ভাৱৰ আৰু নাই

যোগেশ দাস

চেতনা প্ৰকাশ ঃ ৰাজগড়
গুৱাহাটী-৭

DAWOR ARU NAI ; An Assamese novel on the ravages of the last Great War, as was then seen in Assam, written by Jogesh Das, first published in 1955, now published afresh under a new format by Bibha Debi of Chetana Prakash, Rajgarh, Gauhati 781007, April 1983, Price Rs. 15·00

চেতনা প্ৰকাশৰ হৈ
বিভা দেৱীৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত

প্ৰথম প্ৰকাশ ১৯৫৫
দ্বিতীয় সংস্কৰণ ১৯৫৬
তৃতীয় সংস্কৰণ ১৯৬২
চতুৰ্থ সংস্কৰণ ১৯৮৩

মূল্য ঃ ১৫ টকা

মুদ্ৰক ঃ
বাণী প্ৰিণ্টাৰ্ছ
ৰাজগড়, গুৱাহাটী-৭

১৯৩৯-৪৫ চনৰ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধই পৃথিৱী জুৰি ধ্বংসলীলাৰ সৃষ্টি কৰিলেও সিয়েই আনফালে নানান দেশলৈ ৰাজনৈতিক-সামাজিক পৰিবৰ্তন আনি দিলে। এই ভয়াবহ মহাসমৰৰ ঘাই কেন্দ্ৰ ইউৰোপক মাজত লৈ বিশ্বখন দুটা প্ৰধান শিবিৰত ভাগ হৈ যোৱাৰ উপৰি যুদ্ধখনে বেয়াকৈ আঘাত-আচোঁৰ দি যোৱা এছিয়া আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশ দুখনলৈকো নৱজাগৰণৰ ঢল বোৱাই দিয়াটো বিশেষ উল্লেখযোগ্য পৰিবৰ্তন। ভাৰতৰ স্বাধীনতা লাভ, নতুন চীনদেশৰ অভ্যুদয়, আফ্ৰ-এছীয় সৰু-ডাঙৰ দেশবিলাকৰ উত্থানে মহাসমৰৰ পিছৰ পৰাই উক্ত ৰাজনৈতিক-সামাজিক পৰিবৰ্তনৰ সূচনা কৰি আহিছে। এই প্ৰক্ৰিয়া আজিও চলিয়ে আছে। যুদ্ধখনে এক বিৰাট আলোড়ন তুলি মানৱ জাতিৰ মাজলৈ বিপুল মানসিক পৰিবৰ্তন আনি দিলে।

মই ডেকা কালৰ কোমল বয়সত নিজে এই মহাযুদ্ধৰ এটা ক্ষুদ্ৰ অংশৰ মাজত সোমাই পৰিছিলোঁ। উজনি অসমৰ ডুমডুমা নগৰৰ ওচৰৰ, দুকুৰিখনমান চাহ বাগিচাৰ মাজৰ, চুকেৰিটিং সামৰিক বিমান ঘাটিত তেতিয়া এটা সৰু চাকৰি কৰিবলৈ গৈ মই যুদ্ধখনক প্ৰত্যক্ষ কৰিছিলোঁ। ১৯৪৪-৪৫ চনত, হিৰোশ্বিমাত আনৱিক বোমা পেলোৱা আৰু জাৰ্মানীয়ে মিত্ৰশক্তিৰ ওচৰত আত্মসমৰ্পণ কৰা সময়ত, যুদ্ধখনৰ গতি-প্ৰকৃতি আৰু সৈনিকসকল তথা আমাৰ জনসাধাৰণৰ মনোভাৱ আৰু প্ৰতিক্ৰিয়া লক্ষ্য কৰাৰ সুযোগ মই তেতিয়া পাইছিলোঁ। সেই বিলাকৰ মাজতে মই ব্যক্তিগতভাৱে ওপৰত কৈ অহা সামাজিক-মানসিক পৰিবৰ্তনৰ আভাস ৰিণিকি-ৰিণিকি দেখিবলৈ পাইছিলোঁ। সেই সময়ত গান্ধীজীৰ প্ৰতি অসীম শ্ৰদ্ধা, তেওঁৰ দ্বাৰা পৰিচালিত স্বাধীনতা আন্দোলন, বিশেষকৈ এদল ৰাজনৈতিক কৰ্মীৰ সশস্ত্ৰ বিদ্ৰোহৰ প্ৰৱণতাই মোক আকৰ্ষণ কৰিছিল; তাৰ বাহিৰে তেতিয়া মোৰ কোনো বিশেষ ধৰণৰ ৰাজনৈতিক পক্ষাৱলম্বন নাছিল। মই এজন সাধাৰণ মানুহ হিচাপেই প্ৰতিক্ৰিয়া কৰিছিলোঁ। সেই বাবেই মোৰ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত অৱলম্বন কৰি লিখা 'ডাৱৰ আৰু নাই' উপন্যাসখনত কোনো কোনো কথাৰ লগত কোনো কোনো পক্ষৰ মতৰ অমিল হোৱা পিছত দেখিবলৈ পালোঁ। এই বিষয়ত মোৰ ক'বলগীয়া একো নাই; মই মাত্ৰ নিজৰ বক্তব্য দাঙি ধৰিছোঁ, ইমানেই।

১৯৫৫ চনত প্ৰথম প্ৰকাশিত উপন্যাসখনে একাদিক্ৰমে তিনিটা সংস্কৰণৰ মুখ দেখাটো যেনেকৈ মোৰ কাৰণে আনন্দৰ বিষয়, তেনেকৈ অসমীয়া ভাষাত যুদ্ধৰ চিত্ৰ স্বৰূপে ই সমাদৃত হোৱাটোও নিশ্চয় উল্লেখযোগ্য। বিভিন্ন সমালোচকেও ইয়াক মৰমৰ চকুৰে চাই আহিছে। সেই বুলিয়েই যে ই সাংঘাতিক কিবা এটা হৈছে এনে কথা ক'বলৈ নেযাওঁ। আমাৰ সমাজৰ ওপৰত যুদ্ধই যি আচোঁৰ পেলাই গ'ল তাৰ এখনি প্ৰামাণ্য চিত্ৰ ৰূপেই নিশ্চয় 'ডাৱৰ আৰু নাই'ৰ সমাদৰ হৈ আহিছে। কিতাপখন আজি বহুত দিন ছপাৰ বাহিৰ হৈ আছে। উঠি অহা চামৰ বহুতেই ইয়াৰ নাম শুনিলেও পঢ়িবলৈ পোৱা নাই, এই কথা জানিব পাৰি আমি ইয়াৰ পুনৰ্মুদ্ৰনৰ কাৰণে ভালেমান দিন ধৰি চেষ্টা চলাই আছিলোঁ। বিশেষকৈ ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক মহলাত ই এখন পাঠ্যপুথি ৰূপে নিৰ্বাচিত হোৱাত ইয়াক ছপাই উলিওৱাৰ প্ৰয়োজন বোধ বেছিকৈ হয়।

এই কাম সম্ভৱ কৰি তুলিলে চেতনা প্ৰকাশৰ শ্ৰীমতী বিভা দেৱী আৰু শ্ৰীৰজনী শৰ্মাই। 'ডাৱৰ আৰু নাই'ৰ এই নতুন ৰূপদানৰ কাৰণে তেওঁলোক মোৰ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ। প্ৰখ্যাত শিল্পী শ্ৰীবেণু মিশ্ৰই বেটুপাতটি আঁকি দি আমাক কৃতজ্ঞ কৰিছে। নানান ধৰণে ভালেখিনি সহায় কৰি দিয়াৰ কাৰণে শ্ৰীমতী কল্পনা দাস আৰু শ্ৰীমতী স্বপ্না বৰাৰ কথাও আমাৰ মনত থাকিব।

এই বাৰৰ ছপাত দুই-এটা শব্দ সলনি কৰাৰ বাহিৰে বিশেষ যোগ-বিয়োগ একো কৰা নাই—তথাপি চতুৰ্থ সংস্কৰণ বুলি সন্তুষ্টি লভিলোঁ। প্ৰথম প্ৰকাশৰ ইমান দিনৰ পিছত সমাজ, দ্ৰব্যমূল্য, মানুহৰ ভাষা আদিৰ বহুত পৰিবৰ্তন হৈছে—পঞ্চাশৰ দশকত সেইবিলাক কেনে আছিল তাক দেখুৱাবৰ কাৰণেও আমি বিশেষ পৰিবৰ্তন কৰিব নুখুজিলোঁ।

লাচিত নগৰ,
গুৱাহাটী-৭৮১০০৭,
৩০ এপ্ৰিল ১৯৮৩।

যোগেশ দাস

এক

১

পৃথিৱীত নিশ্চয় জুই লাগিছে।

নহলে ৰবাৰ টেঙা এটাৰ দাম পাঁচ টকা বুলি কোনে বিশ্বাস কৰিব? কথাবোৰ অফিচত শুনি খেৰজান বাগিছাৰ বৰ-কেৰাণী শইকীয়াই ঘৰত কয়হি। তেওঁৰ ৰান্ধনি-চাকৰ ভীমচন্দ্ৰই শুনি অবাক হয়, আৰু শইকীয়াৰ পুতেক ৰাখৰৰ আগত কয়। ৰাখৰে মাত্ৰ মন্তব্য কৰে, "দুনিয়াত জুই লাগিছে ভীম। চাৰিও ফালে যুদ্ধ লাগিছে। মানুহৰ দাম সস্তা হৈছে, বস্তুৰ দাম বাঢ়িছে। মোক বেচিলে পাঁচ পইচাও নেপাব।"

পাঁচ টকীয়া ৰবাৰ টেঙাৰ দৰে আৰু বহুত গল্প ওলাইছে: এজনী পোহাৰী বুঢ়ীয়ে হেনো দেওবৰীয়া হাটত বৰটেঙা আৰু ৰবাৰ টেঙা বেচিছিল। হটঙা মাৰ্কিন চিপাহী এটা আহি ডাঙৰ চাই ৰবাৰ টেঙা এটা তুলি লৈ সুধিলে, "হাউ মাচ্?" অৰ্থাৎ "কিমান?" বিবুধি হৈ বপুৰী বুঢ়ীয়ে দুহাতৰ দহোটি আঙুলি দেখুৱাই কলে, "দেউ চাহাব দচ পইচা।" চিপাহীয়ে ক'লে, "নেই ফাঁচ্।" বচ পাঁচ টকীয়া নোট এখন পেলাই থৈ তেওঁ প্ৰস্থান কৰিলে।

মাগনী বুঢ়ী এজনীয়ে হেনো এদিন ডুমডুমা ষ্টেশানত ভিক্ষা কৰি ফুৰিছিল। এটা নিগ্ৰো চিপাহীৰ ওচৰত হাত পতাত চিপাহীয়ে বোলে এটকীয়া নোট এখন দি দিলে। যি দেশৰ মগনীয়াক তামৰ পইচা এটা দিবলৈ মানুহে টান পায়, সেই দেশৰ মাগনীয়ে এটকা ভিক্ষা পোৱা দেখি হেনো ষ্টেশ্যনৰ মুটীয়াবোৰৰ চকু ডাঙৰ ডাঙৰ হৈ গৈছিল।

চাবুৱা-দিনজানত এটা কুকুৰাৰ বাবে সাত টকালৈকে দাম দিয়া কিছুমান মানুহে নিজ চকুৰে দেখিছে।

হয় পৃথিৱীত জুয়েই লাগিছে, ভীমে মনে মনে স্বীকাৰ কৰে।

বাৰ্দ্ধ্যকত পৰিপক্ক হোৱা সাংসাৰিক অভিজ্ঞতাৰ বাবে বৰ-কেৰাণী শইকীয়াক আজিকালি একো ঘটনাই উত্তেজিত কৰিব নোৱাৰে, যদিও এই কথাবোৰ ঠিকমতে বুজিব নোৱাৰি তেখেত মনে মনে কেতিয়াবা বিচলিত হৈ পৰে। ঘৰত অকলে বহি কেতিয়াবা তেখেতে সেইবোৰকে ভাবি থাকে।

২

এদিন সাঁজ লাগি ভাগিছে।

শইকীয়াই গধূলি ফুৰাৰ পৰা ঘৰত বহিলহি। তিতাবাহকৰ ডাঠ দেৱালে ঘেৰা প্ৰকাণ্ড এল-পেটাৰ্ণৰ পকী ঘৰটোত মানুহ থকাৰ কোনো চিন নাই। নেথাকিবৰ কথাও। পৰিবাৰ ঢুকাবৰ আজি প্ৰায় তিনি বছৰ হ'ল, একমাত্ৰ জীয়েকক দূৰলৈ দিছে। একমাত্ৰ পুতেক বাখৰ ৰাতি ন-দহ বজালৈকে ঘৰলৈ নাহেই। ঘৰত থাকে ৰান্ধনি ল'ৰা ভীমচন্দ্ৰ, সিও বৰঘৰলৈ নাহেই, পাকঘৰতে থাকে। ঘৰৰ সন্মুখৰ পিনে তেখেত প্ৰায়েই নেযায়, গধুলি গোপাল, খৰিকাজাইৰ জোপোহা আৰু দুজোপা শেৱালি গছ থকা মুকলি ফুলনিখন নিজান; পৰ্টিকোটো আন্ধাৰ আৰু নিৰল। তেখেত পাকঘৰৰ ওচৰেদি থকা বাটেদিয়েই সদায় ভিতৰ সোমায়। লখিমী নোহোৱা ঘৰখন যেন তেখেতৰ মনত অস্বাভাৱিক ঘৰ।

আন্ধাৰে-মুন্ধাৰে খেপিয়াই ভিতৰ ফালৰ বাৰাণ্ডাত থকা আৰামী চকীখনত তেখেত বহি পৰিল। হাতৰ লাঠীডাল বেৰত আওজাই থলে আৰু সেইদিনাৰ বাতৰি কাকতখন কোলাত ল'লে। তেখেতৰ

সন্মুখত বৰঘৰৰ সমান্তৰালকৈ ৰান্ধনী ঘৰটো, সৰু চালি এখনেৰে সংযুক্ত। তাত ভীম থকাৰ উমান পোৱা যায়। কিন্তু পাকঘৰৰ এই সজীৱতাই শইকীয়াৰ মনত ৰং দিয়ক ছাৰি হুমুনিয়াহহে পেলো-ৱালে : এই ৰান্ধনী ঘৰতে এদিন তেখেতৰ গৃহিণীয়ে বন-বাৰী কৰি তেখেতৰ আলপৈচান ধৰিছিল যাৰ ঠাই আজি লৈছে বৰচাহাবক কৈ কল-ঘৰৰ পৰা লৈ অহা ৰান্ধনি চাকৰ-ভীমচন্দ্ৰই। ভীমচন্দ্ৰৰ ওপৰত তেখেত অসন্তুষ্ট নহয়। তেখেত অসন্তুষ্ট বাখৰৰ মাকে তেখেতক এৰি যোৱাত। এনাজৰীৰ বান্ধোন বৰ টান, বৰ সুখৰ, বৰ দুখৰ। যুদ্ধৰ পৃথিৱীয়ে তেখেতৰ অবিচলিত মনক বিচলিত কৰি তোলাৰ আগজাননী স্বৰূপেই যেন বাখৰৰ মাকে তেখেতক আজি তিনি বছৰৰ আগতে এৰি গ'ল।

কিছু সময় বহি থকাৰ পিছত তেখেতে মাত লগালে, "ভীম!"

"দেওতা!"— পাকঘৰৰ পৰা ভীমে সঁহাৰি দিলে।

"আন, ধঁপাত এচিলিম লৈ আহ।"

এলেহুৱা গাটো দাঙি তেখেতে বেৰত থকা ছুইচটো টিপি লাইটটো জ্বলালে আৰু চছমা যোৰ পিন্ধি বাতৰি কাকতখন মেলি ললে। দেশৰ বাতৰি মুঠেই ভাল নহয়। সীমান্তত ভীষণ যুদ্ধ লাগিছে। জাপানী বিমান বাহিনীয়ে মনে মনে ভাৰতৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি টিপ্লিলঘিলাই গৈছেহি। কোন মুহূৰ্ত্তত ছাইৰেন বাজি আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰে কোনেও নেজানে। অসমত বাস কৰা ৰহুত মানুহ পশ্চিমৰ ফালে প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিবলৈ পলাই গৈছে।

ভীমে ধঁপাভ এচিলিম যতনাই দিলেহি। তেখেতে সুধিলে, "কি ৰান্ধিছ অ'?"

"নাই একু। কণী।"

"মাছ শেষ হ'ল?"

"মাগুৰ মাছ এটা আছিল, মৰি পচি গ'ল, পেলাই দিলো।" ভীমচন্দ্ৰ আঁতৰি গ'ল, শইকীয়াই ধঁপাত হুপি হুপি ধোঁৱাৰ মাজতে বাতৰি পঢ়িবলৈ ধৰিলে।

এচুকত বহি থকা কুকুৰটোৱে হঠাৎ এবাৰ ভুকিবলৈ ধৰিলে। কোনোবা মানুহ দুটা বাৰাণ্ডাৰ ফালে আগবাঢ়ি আহিছিল। সেই-ফালে মূৰ দাঙি চাই শইকীয়াই মাত লগালে, "কোন অ'?"

"হামবা লাগি মালিক," সিহঁতে কলে। অৰ্থাৎ "আমিহে দেউতা।"

"কোন, বিকল আৰু বুধু নেকি?"

মানুহ দুটাই একেলগে ক'লে, "হয়।"

"কি লাগে তহঁতক এই ৰাতিখন?"

বিকলে ক'লে, "অলপ কামত আহিছিলো মালিক। এটা কথা জানিবলৈ আহিলো। বুধু আহচোন আহ। ... মালিক, আমি এইখিনিতে অলপ বহো।"

"বাৰু বহ।"

বিকল আৰু বুধু দুয়ো বাৰাণ্ডালৈ উঠি গৈ শইকীয়াৰ পৰা অলপ আঁতৰত মাটিতে বহিলগৈ। চোৰৰ গোন্ধ নেপাই কুকুৰ-টোৱেও বন্ধুতা কৰিবৰ মনেৰে নেজ জোকাৰি জোকাৰি ওচৰ চাপি আহিল। বুধুৱে তাক গাৰ ওচৰলৈ টানি ল'লে।

শইকীয়াই আকৌ কাকত আৰু ধোঁৱা-খোৱালৈ মন দি সুধিলে, "ক তহঁতৰ কি কাম?"

ইটোৰ মুখলৈ সিটোৱে চালে। পিচত বুধুৱে ক'লে, "মালিক 'ফিলত' বোলে মানুহ লৈছে?"

ফিলত মানে ফিল্ডত, অৰ্থাৎ বিমান ঘাটিত: অসমৰ উজনি অঞ্চলৰ সৰু চহৰ ডুমডুমাৰ ওচৰৰ চুকেৰিটিঙত নতুনকৈ বিমান ঘাটি পতা হৈছে।

শইকীয়াই সুধিলে, "পিছে?"

বুধুৱে ক'লে, "মালিকে জানো তাৰৈ কুলী পঠোৱা নাই?"

"পিছে ?"

বিকলে ক'লে, "আমাৰো নাম লিখি দে মালিক। আমিও ফিলত কাম কৰিম। গৰীবক তই অলপ দয়া কৰিলেই হ'ব।"

সৰৱ হোকাটোৰ পৰা শইকীয়াই নিৰৱে ধোঁৱা উলিয়াবলৈ ধৰিলে। তেখেতৰ ওচৰলৈ খেৰজান বাগিচাৰ মানুহ অহা আজিয়ে প্ৰথম নহয়। চুকেৰিটিঙত বিমান ঘাটি পাতিবলৈ বহুত বনুৱা লাগে। ওচৰ-পাজৰৰ চাহ-বাগিছাবোৰেই সেই বনুৱাৰ যোগান ধৰিছে। মিত্ৰশক্তিৰ মহাৰণ, ইংৰাজ চাহ খেতিয়কসকল বনুৱা দিবলৈ আগবাঢ়িল। খেৰজান বাগিছাৰ পৰা মানুহৰ নাম লিখি কৰ্মচাৰী আৰু চৰ্দ্দাৰৰ তলত বনুৱা পঠিয়ায় বৰ-কেৰাণী শইকীয়াই। মিলি-টাৰীয়ে হাজিৰা বহুত দিয়ে। গতিকে ফিল্ডত কাম কৰিবলৈ বনুৱা-বিলাকৰ হেঁপাহ বেছি, সেয়ে শইকীয়াৰ ওচৰলৈ লুকাই চুৰকৈ নাম লিখাবলৈ অহা মানুহৰ সংখ্যাও সৰহ।

বিকলে চুৰিয়াৰ খোচোনাৰ পৰা পাঁচ-টকীয়া নোট এখন উলি-য়াই শইকীয়াৰ সন্মুখত থকা খালি মূঢ়াটোত থ'লে। শইকীয়াই চছমাৰ মাজেদিয়েই কেৰাহিকৈ সেই ফালে চালে। বুধুৱে ক'লে, "মালিক আমাৰ ফালে চাবি আৰু। আমাৰ নাম দুটা লিখি দিবি কোনোমতে। তয়ে আমাৰ মা-বাপ।"

"তহঁতে ফিল্ডত একো গোলমাল নকৰতো ?"

"নাই মালিক গোলমাল কিয় কৰিম?" অগাপিচাকৈ দুয়োটাই কৈ উঠিল, যেন বৰ আচৰিত কথা এটাহে সিহঁতে শুনিলে।

শইকীয়াই কলে, "চৰ্দাৰ-বাবুৰ লগত হাই-কাজিয়া নকৰতো?"

"নাই নাই মালিক, কিয় কৰিম? তইতো আমাক জানই, ইমান দিন তোৰ নিমখ খাইছো, কোনোদিন গোলমাল কৰা দেখিছ জানো?"

শইকীয়াই অৱশ্যেই দেখিছে, বিকল্প আৰু বুধুৰে দৰে মদ খাই কাজিয়া কৰা মানুহ খেৰজান বাগিছাত আৰু নাই। সিহঁতে তেখে-তৰ নিমখ খোৱা কথাটোও যে গোকাট মিছা, সেইটোও তেখেতে জানে।

কুকুৰটোৱে আকৌ এবাৰ ভুকিবলৈ ধৰিলে। তিনিও মূৰ দাঙি চালে। চাইকেল এখন লৈ কোনোবা সোমাই আহিছিল। শইকী-য়াই মাত লগালে, "কোন?"

"মইহে দেউতা।"

"অ' ৰাখৰ।"

চাইকেলখন এপিনে আওজাই থৈ ৰাখৰ বাৰাণ্ডালৈ উঠি আহিল। তাৰ হাতত এজাপ কিতাপ। দেউতাকে সুধিলে, "কলৈনো গৈছিলি?" এই প্ৰশ্ন তাক তেখেতে সদায় কৰে। সিও সদায় দিয়া উত্তৰকে আজিও দিলে, "এই অলপ ফুৰি আহিলোগৈ। ডুমডুমাৰ পৰা কেই-খনমান কিতাপ বিচাৰি আনিলোগৈ ...... কি অ' তহঁতক হব পায় কাম লাগে?"

মানুহ দুটাই হাঁহিলে। ৰাখৰ ভিতৰ সোমাই গ'ল। মূঢ়াটোৰ ওপৰৰ পাঁচ-টকীয়া নোটখন সি দেখিছিল। বিকলে সুধিলে, "মালিক, আপোনাৰ লৰাই পাছ কৰি আহিল হবপায় নহয়?"

শইকীয়াই আধা তৃপ্তি আৰু আধা নিৰ্লিপ্ত অবজ্ঞাৰ সুৰত ক'লে, "অঁ, সি বি-এ পাছ কৰি আহিল।"

"বিয়ে? ইচ বহুত পঢ়িলে। হক হক। ভাল হৈছে" আচলতে বি-এ বুলিলে বিকল্পৰ একো ধাৰণাই নহয় 'মালিক'ৰ লৰাই কৰা কাম কাৰণেই সি 'ভাল হৈছে'। "সি এতিয়া কি কৰিছে?"

বুধুৰে উত্তৰ দিলে, "ডুমডুমাত মাষ্টৰ কৰিছে নহয়।"

বিকলে ক'লে, "অ' হয়নেকি? ভাল হৈছে, ভাল হৈছে"

শইকীয়াই সিহঁতক বিদায় দিলে। সিহঁতে আকৌ এবাৰ চকু মেলি চাবলৈ বৰ-কেৰাণী বাবুক অনুৰোধ কৰি লাহে লাহে উঠি

গ'লগৈ। হাত-ভৰি ধুই বাখৰে৷ শইকীয়াৰ ওচৰত বহিলহি আৰু কাকতখন লৈ চকু ফুৰাবলৈ ধৰিলে। টিপয় এখন ওচৰ চপাই ভীমে তুকাপ চাহ দি গ'লহি।

শইকীয়াই ক'লে, "তই এবাৰ ভনীয়েৰৰ তালৈ গৈ আহিব লাগিছিল। তাই বাৰে বাৰে চিঠি লিখিছে। এবাৰ গৈয়েই আহ।"

"যাম কেতিয়াবা," নিৰ্লিপ্ত সুৰত বাখৰে ক'লে। "মোৰ এতিয়া ছুটী নাই। স্কুলখনত মাষ্টৰ নায়েই, আমাৰ ষ্টাফত মাত্ৰ তিনিজনে কোনোমতে কাম চলাই আছো।"

শইকীয়াই একো নেমাতি চাহ কাপ হাতত তুলি ল'লে।

৩

দেউতাকক অকলে এৰিবলৈ টান পাই বাখৰে এম-এ পঢ়িবলৈ যোৱা নাই। বি-এ পৰীক্ষা দিয়াৰ পৰা আজি প্ৰায় এবছৰে ডুমডুমা মাইনৰ স্কুলতে কাম কৰি আছে। সৰু ঠাইৰ মাইনৰ স্কুলত হেড মাষ্টৰৰ দৰমহা বৰ লেখত লবলগীয়া নহয়; কিন্তু টকাৰ কাৰণে মাষ্টৰী জীৱন লৈছে বুলি বাখৰে নেভাবে, আনেও নেভাৱে। বিশেষকৈ যুদ্ধৰ দিনত মানুহৰ টকা-পইচা হোৱাত সেই কথা কোনেও নেভাবে।

শইকীয়াই তাক চৰকাৰী চাকৰি বিচাৰিবলৈ কৈছিল বা অন্য ঠাইত ভাল চাকৰিৰ চেষ্টা কৰি চাবলৈ উপদেশ দিছিল। কিন্তু সি সেইফালে বৰকৈ মন নকৰিলে। জাতীয় আন্দোলনত কেতিয়াও যোগ নিদিলেও সি স্কুলত পঢ়াৰ দিনৰ পৰাই ভাবি আহিছিল, চৰকাৰী চাকৰি কৰা বেয়া, অথচ সি ভালকৈয়ে জানে যে তাৰ নিচিনা অৱস্থাৰ ডেকাই চৰকাৰী চাকৰি পালে নকৰাৰ কোনো অৰ্থই নেথাকে। গতিকে চৰকাৰী চাকৰি কথা ওলালে সি একো মন্তব্য নিদিয়ে। মনৰ কথা কবলৈকো তাৰ সঙ্কোচ হয়; অথচ মনোভাব পৰিত্যাগ কৰাও টান।

সি ভালকৈয়ে জানে, এদিন বিয়া-বাৰু কৰাই সি ঘৰ ধৰিব লাগিব। দেউতাক সদায় জীয়াই নেথাকে। আজীৱন বহি বহি খাই থাকিব পৰাকৈ ধনী মানুহো সিহঁত নহয়। গতিকে মাইনৰ স্কুলৰ চাকৰিৰে সি ভবিষ্যতে কি কৰিব ভাবি নেপায়। ভাবিলে তাৰ বৰ ভয়ো লাগে।

এনেকুৱা সময়ত তাৰ নিজকে বৰ দুৰ্বল দুৰ্বল লাগে। সকলোৱে তাক উপদেশ দিয়ে আন ভাল চাকৰি কৰিবলৈ বা যুদ্ধৰ ঠিকা কৰিবলৈ। সি এটাও কৰিব নোখোজে। সকলোৱে কয়, "এই স্কুলখনত সোমাই থাকিলে তোমাৰ একো নহব।" সকলোৰে যুক্তি তল পেলাবৰ বাবে সি ধেমেলীয়া সুৰত কয়, "মোৰ বাৰু একো নহল নাই—ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰতো কিবা হব?"

বয়োবৃদ্ধ আৰু 'জ্ঞানবৃদ্ধ' সকলে কয়, "বুইছা বাখৰ, তুমি নেথা-কিলেও স্কুলখন মৰি নেযায়। মেনেজিং কমিটীতো আছে। তুমি শিক্ষিত ডেকা, এতিয়া কিবা ভাল কামত মন দিয়া উচিত। বেপাৰ বাণিজ্যত আমাৰ শিক্ষিত ডেকাসকল লাগি যোৱা উচিত।" ইয়াতো বাখৰে সসম্ভ্ৰমে ৰসিকতা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে,—"বেপাৰ বাণিজ্য মানে যুদ্ধৰ ঠিকাতো? যুদ্ধ হয় মানুহ মাৰিবৰ বাবে। আগৰ দিনত যি হওক অকল সৈন্য-সামন্তই মৰিছিল। আজিকালি আকৌ বোমা পৰিলে নিৰপৰাধী ৰাইজ আৰু কণ-কণ লৰা-ছোৱালীও মৰে। সিদিনা সেইয়া জাপানীয়ে বোমা পেলাওঁতে তাৰা বাগানত চাইকেলত উঠি যোৱা দোকানীজন মৰাৰ কথা শুনা নাই জানো? মোকনো এনে পাপ কামলৈ আগবাঢ়িবলৈ কয়নে?"

বাখৰৰ যুক্তিহীন কথাবোৰ শুনি বন্ধু-বান্ধৱে কয়, "বাখৰ, তোমাৰ কথা শুনি অনুমান হৈছে বৈদিক যুগৰ ঋষি-মুনি শেষ হৈ যোৱা নাই।"

দেউতাকে বিশেষ একো কোৱা নাই। দহজনৰ কথাবোৰ তেখে-তৰ মনত সঁচা যেনেই লাগে। অথচ পুতেকক তেখেতে আন্তৰিক

শ্ৰদ্ধাৰে গ্ৰহণ কৰিছে। তেখেত সদায় নিৰব। সকলো মানুহৰ কথাতে কাণ পাতে। লাহেকৈ সাধাৰণ ভাৱে মন্তব্য দিয়ে ; কাকো আঘাত দিয়া স্বভাৱ তেখেতৰ নহয়। টকা ঘটিব লাগে, এই কথাটো তেখেতৰ বাবে একেবাৰে সত্য কথা। যুদ্ধৰ সুযোগত মানুহে কম আয়াসতে অনেক টকা উপাৰ্জ্জন কৰিব পৰা হৈছে, গতিকে বাংৰে যুদ্ধৰ ঠিকা ললে একো বেয়া নহব বুলিয়েই তেখেতৰ ধাৰণা। কিন্তু শিক্ষিত পুত্ৰেকৰ মনতো যে কিবা সত্য চিন্তা থাকিব পাৰে, সেই কথাও তেখেতে অকাতৰে স্বীকাৰ কৰিছে। সেই বাবেই তেখেতে আন মানুহৰ দৰে জোৰ নকৰে।

৪

কুকুৰটোৱে তৃতীয়বাৰ ভুকিবলৈ ধৰিলে।

কোনোবা মানুহ এটা আহিছিল। শইকীয়াই সেইফালে চাই সুধিলে, "কোন ?"

মানুহটোৱে উত্তৰ দিলে, "হামি লাগি বৰকেৰাণী বাবু।"

"কোন, মাংৰা ?"

"হয় মালিক।"

"কি লাগে ?"

"এই অলপ কামত আহিছোং।"

বাখৰ বহাৰ পৰা উঠি ভিতৰলৈ গ'ল ; কিতাপ এখন মেলি পঢ়িবলৈ যত্ন কৰিলে। কিন্তু নোৱাৰিলে। মাংৰা নামৰ মানুহটোৰ কি 'কাম' সি ভালদৰে বুজিছিল, তাৰ কথাই ভাবিবলৈ ধৰিলে :

হিটলাৰে পোলেণ্ডৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ যাত্ৰা কৰিলে। ইউৰোপত মহাসমৰৰ জুই জ্বলি উঠিল। ইটালীয়ে ধৰাশায়ী ফ্ৰান্সক দক্ষিণৰ ফালে আক্ৰমণ কৰিলে। যুক্তৰাজ্যই আমেৰিকাত থকা জাপানী

সা-সম্পত্তি বাজেয়াপ্ত কৰাত জাপানে গোপনে জাৰ্মানী আৰু ইটালীৰ সৈতে মিত্ৰতাৰ চুক্তি সম্পাদন কৰি এদিন অকস্মাৎ মাৰ্কিণ দখলাধীন পাৰ্ল হাৰ্বাৰ আক্ৰমণ কৰিলে। এচিয়াতো যুদ্ধ লাগিল। যুদ্ধ বিশ্বযুদ্ধ হৈ পৰিল। গোটেই পৃথিৱীতে জুই লাগিল। জাপানে চীনৰ বহুত ঠাই মাৰি ললে, ইণ্ডোচীনত হানা দি ঘাটি পাতিলে, ছিঙ্গাপুৰৰ পতন হ'ল, ব্ৰহ্মদেশ কৰতলগত হ'ল, বিশ্বযুদ্ধ ক্ষুদ্ৰ অসমৰ সীমা পালেহি।

গতিকে এদিন ডুমডুমাৰ চুকেৰিটিং ঘোৰদৌৰ পথাৰত আৰু গাতে লাগি থকা চুকেৰিটিং বাগিচাত বিমান ঘাটি বহিল। দিনজান আৰু নাহৰাত সামৰিক বিমান ঘাটি বহিছেই। পশ্চিমৰ পছোৱা বতাহ লাগি পূব যেন হঠাৎ চঞ্চল হৈ উঠিল। ডুমডুমা কাৰ্য্যতঃ বিদেশী সৈনিকৰ নগৰ হৈ পৰিল। ইমানদিনে চাহবাগিচা চলোৱা চাহাবসকলকহে ইয়াত দেখা গৈছিল; ডুমডুমাৰ ইউৰোপীয়ান ক্লাবত তেওঁলোকক একেলগ কৰিলেও কিজানি খুব বেছি ডেৰশজনমান হব। তেওঁলোকৰ দৰেই বগা মানুহ দলে দলে আহি ডুমডুমা গৰম কৰি তুলিলে। ঘাইকৈ বাগিচাৰ বনুৱা কৰ্মচাৰীৰ বাবে কৰা সৰু সৰু দোকান, কাঠ আৰু ঠিকাদাৰী কাৰবাৰ, এখন উৱলি যোৱা মাইনৰ স্কুল, ভাল চহকী মানুহৰ গেৰেজটোমান টাউন কমিটীৰ অফিচটো আৰু কেৰাচিনৰ চাকি জ্বলোৱা লোহাৰ লেম্প প'ষ্টবোৰ—কুৰি মিনিটতে কেউটা আলি ঘূৰি শেষ কৰিব পৰা এই সৰু নগৰখনৰ কোনোমতে টিপটিপাই থকা প্ৰাণস্পন্দন যেন হঠাতে বিৰাট সশব্দ হৈ উঠিল প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য্যই যেন নগৰখনক বলিয়া কৰি তুলিলে। হটঙাচাপৰ, ক'লা-বগা-হালধীয়া সকলো শ্ৰেণীৰ সৈনিকইঁতৰ লগে লগে আহিল নানান তৰহৰ সামৰিক সাজ সজ্জা: জীপ, টেন হুইলাৰ-ক্ৰেন, এৰোপ্লেন, এন্টি-এয়াৰক্ৰাফ্‌ট টোপ, ঘৰ সজা সজুলি, আলকতৰাৰ পিপা, শিলগুটি, খেৰ-কুঠাৰ-ছৰেল আৰু কত কি!

সকলোৰে চকু পৰিছে মিলিটাৰীৰ ধোঁৱাখুলীয়া স্বভাবৰ ওপৰত। মাহে দহ-বাৰ টকা পোৱা বাগিচাৰ বনুৱা আৰু মাহে ত্ৰিশ টকা পোৱা মহৰীয়ে অবাক হৈ শুনে: এটা ৰবাব টেঙাৰ দাম পাঁচ টকা, এটা কুকুৰাৰ দাম সাত টকা, মাগনী বুঢ়ীৰ ভিক্ষা লাভ এটকা। ইমান খৰচী সৈনিক চলোৱা গৰাকীৰ নিশ্চয় বহুত টকা আছে। ইতিমধ্যে বাতৰি ওলাইছেই ফিল্ডত কাম কৰা বনুৱাক এটকা চাৰি অনাকৈ দিব, ওপৰঞ্চি বকৃচিচ আছেই, সম্ভাদৰত ৰেশ্যন —চাৰিও ফালৰ পৰা চাহ বাগিচা বিলাকৰ আৰু বস্তি বিলাকৰ বনুৱা শ্ৰেণীৰ মানুহে চুকেৰিটিঙলৈ ঢাপলি মেলিছে।

"যাবই তো, নেযাব কেলৈ ?" বাখৰে বহি বহি ভাবিছিল। "বাগানত পায় দিনে ছ-অনা আৰু ফিল্ডত পায় এটকা-চাৰি অনা। আজীৱন এই ছ-অনাৰে সন্তুষ্ট হৈ আহিলেও সৰহকৈ পোৱাৰ হেঁপাহ জানো মানুহৰ হব নোৱাৰে? ধনীৰ অন্তৰৰ পৰা ধন অৰ্জাৰ হেঁপাহ জানো আঁতৰি যায় ?"

দেউতাকো এই সাধাৰণৰ সোঁতত উটি গৈছে। শইকীয়াও এক শ্ৰেণীৰ মানুহ, হয়তো তেখেতো এদিন গৰীব-দুখীয়াই আছিল, কিন্তু ন্যায়-অন্যায় সকলো উপায়ে অধ্যৱসায় কৰি তেখেতে চকুত লগা সংসাৰ গঢ়ি তুলিছে, সন্মান অৰ্জ্জন কৰিছে, এখোপ ওপৰলৈ উঠিব পাৰিছে। লোভ-লালসা তেখেতে এৰিব নোৱাৰে, আৰু এৰিব নোৱাৰে আৰ্জ্জিত সন্মান, গতিকে আঁৰ - বেৰৰ আশ্ৰয় লৈ তেখেতে অপকৰ্মত লাগি গৈছে: অবাধে ভেটী খাই তেখেতে বুধু-বিকল-মাংৰাহঁতৰ উপকাৰ কৰি দিছে।

৫

ৰাতি খাই-বৈ উঠি ভীমচন্দ্ৰই বাখৰৰ ওচৰ পালেগৈ। সি তাৰ ওচৰত ৰাতি পঢ়া-শুনা কৰে আৰু ৰাতিও লাইনলৈ নগৈ শইকীয়াৰ

ঘৰতে শুই থাকে। বাখৰে কিতাপ এখনৰ পাত এটা উল্টিয়াই দি কলে, "হোঁ, এই ডোখৰকে লিখ আজি।"

কিন্তু ভীমে সেমেনা-সেমেনি কৰি কলে, "নাই ককাইদেউ, মই আজি লাইনলৈ যাওঁ।"

"কিয়?" বাখৰে আচৰিত হৈ সুধিলে।

ভীমে গহীন হৈ কলে, "মই আৰু এতিয়া মাজে মাজে লাইনলৈ গৈ থাকিবই লাগিব। শুনিছো গোৰা চিপাহীবোৰে কেতিয়াবা কেতিয়াবা বৰ দিগদাৰী কৰি থাকে। আমি লাইন পহৰা দিব লাগিব।"

বাখৰৰ কিন্তু সন্দেহ হ'ল। আগতেও দুদিন এনে কাৰণতে সি লাইনলৈ গৈছিল। সি ৰহস্য বুজাৰ দৰে মিচিক কৰে হাঁহি কলে, "নে সেই চুকুৰী জনীৰ লগত চুপতি মাৰিবলৈ যাৱ? কি নাম, গৌৰী নে কি?"

ভীমে লাজত তলমূৰ কৰি ফুচফুচাই উত্তেজিত সুৰত কলে, "বেছি হালা নকৰিবি ককাইদেউ দেউতাই শুনিব।" যেন দেউতাকে শুনিব বুলি বাখৰৰ ভয় নায়েই। "তইতো জানই মই সেইবোৰত নাই" ভীমে আত্মৰক্ষা কৰি ব্যাখ্যা কৰিলে, "কিন্তু মা-বহিনৰ ইজ্জৎ ৰাখিবলৈ আমি লাইন পহৰা দিবই লাগিব ককাইদেউ।"

বাখৰে জানে কথা সেইটোৱেই। গৌৰীক লগ পাবলৈকে সি আজি-কালি ঘনাই লাইনলৈ যায়; লাইন হয়তো পহৰা দিয়ে কিন্তু ঘাই আকৰ্ষণ ইজ্জৎ ৰক্ষা নহয়, গৌৰী দৰ্শনহে। যৌৱনৰ বা পোৱা শ্ৰমজীৱী ডেকা ভীমচন্দ্ৰক এই বয়সত লাইনৰ সমাজে ঘৰত বান্ধি থব নোৱাৰে, থোৱাৰ কথা চিন্তাও নকৰে: বতাহত গছৰ পাত লৰিবই। গৌৰী নামৰ ছোৱালীজনীৰ লগত বোলে ভীমৰ অলপ বেছি চিনাকী হৈছে। আগতে সি কাচিৎহে লাইনলৈ গৈছিল।

আজি-কালি কাচিৎহে নোযোৱাকৈ থাকে। শইকীয়াই সেইবোৰ ভিতৰুৱা কথা নেজানে। বাখৰেহে কেনেবাকৈ কথাটো গম পালে।

ভীমক লাইনলৈ পঠাই দি বাখৰে চিগাৰেট এটা লগাই খোলা খিৰিকিৰে বাহিৰৰ ফালে চাই থাকি কিছু সময় কটালে। তৰা এথুপিৰ মাজৰ ডাঙৰ উজ্জ্বল তৰা এটালৈ চাই থাকি তাৰ মনটো হঠাতে চঞ্চল হৈ উঠিল। ধুনীয়া মুখ এখনলৈ মনত পৰিল। অনুপমাৰ মুখ।

অনুপমাৰ লগত তাৰ বিয়াৰ যো-জা চলিছে। অলপতে সি তাইক চায়ো আহিলগৈ। দেউতাকৰ আগ্ৰহৰ আতিশয্যক সি বাধা দিব নোৱাৰিয়েই তাইক চাবলৈ গ'ল। অনুপমাৰ মাক-দেউতাকেও 'ফুৰি আহিবলৈ' তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ বৰকৈ মাতি আহিল। শইকীয়াই মত দিছে; ছোৱালীৰ ঘৰত আদৰ-সাদৰৰ মাত্ৰাধিক্য দেখিলেই বুজিব পাৰি মত কি। মাত্ৰ বাখৰে খাটাং উত্তৰ জনালেই বিয়াৰ দিন থিৰ কৰিব পৰা যায়।

খাটাং কথা সি জনোৱা নাই। জনাব পৰা নাই। ছুটকেছৰ পৰা খাম এটা উলিয়াই এবাৰ পঢ়া চিঠিখন আকৌ সি পঢ়িবলৈ ধৰিলে :

"শইকীয়া,

কি বুলিনো সম্বোধন কৰিম ভাবি থিৰ কৰিবই পৰা নাই। ক'ব নোৱাৰো 'শইকীয়া' সম্বোধনে আপোনাক সন্তুষ্ট কৰিব পাৰেনে নোৱাৰে। জনাবনে ?

আমাৰ ঘৰলৈ ফুৰিবলৈ আহি আপুনি কেনে পালে নাজানো! কব নোৱাৰো কি ভাবে আপুনি আমাক মনত লৈ গৈছে। আপুনি এসপ্তাহ থাকি গুচি যোৱাৰ পিছত ঘৰখন বৰ উৰুঙা উৰুঙা লাগিছে। কিয় বাৰু? ক'তা, আগতেতো তেনে লগা নাছিল। মাজনিশা পঢ়ি থকাৰ পৰা হঠাতে আপোনালৈ চিঠি লিখিবলৈ মন গ'ল। আজি আবেলি অকলে অকলে মোৰ কমৰ পশ্চিম ফালৰ খিৰিকি

খনেদি দূৰৰ বেলিমাৰ চাই আছিলো —নিজেই ক'ব নোৱাৰাকৈ নিজকে পাহৰি গৈছিলো। বতাহ এছাটিয়ে ক'ৰবা অচিন বনৰীয়া ফুলৰ গোন্ধ এটা আনি দি মোক একপ্ৰকাৰ বলিয়া কৰি তুলিছিল। কিন্তু সেই ফুল জানো চিৰকাল অচিন হৈয়ে থাকিব? বহি বহি এই কেইদিন 'থেইছ', 'প্ৰাইড এণ্ড প্ৰিজুডিচ', 'লষ্ট হৰাইজন' এইবোৰ পঢ়িছো, খাইছো আৰু শুইছো, সপোন দেখিছো. কিন্তু কাৰ? আমাৰ অৱচেতনাত কাৰ সপোন জাপ খাই আছে কেনেকৈ জানিম। পাফনুচিয়াৰৰ বুকুৰ অৱচেতনাত থেইছ জনী লুকাই আছিল। সেইটো তেওঁ নিজেই জনা নাছিল।......আপুনি চাগৈ কামৰ মাজত নিজকে বুৰাই ৰাখি বেছ আনন্দত আছে নহয়নে? ইতি

শ্ৰী অনুপমা"

আজি আৰু তাৰ কিতাপ পঢ়িবলৈ মন নগ'ল। হঠাতে মন-টোক যেনি-তেনি সোঁতৰ লগত উটুৱাই দিবৰ মন গ'ল।

যুদ্ধ আহিছে। ঠিকাদাৰ সকলে অজস্ৰ ধন ঘটিছে। বুধু-বিকল-মাংৰাইতে ভেটা দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। সেইটোৱেই আজিৰ পৃথিৱীৰ বাট। সেইটোৱেই নিয়ম। মাত্ৰ সি সেই বাটে যাব নোৱাৰি ব্যতিক্ৰম হৈ আছে। যুদ্ধৰ ধামখুমীয়াৰ মাজত সি সোমাই পৰিব পৰা নাই। কিন্তু কাকো তাৰ পৰা সি বিৰত কৰিবও খোজা নাই। আজিৰ জগতত তাক কোনেও একো মূল্য নিদিয়ে। সিও সেই মূল্য নিবিচাৰে। কিন্তু সিমানতে সন্তুষ্ট হব নোৱাৰা-টোতহে তাৰ বৰ দুখ। অসাধাৰণ হোৱাৰ সন্মান তাৰ নাই। সাধাৰণ হোৱাৰ ইচ্ছা তাৰ নাই। সি মাত্ৰ এটা ব্যতিক্ৰম।

অনুপমাই তাক পছন্দ কৰিলে কিয়? মাইনৰ স্কুলৰ হেড মাষ্টৰৰ মাজত তাই কি দেখিছে? সপোন? কলেজত পঢ়া গাভৰু ছোৱালীৰ কল্পনাতে উটি-বুৰি তাই ভুল কৰা নাইতো? কিন্তু তাৰ

কথাতো সি সকলোখিনিকে তাইক ভাঙি-পাতি কৈছে। তাই মাত্ৰ অভিমান কৰি উত্তৰ দিলে, "আপোনাৰ মূল্য আছে কিন্তু দাম নাই; এই কথা মোক বিশ্বাস কৰিবলৈ নিদিয়ে কিয়?"

লাইটটো নুমাই দি সি বিচনাত পৰি মনে মনে মাতিলে, "অনুপমা, শ্ৰীঅনুপমা! কুকি।"

কুকি অনুপমাৰ ঘৰত মতা নাম।

বহুত ৰাতিলৈকে তাৰ টোপনি নাহিল।

দুই

১

পিচদিনা ৰাতিপুৱাতে বিপদৰ ভয়াবহ সঙ্কেত বাজি উঠিল। শইকীয়াই ছয় বজাতে শুদা চাহ একাপ খাই অফিচলৈ ওলাইছিল। আঠ বজা মানত আকৌ ভালদৰে চাহ খাবলৈ আহিব। ভীম পুৱঁতী নিশা ঘূৰি আহিছিল ঠিক তেনে সময়তে কলঘৰত ছাইৰেন বাজি উঠিল। ছাইৰেনৰ কঁপি কঁপি উঠা শব্দটোৱে এনেয়ে মানুহৰ মনত ভয়ৰ সঞ্চাৰ কৰে। বাৰী-চুকৰ কঠাল জোপাৰ তলত থকা ট্ৰেঞ্চটোৰ ভিতৰলৈ শইকীয়া, বাখৰ, ভীম তিনিও সোমাই গ'ল।

ট্ৰেঞ্চৰ আন্ধাৰৰ লগত ভালদৰে চকুৰ চিনাকী হবলৈ নৌপাওঁতেই চতুৰ্থ মানুহ এজন ভেওঁলোকৰ পাচে পাচে সোমাই গ'ল। কোনোবা এজন সোমাইছে বুলি তিনিও গম পালে, কিন্তু কোন চিনি নাপালে।

ভীমে কলে, "ডাঙৰ ইকুপ্লেনবোৰ বৰকৈ উক্তেই জানিছিলো জাপানী আহিছে বুলি।"

বাখৰে মাত্ৰ "হুঁ" বুলি আন্ধাৰতে হাঁহিলে: ৰেড ছিগনেল পৰাৰ লগে লগে চুকোৰিটিঙৰ ট্ৰেন্সপৰ্টাৰ বিমানবিলাক নিৰাপদ ঠাইলৈ আঁতৰাই নিয়া হয়।

শইকীয়াই কলে, "ৰাতিপুৱাই বিঘিনি, দিনটোত কি হয় কোনে জানে? ক'তা জাপানী প্লেন আহিছে নেকি?"

চতুৰ্থ আশ্ৰয় প্ৰাৰ্থীয়ে একো মতা নাছিল।

শত্ৰু অহাৰ একো উম-ঘামেই পোৱা নগ'ল। পাঁচ মিনিট মানৰ পিচতে বিপদ মুক্তিৰ দীঘলীয়া সঙ্কেত ছাইৰেনত বাজি উঠিল।

মানুহটোৰ পাচে পাচে তিনিও বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। মুকলিলৈ আহিহে তেওঁলোকে আগন্তুকক ভালকৈ চাবলৈ ধৰিলে।

আশ্ৰয়প্ৰাৰ্থী ডেকা বয়সৰ। গাত খুব ডাঠকৈ গোটানীল বোলোৱা এখন মলিয়ন চুৰিয়া, এটা সস্তীয়া ৰেডিমেড কামিজ, ভৰিত জোতা নাই, মুখখন হোজা। গিৰিহঁতৰ সন্মুখত সি সেমেনা-সেমেনি কৰিবলৈ ধৰিলে। বুজা গ'ল যে সি ছাইৰেন বজা শুনি আশ্ৰয় লবলৈ অহা বাটৰুৱা নহয়, শইকীয়াৰ ঘৰলৈ অহা আলহীহে।

"কোন হে?" বুলি শইকীয়াই চকুত চছমাজোৰ লগাই ললে।

ডেকাই প্ৰশ্নকাৰীৰ চকুলৈ পোনাই চাব নোৱাৰি কোনো মতে উত্তৰ দিলে, "মইহে পেহাদেউ।"

"কোন, গেৰেলা নেকি?" শইকীয়াই যেন এতিয়াহে অলপ চিনি পালে।

"হয়।"

"তই ৰাতিপুৱাতে এইখিনি কেনেকৈ পালিহি?"

"ইয়ালৈকে আহিছিলোঁ। ৰাতি ষ্টেশ্যনতে থাকিলোঁ।"

"বাৰু আহ বহহি।"

শইকীয়াৰ মাতত অলপো আত্মীয়তা নাছিল। তথাপি ধৰিবৰ উপায় নাছিল যে আলহী সুধিবলৈ তেখেতে বেয়া পাইছে। মানুহক সোধ-পোচ কৰাত তেখেত অভ্যস্ত হৈ গৈছে, পেটে পেটে বেয়া পালেও মুখখন সদায় সংযত হৈ থাকে। আলহী-চালহী তেখেতে বৰ ভাল নেপায়, বিশেষকৈ অদৰকাৰী মানুহ। কিন্তু গাৱঁৰ সমাজ খনৰ লগত সম্পৰ্ক বজাই ৰাখিবই লাগিব। চাকৰি এৰিলে সেই গাৱঁলৈকেতো ঘূৰি যাবই লাগিব। কিবা দূৰ সম্পৰ্কত লগা বাবে বা এনেয়ে গাৱঁত মতা গতেৰে ডেকাই তেখেতক পেহাদেউ বুলি চিনাকী দি আলহী হৈ আহিছে, সোধ-পোচ নকৰিলে হবনে?

গতিকে বহিবলৈ দি, দুই-এটা ভাল বেয়াৰ খবৰ থিয়ৈ থিয়ৈ সুধি, অফিচলৈ পলম হৈছে বুলি কৈ তেখেতে বাখৰৰ হাততে আলহীক গতাই থৈ গ'লগৈ।

২

বাখৰে আলহীৰ ওচৰতে বহি কলে, "মোক চিনি পোৱা পোৱা যেন লাগিছেনে বাৰু?"

ডেকাই টপৰাই ক'লে, "তোমাক আৰু চিনি পাব লাগিছেনে? বাখৰ ককাইদেউ নহয় জানো?"

"অঁ। মই আক' তোমাক চিনিকে পোৱা নাই ভালদৰে। গাৱঁলৈ কমেই গৈছো নহয়, সেই কাৰণে ভালদৰে মানুহবিলাকৰ চিন ৰাখিবই নোৱাৰো। কি নাম বাৰু তোমাৰ?"

"গিৰীন।"

"অ'। পিচে কি বুলিনো আহিলা? অ' ভীম, দেচোন তুকাপ চাহ দে।"

গেৰেলা ওৰফে গিৰীনে সঙ্কোচত ইফালে সিফালে চাবলৈ ধৰিলে। চকুৰে-মুখে লাজৰ চিন ফুটি উঠিল। বাখৰে কিতাপ এটাৰ পাত লুটিয়াই লুটিয়াই তাৰ ফালে কেৰাহিকৈ চাবলৈ ধৰিলে: চোকা ৰ'দ আৰু কলহৰ কানে ঢলা বৰষুণৰ অত্যাচাৰ সহা এটা ক'লা পৰি যোৱা শৰীৰ, মঙ্গহৰ মাত্ৰা কম হলেও অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ বেছ আটিল, ভৰিৰ আঙুলিৰ নখবোৰ পথাৰৰ বোকাই খাই অন্ত কৰা, আঠুলৈকে ভৰি দুটাত কিহবাৰ ক'লা চামনি এখন বন্ধা যেন দেখি। বাখৰে মনতে ক'লে: গৰু আৰু নাঙলেৰে দেশৰ মাটিৰ বোকা খচি খুচি কবিৰ সপোনৰ সোণালী ধাননি ৰচনা কৰা আচল শিল্পী।

"ক'তা নক'লা দেখোন গিৰীন?" বাখৰে সুধিলে।

"মই কাম চাম পালে কৰিম বুলি আহিছো ককাইদেউ।"

"মিলিটাৰীৰ কাম নেকি?"

এইবাৰ অলপ সহজ হব পাৰি গিৰীনে ক'লে, "হয়।"

বাখৰে হাঁহিলে। পিচত সুধিলে, "তেন্তে যুদ্ধৰ বতাহ গাৱঁ পাইছেগৈ নহয় নে?"

গিৰীনে ক'লে, "হয়। এৰোপ্লেনবোৰ আমাৰ গাৱঁৰ ওপৰেদিয়েই উৰি যায়। প্ৰথম দিনাখন মানুহে জুম পাতি পাতি চাইছিল। আমাৰ গাৱঁত প্লেনক এতিয়াও ৰথ কয়। বাঁহ আনিবলৈ চিপাহী-বোৰো মাজে মাজে গৈ থাকে গাৱঁলৈ।"

ভীমে চাহ-জলপান দিলেহি। গিৰীনৰ বৰ সঙ্কোচ হ'ল। ছিঃ এই বঙালী চাকৰটোৱে কৰা চাহ-জলপানো খাব পাৰিনে? অৱশ্যে ভীমৰ গাৰ কাপোৰ-কানি তাতকৈ বেছি চাফ-চিকুন আৰু পৰিপাটি আছিল।

কিন্তু বাখৰক খাব ধৰা দেখি সিও খাবলৈ বাধ্য হল। সঙ্কোচ দেখুৱাই গিৰিহঁতৰ মন ভাঙিবলৈ সি মূৰ্খ হব নোৱাৰে। চাহ খাই সি বটাটো বিচাৰি আনি তামোল কাটি কাটি সুধিলেঃ

"ককাইদেৱে কলেজ পাছ কৰিলে হব পায় নহয়?"

"এবা বি-এ টো পাছ কৰিলো।"

"আকৌ পঢ়িবলৈ যাবনেকি?"

"নাই, আকৌ নেযাওঁ বুলি ভাবিছো। দেউতাৰ বয়স হৈ আহিছে, অকলে এৰি যাবলৈ ভাল নেলাগে।"

অলপ সময় নীৰৱে তামোল কাটি থাকি গিৰীনে ক'লে, "ময়ো ছেভেনলৈকে পঢ়ি এৰি দিলো।"

"কিয়?"

"এ নকব আমাৰ গাৱঁলীয়া মানুহৰ কথা। ঘৰুৱা লেঠাত পৰি পঢ়াকে এৰি দিলো।" গিৰীনৰ হুমুনিয়াহ এটা ওলাই আহিল।

বাখৰে সুধিলে, "কেনেকুৱা ঘৰুৱা লেঠা? বিয়া-বাৰু নেকি?"

"নাই নাই বিয়া কৰোৱা নাই। খেতি-বাতিৰহে কথা। খেতিত লাগোতা মানুহেই নোহোৱা হ'ল ঘৰত। ককাইদেউজন বিয়া কৰাই বেলেগ হ'ল।"

তাৰ পিচত দুয়োৰে মাজত আৰু কিবা-কিবি কথা ওলাল। মিলিটাৰীৰ কামৰ বিষয়ত বাখৰে ক'লে, "দেউতা আঠবজা মানত এবাৰ আহিব চাহ খাবলৈ। তুমি কবা, চাহাবক কৈ চাকৰি এটা দিয়াবও পাৰে। মানুহ দেখোন লৈয়ে আছে।"

শইকীয়া আহিল। গিৰীনৰ লগত ঘৰুৱা কথা পাতিলে। বাখৰে কাম বিচৰা কথাটো দেউতাকক কৈ দিলে। শইকীয়াই অলপ ভাবি-চিন্তি কলে, "বাৰু চাওঁচোন কি কৰিব পাৰো। তই আবেলিকৈ অফিচলৈ যাবি এবাৰ। মই আমাৰ বৰ চাহাবক কথাটো কম বাৰু।"

শইকীয়া চাহ খাই অফিচলৈ গ'ল। বাখৰেও গা-পা ধুই গিৰীনৰ লগত ভাত খাই স্কুললৈ গ'ল।

ভীমচন্দ্ৰই ভাত ৰান্ধি-বাঢ়ি দিয়া দেখি গিৰীনৰ পেটৰ ভিতৰখন ওকট-পাকট কৰিবলৈ ধৰিছিল ঃ ৰাম ৰাম, কুলী-মালীৰ হতুৱাই ভাতো ৰন্ধাই খায়নে? কিন্তু ছিঃ ছিঃ বোৰ সি জোৰ কৰি আঁতৰাই থৈ আনন্দ মনে খোৱাৰ দৰে ভাত খাবলৈ বাধ্য হৈছিল। কাৰণ জাত মাৰি হলেও স্বাৰ্থ বজাই ৰাখিব লাগিব। তথাপি বপুৰাৰ পেট নভৰিল। এসাজত এসেৰ চাউলৰ ভাত খোৱা মানুহটোৱে আজি এপোৱা চাউলৰ কাঁহীখনকে অন্ত কৰিব নোৱাৰিলে। বাখৰ স্কুললৈ যোৱাৰ পিচত ফুৰিবলৈ যোৱাৰ ছলেৰে ষ্টেশ্যনৰ ওচৰত থকা চাহ দোকান এখনত চাহ-মিঠাই খাইহে গিৰীনে তৰণি পাইছে। কিন্তু সি টলকিবই নোৱাৰিলে যে দোকানৰ আলপৈচান ধৰা ল'ৰাটো ভীমৰ শ্ৰেণীৰে মানুহ। বাখৰে খোজ কাঢ়িয়েই স্কুললৈ ওলাইছিল। চাইকেলখন ৰাতিয়ে ফুটি আছিল, স্কুললৈ ওলাবৰ সময়তহে দেখিলে। মেৰামতিৰ ভাৰ ভীমৰ হাতত দি সি বেগাবেগিকৈ খোজ ললে।

কিন্তু মিলিটাৰী গাড়ীবোৰৰ বাবে সুকলমে খোজ কাঢ়ি যোৱাই টান। দুখোজৰ পিচতে এখন টেন হুইলাৰ বা এখন জীপ

ওলায়হিয়েই। কনভয়ৰ পিচত কনভয় আহিবই লাগিছে। পশ্চিমীয়া কথাছবিত কল্পিত প্ৰাক্-ঐতিহাসিক দীঘলডিঙীয়া অতিকায় জন্তু একোটা অকস্মাৎ ওলোৱাৰ দৰে কেতিয়াবা পাচ ফালৰ পৰা অকস্মাৎ একোখন ভয়ঙ্কৰ ক্ৰেনসংযুক্ত গাড়ী বিকট শব্দ কৰি ওলায়হি। অসামৰিক যান-বাহনৰ চিন-মোকামেই নাই বুলিব পাৰি। আলিবাটবোৰ যেন মিলিটাৰীৰ সুবিধাৰ কাৰণেহে ন-কৈ তৈয়াৰ কৰি লোৱা হৈছে।

ডুমডুমাৰ দোকান-পোহাৰবোৰো সৈনিকৰ বাবেই নতুন ৰূপত, নতুন নতুন বস্তুৰে জাকজমককৈ সজাই তোলা হৈছে। সাধাৰণ মানুহৰ দৈনন্দিন কামত সেইবোৰ কাহানিও লগা নাছিল। দোকানে দোকানে ইমানবোৰ চিগাৰৰ বাকচ মানুহে আগতে দেখা নাছিল। ছটাছটে চকোলেটবোৰ, বিধে বিধে ৰাইটিং পেড আৰু চিঞাহিৰ বটলবোৰো নতুন নতুন যেন লাগে। ৰবাৰ টেঙাৰে দোকান পতা আৰু নাৰিকল কাটি বিক্ৰী কৰাটোও বোধহয় এয়ে প্ৰথম।

গাড়ীবিলাকৰ লগতে মানুহৰ খোজ-কাটলো যেন খৰতকীয়া হৈ গ'ল। আৰু মানুহৰ সংখ্যাও হঠাতে ইমান বাঢ়ি গ'ল যে দেওবাৰে হাট বহিলেহে আৰু ভাল ফুটবল মেচ হলেহে মানুহ গোট খোৱা আগৰ বজাৰ-প্ৰধান নিজান নগৰখনৰ কথা এতিয়া আৰু মনলৈকে নাহে। হটঙা হটঙা কৃষ্ণাঙ্গ আৰু শ্বেতাঙ্গ সৈনিকহঁত, ঢিলা খাকী অভাৰ-অল আৰু দাঙিব নোৱাৰি চোচোৰাই ফুৰা বুট পিন্ধা চেৰেলা চেৰেলা ভাৰতীয় চিপাহীবিলাক আৰু চুটি-চাপৰ পীতাভ ঘূৰণীয়া চেপেটা মুখ মণ্ডলত অকণি অকণি চকু-কাণ-নাকেৰে চীনা যুজাৰুহঁতৰ ওপৰতহে মানুহবিলাকৰ মাজত সততে চকু পৰে।

এই বিলাকৰ মাজেদি বাখৰ আগ বাঢ়ি গৈ আছিল। কোনোবাই তাক পাচ ফালৰ পৰা মাতিলে, "হেই জ', হেই!" অৰ্থাৎ হেৰা ভাই, হেৰা!

যুদ্ধৰ দিনত ৰাজত্ব সৈনিকৰ। গতিকে ভদ্ৰতাসুলভ ব্যৱহাৰ কমেইহে পোৱা যায়। বাখৰে উভতি চাই দেখে কেইখোজ মানৰ পাচতে দুজন মাৰ্কিন চিপাহী; তাৰে এজনক অফিচাৰ যেনেই লাগে। সি একো মাত নিদি গৈ থাকিল। বজাৰখনৰ মাজেদি সি স্কুলৰ পিনে আগুৱাই গ'ল।

"হেই জ', হেই!" চিপাহীটোৱে আকৌ মাত লগালে।

বাখৰে তথাপি মাত নিদিলে। চিপাহীটোৰ ধৈৰ্য্যচ্যুতি ঘটিল। সি আগবাঢ়ি আহি বাখৰৰ কান্ধত থাপ মাৰি ধৰিলেহি। বাখৰ ৰৈ গ'ল, চিপাহীয়ে ক'লে, "তুমি কেনে মানুহহে? ইমানকৈ মাতিছো, তথাপি উত্তৰ নিদিয়া?" ক্লাছ থ্ৰীৰপৰা পঢ়া ইংৰাজী ভাষাও প্ৰথমে ভালদৰে বুজিব নোৱাৰি সি অবাকেই হৈছিল। অলপ পৰ টলকা মাৰি ভাবিহে বুজিব পাৰিছে। তাৰ হাঁহি উঠিব খুজিছিল এই ভাবি যে ইমান দিন ইংৰাজী পঢ়িলেহে শুনা নাই, আজি শুনিলে।

ইতিমধ্যে অফিচাৰ জনো ওচৰ পালেহি। বাখৰে তেওঁৰ ফালে চালে। এজন ডেকা ল'ৰা। বাখৰৰ বয়সৰে, মুখত নিষ্পাপ শিশুৰ চিন, ডাঙৰ নীলা চকুদুটা গভীৰ, শৰীৰৰ গঠন পূৰঠো, আটিলো। ইমান ভাল মানুহৰ ইমান বেয়া ব্যৱহাৰ কিয়?

চিপাহীয়ে তাৰ কান্ধত তেতিয়াও ধৰি আছিল। সি তাৰ ফালে চাই ক'লে, স্পষ্ট ইংৰাজীত, "মোৰ গাত ধৰিবলৈ আপোনাৰ সাহ হ'ল কেনেকৈ?"

অফিচাৰে তৎক্ষণাৎ কলে, "জেমি, জেমি—ছিঃ এৰি দিয়া—নেপায়।"

"ইয়েছ লিউটেনাণ্ট!" জেমিয়ে তৎক্ষণাৎ বাখৰক এৰি দিলে, যেন অজ্ঞতাবশত বৰ ডাঙৰ ভুল এটাহে কৰি পেলাইছিল।

বাখৰে সুধিলে, "আপোনালোকক কি লাগে?"

অফিচাৰে কলে, "ক্ষমা কৰিব, আমি আপোনাক এটা কথাহে সুধিব খুজিছিলো।"

"ভাল কথা, সোধক স্বচ্ছন্দে। কিন্তু ভদ্ৰলোকৰ লগত এইদৰে ব্যৱহাৰ কৰিলে জানো কিবা সহায় পোৱাৰ আশা কৰিব পাৰি?"

অফিচাৰজন লাজত ৰঙা পৰিছিল। তলমূৰ কৰি বৰ নম্ৰভাৱে ক'লে, "মই জেমিৰ ব্যৱহাৰত বৰ দুখ পাইছো ডাঙৰীয়া, তাৰ হৈ মই আপোনাৰ ওচৰত ক্ষমা প্ৰাৰ্থনাহে কৰিছো।"

"আহক, যোৱা যাওক," আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰি বাখৰে ক'লে, "কওক আপুনি কি ক'ব খুজিছিল।"

অফিচাৰে ক'লে, "বিশেষ একো নহয়। মাত্ৰ মই জানিব খুজিছিলো, আপোনালোকৰ দেশ সম্বন্ধে জানিব পৰা কিবা কিতাপ পত্ৰৰ সন্ধান আপুনি দিব পাৰে নেকি?"

বাখৰে টলকা মাৰি ভাবিছিল, অফিচাৰৰ কথা-বতৰা বেচ ভদ্ৰ। কিন্তু এনে ব্যৱহাৰ তেওঁ কিয় কৰিলে বা কৰিবলৈ দিলে? এখন দেশ সম্বন্ধে জানিবলৈ কিতাপ বিচাৰিছে, এনে পণ্ডিত মানুহো অভদ্ৰ হয়নে?

তাৰ মনোভাৱ ধৰিব পাৰিয়েই হবলা অফিচাৰে কলে, "আপুনি বোধহয় জেমিৰ ব্যৱহাৰৰ কথাকে ভাবি আছে। মই সঁচাই অত্যন্ত বেজাৰ পাইছো যে জেমিয়ে সৈনিকৰ বে-পৰোৱা স্বভাৱটো লুকুৱাই ৰাখিব নোৱাৰিলে। ময়ো তাৰ সহায় লবলৈ বাধ্য হৈছো কাৰণ সি মোতকৈ বহুত আগতে ইয়ালৈ আহিছে।"

বাখৰে সুধিলে, "আপুনি তেনেহলে ইয়ালৈ নতুনকৈ আহিছে?"

"হয়, মই মাত্ৰ পৰহি পাইছোহি।"

অলপ সময় মনে মনে থাকি বাখৰে ক'লে, "বাৰু আপুনি যদি মোৰ লগত আহে তেন্তে মই আপোনাক সহায় কৰিব পাৰিম।"

"থেঙ্কছ এ লট্!" বহুত ধন্যবাদ!

জেমিয়ে একো নেমাতি তেওঁলোকৰ পাছে পাছে গৈ আছিল।

পশ্চিম মূৰৰ পৰা পাঁচ মিনিট লাহে লাহে খোজ কাঢ়ি গলেই নগৰৰ পূব মূৰ পায়গৈ ; তাতে ডুমডুমা মাইনৰ স্কুলখন। স্কুললৈ সোমোৱা বাটটো লৈ বাখৰে সুধিলে, "আপুনি আমাৰ দেশ সম্বন্ধে জানিবলৈ বৰ আগ্ৰহ কৰে নেকি ?"

"তেনে বেছি একো নহয়। মই আমেৰিকাত নানান দেশ সম্বন্ধে বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি আছিলো। গতিকে যেইকোনো সমাজ সম্পৰ্কে জানিবলৈ মই ভাল পাওঁ। ভাৰত সমন্ধে মই যে পঢ়া নাই এনে নহয়। তথাপি স্থানীয় আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে কিবা কিতাপ পালে পঢ়িবলৈ ইচ্ছা কৰো। বিদেশলৈ আহি এইবিলাক অলপ-অচৰপ জানি নগলে স্বদেশত মানুহে আমাক কি বুলিব ?"

"স্বাভাৱিক।" বাখৰে হাঁহি কলে।

তিনিও স্কুল পালেগৈ। বাখৰে তেওঁলোকক নি সৰু লাইব্ৰেৰীটোত বহুৱালেগৈ। স্কুলৰ লৰা-ছোৱালীবোৰে আমেৰিকান সৈনিক দুজনলৈ খুব চাইছিল ; দুই এজনে লুকাই-চুৰকৈ ফিচিঙা-ফিচিঙো কৰিছিল, কিন্তু হেডমাষ্টৰৰ সমুখত দেখা-দেখিকৈ দুষ্টালি কৰিবলৈ কোনেও সাহ কৰা নাছিল।

কিতাপ বিচাৰি বাখৰে ক'লে, "আমাৰ দেশ সম্বন্ধে জানিবলৈ মই এটা উপমা দিব খুজিছো।"

"হয়, কওক চোন।" অফিচাৰে আগ্ৰহ দেখুৱালে।

"আমাৰ স্কুলখন ওপৰে ওপৰে দেখিলেই।"

"হয়।"

"আপোনালোকৰ স্কুলবিলাকৰ লগত আমাৰ বোৰ মিলাই চাওক। আমাৰ দেশখনো তেনেকুৱাই।"

অফিচাৰে ক'লে, "মই বোধহয় বুজিব নোৱাৰিলো।"

"ইয়াৰ মাজত ৰহস্য একো নাই। মোৰ কথাৰ অৰ্থ এই : আমাৰ স্কুলৰ অৱস্থা শোচনীয়, আমাৰ দেশখনৰ অৱস্থাও শোচনীয়।"

"কিন্তু বোধহয় এই দেশৰ মানুহবিলাকৰ মনবোৰ শোচনীয় নহয়।"

"আমি আশাধাৰী জাতি।"

তাৰ পিচত বাখৰে তিনিখন কিতাপ উলিয়াই দি ক'লে, "ইয়াৰে আপুনি অলপ সহায় পাব বুলি মই আশা কৰিলো।"

"ধন্যবাদ, ধন্যবাদ।" অফিচাৰে বৰ আগ্ৰহেৰে কিতাপ কেইখন লৈ মেলি চাবলৈ ধৰিলে। জেমিয়েও এখন লৈ চকু ফুৰাবলৈ ধৰিলে, অফিচাৰক ইমান নম্ৰ হৈ কথা পতা দেখি সি একেবাৰে নীৰৱ হৈ গৈছিল; কিতাপখন হাতত লৈয়ো সি অকবাৰ দৰে এবাৰ কিতাপৰ ফালে আৰু এবাৰ বাখৰৰ ফালে চাবলৈ ধৰিলে।

অফিচাৰে ক'লে, "মই এই কিতাপ কেইখন নিব পাৰিমনে?"

"পাৰিব।"

"কিমান দিনলৈ ৰাখিব পাৰিম? কথাবোৰ বুজিবলৈ স্বাভাৱিকতে আমাৰ কিছু সময় লাগিবতো।"

"এই কেইখন মোৰ ব্যক্তিগত বস্তু। মই আপোনাক উপহাৰ দিলো। অনুগ্ৰহ কৰি গ্ৰহণ কৰিব।"

"থেঙ্কছ এ লট, থেঙ্কছ এ লট।"

যাবলৈ উঠি অফিচাৰে কলে, "আজি আপোনাৰ পৰা মই ভালেমান উপকাৰ পালো। ইয়াৰ বাবে মই আপোনাৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ হৈ থাকিলো। আপোনাৰ ওচৰলৈ মাজে মাজে আহি থাকিলে বেয়া পাব নেকি?"

"নিশ্চয় নেপাওঁ। আপুনি স্কুল বহি থকা সময়ত আহিলে হেডমাষ্টৰক বিচাৰিছো বুলি কলেই মোক পাব।"

"ধন্যবাদ, ধন্যবাদ।"

জেমিয়ে বহাৰ পৰা উঠি বিনয়ৰ সুৰত ক'লে, "মহাশয়, মই আপোনাৰ প্ৰতি কৰা ব্যৱহাৰত বৰ লজ্জিত হৈছো। হাতখন দিবনে?"

"নিশ্চয় নিশ্চয়," বাখৰে সোঁহাতখন আগবঢ়াই দি হাঁহি হাঁহি ক'লে, "মই আপোনাৰ প্ৰতি একো বিৰূপ মনোভাৱ ৰখা নাই। আপুনি একো নেভাবিব।"

দুয়ো হাত মিলালে ; অফিচাৰেও হেণ্ডশ্বেক কৰি বিদায় ললে।

৪

স্কুলৰ পৰিস্থিতি দেখি বাখৰ সঁচাই বৰ চিন্তিত হৈ পৰিল। দিনক দিনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা কমি আহিছে। যুদ্ধৰ হুলস্থূলত অভিভাৱকসকলে ভয় খাই ল'ৰা-তিৰোতা নি গাৱেঁ-ভূঞে সুমুৱাইছে গৈ। চাকৰিটো বজাই ৰাখিবলৈকে নিজৰ প্ৰাণকো তুচ্ছ কৰি মাত্ৰ নিজে ৰৈ গৈছে।

বাখৰে ষষ্ঠমান শ্ৰেণীত সোমাই এজন ছাত্ৰক সুধিলে, "গজেন, তোমাৰ লগৰ দুজন আজি কলৈ গ'ল, ৰমেন আৰু বিকাশ?"

ছাত্ৰই উত্তৰ দিলে, "তাঁহাত শিৱসাগৰলৈ গুচি গ'ল ছাৰ।"

"কিয়?"

"যুদ্ধৰ বাবে ছাৰ। দেউতাকে মাকহঁতক নি ঘৰত থৈ আহিলগৈ।"

"হুঁ" বুলি বাখৰে আন এজনক সুধিলে, "মঙ্গল, বোধন ক'ত?"

মঙ্গল চাহ বনুৱাৰ ল'ৰা। সি ক'লে, "সি বোলে আৰু নপঢ়ে।"

"কিয়?"

"সি বোলে মিলিটাৰীত কাম কৰিব। ফিল্ডত।"

"তাৰ দেউতাকে যাবলৈ দিলে?"

"একো নকলে ছাৰ।"

বাখৰৰ মনত পৰিল, বোধনৰ বাপেক চকীদাৰজনে পঢ়া-শুনাত অগাধ বিশ্বাস ৰাখি মাষ্টৰৰ হাততে পুতেকক গতাইছিল আৰু মাহেকত দুবাৰ পুতেকৰ পঢ়া কেনে হৈছে খবৰ কৰিবলৈ আহিছিল।

তাৰ বৰ বেয়া লাগিল। বোধন পঢ়া-শুনাত তেনে বেয়া ল'ৰা নাছিল।

ঘৰলৈ আহিয়েই হাঁহি হাঁহি তালৈ চাই থকা গিৰীনক বাখৰে সুধিলে, "কি হ'ল গিৰীন ?"

"মই আজি গধুলিৰ গাড়ীতে ঘৰলৈ যাওঁ ককাইদেউ ।"

"মানে ?" বাখৰ অবাক্ ।

"খেৰজান বাগিছাৰ কুলী চলাবলৈ মই এটা কাম পাইছো । এই মাত্ৰ বৰ চাহাবৰ লগত দেখা কৰি আহিলো । চ'থা দিনাৰ পৰা মই কামত জয়েন কৰিব লাগিব ।"

চকি এখনত বহি বাখৰে কলে, "বাঃ কমতো নহয় তোমাৰ কপালখন । আজি আহিলা, কাম এটা পালাই ।"

গিৰীনে লাজ লাজ ভাৱত ক'লে, "যি বোলে আৰু, পেহাদেৱে তেওঁ কৈ-মেলি দিলে বুলিহে ।"

"তুমি জানো মানুহ কেনেকৈ চলাব লাগে জানিবা ?"

"মই সেইবোৰ জানো নহয় ?" নিজৰ ক্ষমতা সম্পৰ্কে গিৰীনৰ অকণো সন্দেহ নাছিল । "মই আমাৰ গাঁৱৰ ওচৰৰ সেই নেটিভ গাৰ্ডেনখনত ছমাহ কাম শিকিছিলো নহয় । কাম নেপাইহে এৰি দিলো ।"

বাখৰে ক'লে, "হয় নেকি ? বেছ বেছ ।"

চাহ-জলপান আনি দিওঁতে ভীমে জনালে, সি আজি ৰাতিও লাইনলৈ যাব । কাৰণ এতিয়া লাইন পহৰা দিয়াটো দৰ্কাৰ হৈ পৰিছে । গিৰীনৰ গাড়ী সাত বজাত, ভাত খুৱাই পঠাব লাগিব যেতিয়া একেবাৰতেই সি ভাত ৰান্ধি পেলালে ।

"তই আৰু দেউতাই ভাত উলিয়াই খাবি ।"

ভাত-পানী খাই গিৰীন গ'লগৈ । তাক আকৌ এবাৰ ভাত বাঢ়ি খাবলৈ কৈ ভীমো মুনি-চুনি বেলিকা লাইনলৈ গ'লগৈ ।

অকলশৰীয়া ঘৰটোৰ আন্ধাৰত নিশ্চল হৈ বাখৰ বহি থাকিল । তাৰ অনুমান হ'ল চাৰিওফালৰ পৃথিৱীখন চঞ্চল হৈ উঠিছে, মাত্ৰ সিহে নিথৰ হৈ আছে ।

তিনি

১

দুৰ্য্যোধন, মিনি আৰু গৌৰীৰ কথা ভাবি ভাবি ভীম আন্ধাৰে আন্ধাৰে লাইনলৈ গৈ আছিল।

দুৰ্য্যোধন তাৰ ডাঙৰ বন্ধু। দ্বাপৰ যুগত ভীম-দুৰ্য্যোধন আছিল পৰস্পৰৰ ভীষণ শত্ৰু। কিন্তু এই যুগত সেই দুটা নামকে লৈ ইহঁত দুটাই প্ৰগাঢ় বন্ধুত্ব স্থাপন কৰিছে। আজৰি সময়ত দুয়োকো একেলগে থকা দেখা যায়। চিনেমা-থিয়েটাৰ চাবলৈও দুয়ো একে-লগে যায়।

নানান কাৰণৰ ভিতৰত এটা হৈছে যে সিহঁতৰ দুটাৰ মাজত আছে গৌৰী। গৌৰী দুৰ্য্যোধনৰ সম্বন্ধত কিবা লাগে আৰু দুৰ্য্যো-ধনৰ ভনীয়েক মিনি হ'ল গৌৰীৰ সখীয়েক। গৌৰীৰ লগত ভীমৰ চা-চিনাকী হোৱাৰ মূলতো আছে মিনি। তায়ে জোকাই জোকাই সুযোগ সুবিধা কৰি দি, ভীমে দিয়া উপহাৰ বহন কৰি দুয়োৰে মাজত আকৰ্ষণ আনি দিছে। গৌৰী মিনিহঁতৰ ঘৰলৈ গলেই ভীম ওলায়গৈ। আৰু আজি-কালি যে গৌৰী ঘনাই সিহঁতৰ ঘৰলৈ অহা হৈছে সেই কথা দুৰ্য্যোধনে লক্ষ্য কৰিছে।

দুৰ্য্যোধনে বন্ধুক উৎসাহ দিলে। গৌৰী আৰু ভীমৰ বিয়া হলে ভাল যোৰা মিলিব, বন্ধু আৰু আপোন হব, এই সপোন দুৰ্য্যোধনে দেখিছিল। দ্বাপৰ যুগৰ দুৰ্য্যোধনৰ দৰে সি অকল মদগৰ্বী নহয়, অকল কিয় সি মুঠেই মদগৰ্বী নহয়। ভীম পাতল লিকলিকীয়া চেহেৰাৰ সুদৰ্শন ডেকা ল'ৰা।

২

ভীম গৈ লাইন পাওঁ পাওঁ হওঁতেই শুনিবলৈ পালে, এমূৰেদি আলিৰ দাঁতিত মাৰ-মাৰ, ধৰ-ধৰ আদি চিঞৰ-বাখৰৰ শব্দ উঠিছে, মানুহ-দুনুহে দৌৰা-ধপৰা কৰিছে, কোনোবা তিৰোতা মানুহে কোনোবা তিৰোতা মানুহক চিঞৰি চিঞৰি মাতিছে ।

তাৰ ওচৰেদি লৰ মাৰি যোৱা মানুহ এটাক ভীমে সুধিলে কি হৈছে । মানুহটোৱে ফোপাই ফোপাই কৈ গ'ল, দুটা গোৰা চিপাহীয়ে লাইনত সোমাব খুজিছিল, লাইনৰ মানুহবোৰে সিহঁতক মাৰিবলৈ খেদি গৈছে । ভীম খৰখেদাকৈ ঘটনাস্থলীলৈ আগবাঢ়ি গ'ল । কিন্তু অলপ দূৰ গৈয়ে সি দুৰ্য্যোধনক লগ পালেঃ হাতত এপাট মাছ খোচা শেল লৈ সি লাহে লাহে আহি আছিল ।

ভীমে কৈ উঠিল, "আৰে বাপৰে, যোধন, মানুহ মাৰিলি নেকি ?"

"নাই চালা পলাল", দুৰ্য্যোধনে কলে । "নহলে মজা দিলো-হেঁতেন ।"

"ধেৎ মানুহ মাৰিবি নেকি ?"

"আৰে বেটাক নেপালো, নহলে দেখুৱালোহেঁতেন ।" দুৰ্য্যোধনে কলে, "ঘৰলৈ যাবি নেকি এতিয়া ? আহ, আমাৰ ঘৰলৈ যাওঁ ।"

দুয়ো আগবাঢ়ে । অলপ পৰ নীৰৱে গৈ থকাৰ পিচত ভীমে লাহেকৈ সুধিলে, "যোধন, গৰী আছে নেকি তহঁতৰ ঘৰত ?"

দুৰ্য্যোধনে হাঁহি পেলালে, ক'লে, "বদমাচ ! নাই ।"

৩

প্ৰকাণ্ড দীঘল দীঘল ঘৰ একোটা ভাগ ভাগ কৰি বনুৱাক থাকিবলৈ দিয়া লাইনটো । তাৰ এমূৰে এচুকত দুৰ্য্যোধনহঁতৰ ঘৰ ; ঘৰ মানে দীঘল ঘৰ এটাৰ দুটা কোঠালি, সমুখত নিজ হাতেৰে চালি তুলি লৈছে ।

ভীমক চোতালতে টুল এখনত বহিবলৈ দি দুৰ্য্যোধন ভিতৰ সোমাই গ'ল। দুৰ্য্যোধনৰ বাপেক মাংৰা ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহিল, ভীমক মাত লগাই কেনিবা ওলাই গ'ল। মিনি আহি মাত দিলে, "কে লাগিচ, দাদা ?" অৰ্থাৎ কোন কৰাইদেউ নেকি ?

ভীমে কলে, "অঁ মিনি ময়েই। ভাত খালি নেকি ?"

"নাই ক'তনো এতিয়াই ভাত খাম ?" মিনিয়ে ক'লে, "বহাইছোঁহে। চাউল ধুবলৈ যাওঁতেই সেই গোৰা পল্টনৰ গোলমাল লাগিল। শুনি একেবাৰে নকবি আৰু। চাল্লা এনে বেইমান।"

"এৰা ভাই, ইহঁতৰ কাৰণে দেখিছো লাইনত থকা মস্কিল হ'ল"—ভীমে এইক্ষণ পাতনিৰে তাৰ আচল কথাটো উলিয়ালে, প্ৰায় ফুচফুচাই সুধিলে, "হেৰি নহয় মিনি তহঁতৰ ঘৰলৈ হেৰি আহিছিল নেকি।"

"কোন ?" মিনিয়ে যেন নেজানেহে।

"গৰী ?"

মিনিয়ে ইচ্ছা কৰিয়ে খং কৰা যেন দেখুৱাই কলে, "যা তোৰ খালি গৰীৰ কথা।"

"ক না, ক চোন।"

"নাই নাই, মই গৰীৰ কথা কব নোৱাৰো।" মিনিয়ে খোচ এটা মাৰিলে: "গৰীৰ লগত আমি আজি-কালি কথা নেপাতো, কাজিয়া কৰিছো।"

ভীমে কিবা এটা কব খুজিছিল। কিন্তু এনেতে দুৰ্য্যোধন ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহিল, তাৰ আৰু কোৱা নহল। দুৰ্য্যোধনে ক'লে, "মিনি, ভীমেও ইয়াতে ভাত খাব। তই ৰন্ধা-বঢ়া কৰগৈ। মই মুৰ্গী এটা বিচাৰি আনোগৈ। কাকাৰ ঘৰতে পাম কিজানি। ভীম তই অলপ বহ দেই।"

দুৰ্য্যোধন ওলাই গ'ল।

ভীমে আকৌ কাকুতি মিনতি আৰম্ভ কৰিলে, "ক-না মিনি।"

"কি অ' ?"

"বেছি হালা নকৰিবি, মাৰে শুনিব।" ভিতৰত মিনিৰ বেমাৰী মাকজনী শুই আছিল। নেদেখিলেও সেইফালে এবাৰ চাই ভীমে ফুচফুচাই সুধিলে—"গৰী আহিছিল নেকি ?"

"নাই অহা।"

"আহিব নেকি ?"

"মই কি জানো ?"

"তই নেজানিলে আৰু কোনে জানিব ?" ভীমে তেল ঘঁহিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, "তহঁত দুজনী সখীক খেৰজান বাগানত কোনে নেজানে ? তহঁতৰ দৰে 'ফুল' এই দুনিয়াত আৰু দুজনী আছে নেকি ?"

"ওঁহ কথাৰ বাহাৰ কি চাবি ? খুব মোলায়েম মোলায়েম কথা কবলৈ শিকিছ দেখোন ? ক'ত শিকিলি ? কোনে শিকালে ?"

ভীম মনে মনে থাকিল।

নৰিয়া মাক ভিতৰত অকলে থকাৰ কথা মনত পৰাত মিনি উঠিল। এৰি অহা ভাতৰ চৰুটোও চাবগৈ লাগিল। কিন্তু ভীমক মন মাৰি পেলোৱা দেখি তাইৰ অলপ বেয়া লাগিল। ভিতৰলৈ যোৱাৰ আগতে তাই ক'লে, "দাদা কাকাৰ ঘৰলৈ গৈছে। মুৰ্গী বিচাৰি গৈছে নহয় দেখা নাই জানো ? তই মহাদেৱ বহি থাক, গৰী আহিব কিজানি।"

কাকা মানে বিকল, কিবা সূত্ৰে দুৰ্য্যোধনহঁতৰ লগত দদায়েকৰ সম্বন্ধ লাগে। বিকলৰে জীয়েক গৌৰী।

৪

বাহিৰতে বহি বহি ভীমে ভাবিবলৈ চেষ্টা কৰিলে, কি উপায়েৰে মিনিজনীৰ পৰা কাম আদায় কৰিব পৰা যায়। দুৰ্য্যোধনৰ লগত গৌৰী নাহিলে মিনিয়ে বাৰু মাতি আনিবগৈনে ?

মিনিয়ে আকৌ বাহিৰলৈ আহি ভীমক এখন তামোল দিলে, নিজেও এখন খালে।

ভীমে ক'লে, "মিনি তই এবাৰ গৰীক মাতি আনিব পাৰিবিনে? তোক যিহকে লাগে মই এইবাৰৰ দৰমহা বজাৰত কিনি দিম।" যোৱাবাৰ দৰমহাৰ পষেকীয়া বজাৰত সি গৌৰীক উপহাৰ দিয়াৰ কোবত মিনিক দিম বোলা কাপোৰ এগজ দিব নোৱাৰিলে।

তাই দুষ্টালিৰ হাঁহি মাৰি মন্তব্য কৰিলে, "তই বৰ পাঁজী হৈছ দাদা।"

এনেতে কৰক-কৰককৈ মাতি থকা কুকুৰা এটা হাতত লৈ দুৰ্য্যোধন পালেহি। তাৰ পিচে পিচে এজনী ছোৱালী। সি ক'লে, "ভীম আছ? মিনি মই মুৰ্গীটো মাৰো, তই চৰ ঠিক কৰিবি।"

সি চোতালৰ এমূৰলৈ গৈ কুকুৰাটোৰ হত্যাকাণ্ড সমাধা কৰাত লাগিল। ছোৱালীজনী আন্ধাৰতে অলপ আঁতৰত থিয় হৈ আছিল। মিনিয়ে ক'লে, "সেইয়া সেই জনী গৰী আহিল। ল এতিয়া।"

"ভাগ বেটী", বুলি ছোৱালী জনীয়ে কৃত্রিম খং দেখুৱাই আগবাঢ়ি আহি মিনিৰ চুলিত ধৰিলেহি।

"আৰে ছাৰ ছাৰ।" মিনিয়ে মেলি থোৱা চুলিকোচা এৰুৱাবলৈ চেষ্টা কৰি কৰি ক'লে, "তোৰ কাৰণে দাদাই মোক হাইৰান কৰি মাৰিলে গৰী। হৰদম তোৰ কথা কৈ থাকে ভাই। তহঁতে কথা পাত, মই ভাত বহাই এৰি থৈ আহিছো।"

তাই যাবলৈ উঠিল। কিন্তু গৌৰীকো পাচ লব ধৰা দেখি মিনি পিৰালিতে বহি পৰিল। তাই কলে, "আহ তেনে বহ মাটিতে, ইমানটো লাজ, ইছ।"

ভীমে সুধিলে, "মিনি তহঁতৰ বা কেনিবা ওলাই গৈছে নেকি?"

"তই যে কি ৰকম পেৰমিক দাদা, দুনিয়াত আৰু কথা কবলৈ একো বিচাৰি নেপালি?"

তাই জানিছিল যে বাপেকক ওলাই যোৱা ভীমে দেখিছিল।

ভীমে ক'লে, "তই বৰ দুষ্ট হৈছ অ'।"

মৰা, পাখি গুচোৱা কুকুৰাটো হাতত লৈ দুৰ্য্যোধন ওচৰ চাপি আহিল। সি ভনীয়েকক ক'লে, "মিনি তই চৎপৎ বাকী চব কাম কৰি পেলা। ৰাতি হৈ যাব ধৰিছে। মই চাওঁগৈ বুঢ়া ক'ত পৰিছে গৈ। কাৰোবাৰ ঘৰত জকল মদত ধৰিছে গৈ।"

দুৱাৰ মুখতে কুকুৰাটো পেলাই থৈ সি ব্যস্ত মানুহৰ দৰে লাইনৰ মাজলৈ সোমাই গ'ল। নৰিয়া মাকৰ মাত শুনি মিনিও ভিতৰলৈ গ'ল, যাওঁতে কুকুৰাটো লৈ গ'ল। তাই আৰু ওলাই নাহিল।

এইবাৰ অৱশ্যে প্ৰেমিকা গৌৰী মুঠিল।

৫

গৌৰীৰ সাহ এইবাৰ অলপ গোট খাইছিল। এৰা প্ৰেমত আকৌ ভয় কিহৰ?

অলপ সময় দুয়ো নিমাত। গোটেই লাইনটোৰ ব্যস্ততা এটা অস্পষ্ট গুমগুমনিৰ দৰেহে শুনি, সি ৰাতিৰ নীৰৱতাক বেছিহে নীৰৱ কৰি তুলিছে।

ভীমে লাহেকৈ মাত লগালে, "গৰী!"

কিন্তু গৌৰী নিমাত।

সি আকৌ মাতিলে, "গৰী! নেমাত কেলৈ?"

"কি?" তাই এইবাৰ চেপা মাতেৰে সঁহাৰি দিলে।

ভীম কঁপি উঠিল। কলে, "তোৰ বা-মা আমাৰ চব কথা জানিছে নেকি?"

উত্তৰ নাই।

"গৰী!"

"নাই জনা।"

"তই মোৰ লগত কথা পাত বুলিও নেজানেনে ?"

"নেজানে।"

অভয় দি সি ক'লে, "আচ্ছা মই সিহঁতক ক'ম। মোৰ লগত ছাদী সোমাবলৈ তোৰ খুচী আছেতো ?"

মুখেৰে এটা শব্দ কৰি তাই জনালে, তাইৰ সন্মতি আছে।

সি প্ৰেমিকৰ ভাও দিয়াৰ দৰে ক'লে, "মই কিন্তু তোৰ বাবে পাগল হৈ গৈছো গৰী। সঁচা কৈছো, আজি-কালি ৰাতি বাবু-ঘৰত থাকি একদম ভাল নেলাগে। খালি লাইনলৈ আহিবৰ মন যায়। তোক চাবৰ মন যায়।"

নিজান আন্ধাৰ। লাইনৰ ঘৰবোৰত যদিও মানুহ থকাৰ উমান পোৱা যায় তথাপি বাহিৰত সিহঁতৰ বাহিৰে আৰু কোনো নাছিল। মিনিহঁতৰ ঘৰটো লাইনৰ এমূৰত। সেই ফাললৈ মানুহৰ বৰকৈ আহ-যাহো নাই। যৌবনৰ বা পোৱা সিহঁতৰ খকুৱা প্ৰাণ দুটা এই নীৰৱতা আৰু অন্ধকাৰৰ সুযোগ পাই হঠাতে অন্ধ হৈ পৰে।

ভীম গৈ গৌৰীৰ ওচৰত বহিল গৈ।

ভিতৰত মিনিয়ে মঙহ কুটিছে। তাই সতকাই ওলাই নাহিব। বেমাৰী মাকতো বিচনাৰ পৰাই নুঠে। বুঢ়া মাংৰা কৰবাত লাও-পানী খাই মছগুল হৈ আছেগৈ। বাপেকক বিচাৰি যৌৱাৰ অজু-হাতত বন্ধু দুৰ্য্যোধনো আঁতৰি গৈছে ; সিয়ো হয়তো সোনকালে উভতি নাহিব।

ভীম উঠি গৈ গৌৰী ওচৰত বহে। যৌৱন উছলি পৰা, পিছল ৰূপহ নাৰী দেহটো সি বুকুৰ মাজত সাৱটি ধৰে। নিস্তেজ প্ৰতি-ৰোধ আৰু কঁপি উঠা বুকুৰে গৌৰী নিশ্চল হৈ বহি থাকে। ইচ্ছা কৰা-নকৰাৰ মাজতে তাই অলস শৰীৰটো ভীমৰ পিনে এৰি দিয়ে। সজাগ ইন্দ্ৰিয়ৰ তাড়নাত তাহাঁতৰ দেহ দুটা কান্দি উঠে, অন্ধ হৈ যাব খোজে। কিন্তু সিহঁত মানুহ দুটা অন্ধ হৈ নেযায়।

আতুৰ প্ৰাণ দুটাৰ মনত পৰি থাকে ঃ মিনি, মাক, দুৰ্য্যোধন, লাইন পথিক। প্ৰেমত ভয় নাই হয়, কিন্তু অবিধিত ভয় আছে।

দুয়ো নীৰৱে ফোঁপায়।

৬

"ভীমৰেই!" দূৰত দুৰ্য্যোধনৰ চিঞৰ শুনা যায়।

ভীম চক খাই উঠিল। সি গোৰীৰ ওচৰৰ পৰা থিতাতে আঁতৰি আহি টুলখনত বহিল। তেতিয়া সি ঘামি জুৰুলা হৈ পৰিছে। শৰীৰৰ ভিতৰত এনে তাপ সি কাহানিও অনুভৱ কৰা নাছিল।

"এ ভীম," দুৰ্য্যোধনে আকৌ চিঞৰিলে।

"কি?" ভীমেও চিঞৰি উত্তৰ দিলে।

"চাওঁ এইফালে আহচোন জলদি।"

"ৰ!"

ভীমে গোৰীৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে, "গৰী তই ভিতৰলৈ যা দই।" এই বুলি সি ভাইৰ গাল এখনত জোৰকৈ টিপা এটা াৰি দুৰ্য্যোধনে চিঞৰা ফালে আগুৱাই গ'ল।

গোৰী ভিতৰ সোমাই গৈ মাংস কুটি থকা মিনিৰ ওচৰত হিল। কুকুৰাৰ পিৰা এটাৰ ওপৰত ঘাপ মাৰিবলৈ বল দি দাখন াঙি লোৱাৰ মাজতো তাই মিচিক কৰে হাঁহি পেলালে।

ভীমে দুৰ্য্যোধনৰ ওচৰ পাই সুধিলে, "কিৰে যোধন কি হ'ল?"

দুৰ্যোধনে দুষ্টামি কৰি ওলোটাই প্ৰশ্ন কৰিলে, "হৈ গ'ল?"

"কি?"

"প্ৰেম?"

"ধেৎ।"

"চালা ধেৎ চেলাইছ। আহ আমাৰ বুঢ়াক লৈ আহোগৈ। ৰামদাসৰ ঘৰতে খাই একদম পগলা হৈ আছে।"

দুয়ো আগ বাঢ়ে।

প্ৰকাণ্ড দীঘলীয়া ঘৰবোৰৰ ভাগ ভাগ কৰা একোটা কোঠালিত একোটা বনুৱা পৰিয়াল থাকে।

প্ৰত্যেক ঘৰৰে সমুখত একোখন চালি কৰি বেৰ দি বঢ়াই লোৱা, নহলে কোম্পানীৰ অকনমানি ঘৰটোত লৰাই-তিৰোতাই একোটা মানুহক থাকিবলৈ নোজোৰে। দীঘল ঘৰবোৰৰ সমান্তৰালকৈ পকী নলা আৰু তাৰ গাতে লগাগৈ বেৰ দি বনুৱা সকলে চোতাল বঢ়াই লৈছে। প্ৰত্যেকৰে চুৱা ধোৱা বা গা-ধোৱাৰ কাৰণে এচুকত এডোখৰ নিৰ্দ্দিষ্ট ঠাই আছে, কাৰোবাৰ ঘৰত এজোপা মহানিমৰ পুলি, কাৰোবাৰ বা অমিতা গছ, কাৰোবাৰ একোৱেই নাই।

লাইনটোৰ শাৰী শাৰী ঘৰবোৰৰ ভিতৰত তেতিয়া নানান তৰহৰ ব্যস্ততা। কোনোবা কোনোবাই বহি মদ খাইছে। ক'ৰবাত এজুমে বহি তাচ বা জুৱা খেলিছে। তিৰোতা বিলাকে ভাত ৰান্ধিছে। কেনিবা কেনিবা কাজিয়াও হৈছে। দুই এঠাইত দুই এজনে বহি, দুটা এটা কথা আলোচনাও কৰিছে। হাড়িয়া আৰু কাজিয়া এই দুটাৰে আড়ম্বৰ বেছি।

এটা ঘৰৰ ভিতৰত ল'ৰা এটাই চিঞৰি চিঞৰি পঢ়িছিল: গগৈদেউ, অসহনি, গামখাৰু, ওলগনি।

এইবোৰৰ মাজত ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনৰ জন্ম হৈছে আৰু সিহঁত তাতে ডাঙৰো হৈছে। সেইবাবে সিহঁত এইবোৰৰ লগত অভ্যস্ত। সিহঁতে এইবোৰক সহজ ভাবে লৈ আগ বাঢ়ি গৈ থাকে।

লাইনটোৰ মাজ ভাগৰ ঘৰ এটাৰ সমুখত সিহঁত ৰ'লগৈ। ঘৰটোৰ ভিতৰত তেতিয়া ঢোল বাজিছিল আৰু কোনোবা ৰগৰ উঠা মদপীয়ে সুৰ ধৰি চিঞৰি চিঞৰি গাইছিল:

"ইংৰাজৰ বৰ বুধি
বানাইল চা-ঘৰ ;
ছোৱাৰ পাতা মাৰা কাম দিনে ৰাইতে।" অৰ্থাৎ, ইংৰাজৰ ইমানেই বুধি যে চাহ-ঘৰ হেন প্ৰকাণ্ড ঘৰ সাজি উলিয়াইছে ; আৰু বনুৱাবোৰ ইমান শক্তিহীন যে সিহঁতৰ ছোৱা বা ডেকাবোৰে দিনে ৰাতিয়ে কেৱল পাত মৰা কামকে সেই চাহ-ঘৰত কৰিব লাগে।

ঢোলৰ চেও আৰু গীতৰ সুৰৰ মাজে মাজে কোনোবাই কৈ উঠিছিল, "অ' হ' হ' হ', আহ আহ।" আড্ডাটো যে ভালেমান মানুহৰ সন্দেহ নাই। দুৰ্যোধনে ভিতৰলৈ গৈ মদৰ ৰাগীত মাতাল হৈ লেতু-সেতু হৈ পৰা মাংৰাক ধৰি কলে, "উঠ উঠ, ঘৰলৈ যাওঁ।"

বুঢ়া মাংৰাই দোৰোল খোৱা জিভাৰে আধাফুটাকৈ উচাৎ মাৰি ক'লে, "আৰে ভাগো হিয়াছে। হাম নাই যায়েগা। তুম ক'ন হাই ? ছোৰ দো হামকো।" লগৰে মদপী এটাই চিনাকী কৰি দি ক'লে, "আৰে যা যা মাংৰা, তোৰ বেটা আহিছে, যোধন আহিছে তোক ঘৰলৈ লৈ যাবলৈ যা।"

মাংৰাই যেন তেতিয়াহে অলপ চেতন পালে। ক'লে, "অহ বেটা 'যোধন ? চল বাপ চল। ধৰ মোক ধৰ। নহলে মই যাব নোৱাৰিম নহয়, ধৰ। এই চালা ৰামদাস, মই যাওঁ ঘৰলৈ। মোৰ বেটাৰ কাম দেখিছ ? বাপক লৈ যাবলৈ আহিছে, দেখিছ ?"

দুৰ্যোধনে তেতিয়া বাপেকক তুলি ধৰি বাহিৰলৈ খোজ কঢ়াই আনিবলৈ ধৰিছে। এনেতে ৰামদাসে ক'লে, "আৰে চালা কপালৰ গুণত গুণী বেটা পাইছ। এতিয়া যা বাৰু ঘৰলৈ।"

"অঁ তোৰ বেটাক দিবি মোৰ বেটালৈ।"

দুৰ্যোধনে খৰ-খেদাকৈ মাংৰাক ধৰি বাহিৰলৈ আনিলে আৰু ভীমৰ লগ লাগি দুয়ো একপ্ৰকাৰ বুঢ়াক কঢ়িয়াই নিয়াৰ দৰে

নিবলৈ ধৰিলে। মাংৰাই মাত লগালে, "ই কোন বেটা মোৰ ধৰিছে ?"

"ভীম।" দুৰ্য্যোধনে ক'লে।

"ভীম নেকি ? তই হ'বলা বৰ কেৰানী বাবুৰ ঘৰৰ পৰা পলাই গৰীক চাবলৈ আহিছ ? চালা জুৱাচোৰ, বেইমান কাঁহাকা।"

বুঢ়াৰ মুখত অকথ্য কথাবোৰ এই অসংযত মুহূৰ্ত্তত ওলাই পৰা শুনি দুয়ো লাজতে তলমূৰ কৰিলে।

মাংৰায়েই আকৌ ক'লে, "আচ্ছা, বুঢ়াটোক পগলা হোৱা দেখি তই ধৰি নিবলৈ আহিছ, বৰ ঠিক কাম কৰিছ, তই বৰ ভাল ল'ৰা। বাৰু বেটা মই তোৰ ছাদী দিয়াম, তই ভয়েই নকৰিবি। বিকলৰ বেটীতো ? বিকলতো মোৰ ভাই, আপোন ভাই। বিকলৰ বেটী মোৰো বেটী। তই কুছ পৰোৱাই নকৰিবি।"

মাতাল মাংৰাক সিহঁত দুটাই ভিতৰলৈ নি খাটীয়াত শুৱাই দিলেগৈ। গৌৰী তেতিয়াও যোৱা নাই। ভীমৰ ভয় লাগিল জানোচা বুঢ়াই আকৌ তাইৰ কথা উলিয়ায়। কিন্তু মাংৰাই শুই শুই গীত গাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিলে। দুটা মান গীতৰ অলপ অলপ গাই সি বলকিবলৈ ধৰিলে, "ক্যা পৰৱাহ হায় ? ফিলমে কাম কৰতা হায় আৰু হাড়িয়া-চাৰাপ খাতা হায়। কিচকা ভী কামানী নাই খাতা হায়। আপনা কামানী খাতা হায়। হামকো ৰামদাস কাহেকো বেছি নাই খানেকো বলেগা ? এই ৰামদাস, তুমকো হাম মাৰেগা, তুমকো হাম জৰুল পিটেগা।" শেষত কেতিয়াবা মাংৰা অবশ হৈ শুই পৰে। মিনিৰ বেমাৰী মাকজনী নিৰৱে এচুকত পৰি আছিল।

মিনি আৰু গৌৰীয়ে ভাত আনি দিয়ে। ভীম আৰু দুৰ্য্যোধন খাবলৈ বহি যায়। মিনিয়ে দুয়োলৈকে দুবাটি মদ আনি দিয়ে। খাই উঠি দুৰ্য্যোধনে সুধিলে, "ভীম, কীৰ্ত্তনলৈ যাবিনে অলপ শুই লবি ?"

"আমাৰ পহৰা কেইবজাৰ পৰা?"

"বাৰ বজাৰ পৰা।"

"কীৰ্ত্তনলৈ যাওঁ বল। কিনো শুবি আৰু? কীৰ্ত্তনৰ পিচত পহৰা দি অলপ শুই ললেই হব। মই ছয় বজাতে বাবুঘৰ পাবগৈ লাগিব।"

দুৰ্য্যোধনে গৌৰীক ঘৰত থৈ আহিল গৈ। তাৰ পিচত দুয়ো ওলাই গ'ল। মিনিয়ে দুৱাৰ মাৰি শুই থাকিল।

চাৰি

১

সত্যযুগ আকৌ আহিছে বুলি প্ৰচাৰ হৈ গৈছে। কিতাপ এখন ওলাইছে ; তাত লিখা আছে, কল্কি অৱতাৰ হব আৰু ম্লেছবোৰক কাটি-মাৰি খাস্তাং কৰিব। আনকি কল্কি অৱতাৰৰ ছবিও ওলাইছে : দীঘলদড়ীয়া অৱতাৰে ঘোৰাত উঠি হাতত খোলা হেংদান লৈ পৃথিৱী ভ্ৰমণ কৰিব। কোন দিনা তেৰা ওলাব, তাৰ তাৰিখো নিৰ্দ্দিষ্ট কৰি দিয়া হৈছে।

মৎস্য অৱতাৰ গ'ল, কূৰ্ম্ম গ'ল, বৰাহ গ'ল—নৰসিংহ, পৰশুৰাম, শ্ৰীৰাম, শ্ৰীকৃষ্ণ-বলৰাম, গৌতম-বুদ্ধ সকলো যোৱাৰ পিচত কলিযুগ আৰম্ভ হ'ল। কলিযুগত মানুহৰ বহুত পাপ হৈছে। সেই পাপ নাইকিয়া কৰিবলৈ ভগবানে কলিযুগৰ শেষত কল্কি অৱতাৰ ধাৰণ কৰিব। সেইদিন অচিৰেই আৰম্ভ হব।

সেই দেখিয়েই খেৰজান বাগিছাত নাম-কীৰ্ত্তন গোৱা আৰম্ভ হ'ল। সত্যযুগ আৰু কল্কিদেৱতাক আদৰিবলৈ মানুহবোৰ সাজু হ'ল। ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনহঁতে সভা-সমিতি পাতি কোম্পানীৰ ওচৰলৈ প্ৰতিনিধি পঠিয়াই কীৰ্ত্তনঘৰ সজাই দিয়াৰ দিহা কৰিলে। কোম্পানীৰ কৰ্ম্ম-কৰ্ত্তাসকলে ঘৰ সাজি দিলে। অন্যান্য বাগিছাৰ দৰে খেৰজানৰো লাইনে লাইনে কীৰ্ত্তনঘৰ উঠিল আৰু ৰাতি ৰাতি খোল, তাল, হাৰমনিয়ামৰ ৰোল উঠিল। কীৰ্ত্তনত মানুহবোৰ মতলীয়া হৈ উঠিল। সিহঁতে পাপো কৰিব পাৰে, পুণ্যও আৰ্জ্জিব জানে। কলিযুগ গোটেইটোতে সিহঁতে পাপ কৰি আহিল, এতিয়া সত্যযুগত নাম লগাবলৈ অন্তৰ নিকা কৰি লবই লাগিব। দোষে-গুণেই মানুহ।

বহুতৰে আকৌ বিশ্বাস মহাত্মা গান্ধীয়েই কল্কি অৱতাৰ। এখন গাৱঁত নাদ এটাত পানী নাছিল, কিন্তু গান্ধীজী তালৈ যোৱাৰ

পিচতে নাদটোত পানী ওলাল। তেওঁ দেৱতা নহলে এনে আচৰিত ঘটনা ঘটিব পাৰেনে? মহাত্মা গান্ধীয়ে তেওঁৰ সমুখত ওলোৱা সাপ এটাকো হেনো নমৰাকৈ এৰি দিবলৈ কৈছিল। পথালিচকুৱা মানুহে এইবোৰ আচৰিত কামৰ মহিমা কেনেকৈ বুজিব?

কিন্তু অহিংসাৰ মন্ত্ৰ গোৱা মহাত্মাই কেনেকৈ যে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ ম্লেছক কাটি-মাৰি বৃন্দামাৰ কৰিব সেইটো তৰ্কৰ বিষয় আছিল। গান্ধীৰ ছবিৰ লগত কল্কিৰ ছবিও নিমিলে। সেইবোৰ যিয়েই নহওক দুৰ্যোধনহঁতে নিয়মিত/ৰূপে কীৰ্ত্তন ঘৰলৈ গৈছিল। গান্ধীয়েই কল্কি হওক বা হাফলু ফালিয়েই কল্কি এজন ওলাওক, সিহঁতৰ কাম্য আছিল অৱতাৰৰ পূজা কৰা। মাজনিশালৈকে সিহঁতে বৰ ভক্তিভাৱে কীৰ্ত্তন কৰে। বুঢ়াবোৰৰ দুই এজন যায় কিন্তু সোন-কালেই উলটি আহে। ডেকা আৰু চেমনীয়া আৰু সৰু সৰু ল'ৰাবোৰেই কীৰ্ত্তন কৰি মানুহৰ উদ্ধাৰৰ ব্ৰতত ব্ৰতী হৈছিল।

২

ভীম আৰু দুৰ্যোধন গৈ কীৰ্ত্তনঘৰত সোমাল আৰু আনবোৰৰ লগত শাৰী মিলাই বহি কীৰ্ত্তন গাবলৈ ধৰিলে। তালে তালে বাজিছিল খোল, খুটিতাল আৰু হাৰমনিয়াম। থাপনাত আছিল ৰঙা কাপোৰ, ৰঙা সেন্দুৰ আৰু ৰঙা জবা ফুল। বন্তি এগছে সেইবোৰ আৰু ৰঙা কৰি তুলিছিল, দেখিলেই ভয় লাগে। ভীম আৰু দুৰ্যোধনে ভয় মিহলি ভক্তিৰে সেই ফালে চাই চাই কীৰ্ত্তন কৰে।

বাখৰ ককাইদেৱে কোৱা কথা এষাৰলৈ ভীমৰ মনত পৰিল: "বুজিছ, এইখনেই এখন আচৰিত দেশ। ইয়াত পাবি এফালে লাইনৰ মদ-চাৰাপ খাই কৰা হাই-কাজিয়া, হুলস্থুল আৰু আনফালে তহঁতৰ এই কীৰ্ত্তন ঘৰত ঈশ্বৰ পূজা।"

সি হলে কথাটো বুজি পোৱা নাছিল; এতিয়াও ভালদৰে পোৱা নাই। বাখৰ ককাইদেৱে আৰু কৈছিল—"তথাপি তহঁতে কীৰ্ত্তন

ঘৰলৈ যোৱা উচিত। তাত তহঁতে ভাল-বেয়া চিনিব পাৰিবি। কীৰ্ত্তন ঘৰত বেয়া কাম কৰা কথালৈ মানুহে বৰ ভয় কৰে। সেই-বাবেই তহঁতে কীৰ্ত্তন ঘৰলৈ যাব লাগে।’

কীৰ্ত্তন ভগাৰ পিচত ভীমহঁতে লাইন পহৰা দিছিল। দলটোত মুঠতে দহজন। সিহঁতে হাতত দীঘল দীঘল লাখুটি লৈ গোটেই লাইনটো ঘূৰি ফুৰিছিল। বিড়ি হুপি হুপি, কথা পাতি পাতি আৰু গান গাই গাই সিহঁতে পহৰা দিয়ে। সিহঁতৰ মাত শুনি কোনেও ভয় নেখায়। সিহঁতৰ নিৰ্ভয় কথা-বতৰাবোৰ শুনি মানুহ-বোৰৰ টোপনি গাঢ় হৈ আহে। লাইনৰ সজাগ কুকুৰবোৰেও সিহঁতক দেখিলে নুভুকে।

বিজ্ঞ ভীমে কয়, “লড়াই হলে ঘৰতেই দুষ্‌মন।”

এৰা ঘৰ আৰু তিৰোতাৰ ৰক্ষাৰ বাবেই সিহঁত পুৰুষে এইদৰে পহৰা দিব লগাত পৰিছে। আগতে এনে নাছিল।

৩

ৰাতি ভেৰমান বাজিছিল। আকাশত কৃষ্ণপক্ষৰ ক্ষীণ জোন। কোনোবা মানুহ এটাক সিহঁতে আগবাঢ়ি অহা দেখিলে। সিহঁত চঞ্চল হৈ উঠিল ; ইমান ৰাতি কোন? মানুহটো ওচৰ চাপি আহিছিল। খোজত ভয়ৰ চিন মুঠেই নাছিল। সেইটোহে আচৰিত।

“কোন হায়?” এটাই সুধিলে।

“মই”—আগন্তুকে অসমীয়াতে উত্তৰ দিলে।

“তুম কোন হায়?” ডেকাই দাবী কৰিলে।

“ভয় নাই, মই চোৰ বা ডাকু নহওঁ”—তেওঁ কয়।

ভীমে মাত লগালে, “কি লাগে ইয়াত?”

“কোন ভীম নেকি? মই বাখৰ ককাইদেউহে ভীম।” তেওঁৰ মাতত আনন্দধ্বনি শুনা গ’ল।

"বাখৰ ককাইদেউ ?" ভীম অবাক। "তই ইমান ৰাতি ইয়াত ? ভাইচব আহচোন আহ, সি বাখৰ ককাইদেউ, বৰকেৰাণীৰ বেটা।"

দলটো বাখৰৰ ওচৰ পালেগৈ। দুৰ্য্যোধনে সুধিলে, "কি হ'ল বাবু ? তই ইমান ৰাতি ইয়ালৈ কেনৈ আহিছ ?"

বাখৰে হাঁহি ক'লে, "নকৰি আৰু। দুটা আমেৰিকানে মোক ধৰি লৈ আহিছে। তাহাঁতক বোলে কিবা বিচাৰি দিব লাগে। মই আজি ফুৰি আহোতে ইমান ৰাতি হ'ল। বাটতে সিহঁতে পাই মোক জোৰ কৰি লৈ আহিছে।"

দলটো নিৰ্ব্বাক।

বাখৰে ক'লে, "সিহঁত দুটা সেই ফালে ৰৈ আছে। মোৰ চাইকেলখনো ৰাখি থৈছে। পাৰ যদি তহঁতে কিবা এটা কৰ। মই আহিব নোখোজাত মোক মাৰেই আৰু।"

দলটোৰ ইটোৱে সিটোৰ মুখলৈ চাবলৈ ধৰিলে। দুৰ্য্যোধনে সুধিলে, "তোৰ মুখত লাইট মাৰিছিল নেকি বাবু ?" "নাই, সিহঁতৰ হাতত লাইট আছে কিন্তু মৰা নাই।"—বাখৰে ক'লে, "মোৰ মুখ সিহঁতে দেখা নাই।"

দুৰ্য্যোধনে কলে, "আহ ভাইচব, চালাহঁতক মজা দিওঁ।"

তৎক্ষণাৎ দলটো আগবাঢ়ি গ'ল। ভীম আৰু বাখৰ তাতে থিয় দি থাকিল। কেই মিনিট মানৰ পিচত দূৰত হৈ চৈ কৰাৰ আৰু কোনোবাই কাৰোবাক খেদি দিয়াৰ শব্দ শুনা গ'ল। আৰু পাঁচ মিনিট মানৰ পিচতে চাইকেলখন লৈ দলটো ঘূৰি আহিল।

বাখৰে সুধিলে, "মাৰিলি নেকি ?"

এটাই কলে, "দুইটাই অলপ অলপ পাইছে।"

আন এটাই কলে, "যি জোৰে পলাইছে, বাপৰে !"

দলৰ তিনিটা ডেকাই আন এটা বাটেদি বাখৰক ঘৰত থৈ আহিবলৈ ওলাল।

পাঁচ

১

এদিন গিৰীনে ক'লে, "বাখৰ ককাইদেউ ফিল্ডখন চাবলৈ যোৱা নাই নহয়? ব'লক এদিন চাই আহিবগৈ। এৰোপ্লেন চাবলৈ ইমান যে মানুহবোৰ গৈছে, একেবাৰে পঙ্গপালৰ লানি। মোৰ লগতে ওলাব, মই লৈ যাম।"

"হয় নেকি?" বাখৰে ক'লে, "বাৰু দেখা যাব।" গিৰীন আজি-কালি ব্যস্ত মানুহ; ধলপুৱাতে নিজহাতে চাহ-জলপান কৰি খাই কামলৈ ওলাই যায়, দুপৰীয়া নাহে, আহে সেই গধূলি আন্ধাৰে আন্ধাৰে, দুপৰীয়া ক'ত খায় বাখৰে নেজানে। এদিন দেউতাকক কোৱা শুনিছিল, "হয়নে গে—গিৰীন, ভইচোন কেম্পৰ খানা খাই জাতটোকে মাৰিলি।" প্ৰথম দিনা কামলৈ ওলাওঁতে তাৰ চেহেৰা দেখি বাখৰৰ হাঁহি ফাটো ফাটো হৈছিল; চুৰিয়া এৰি সস্তীয়া ৰেডিমেদ হাফপেণ্ট এটা পিন্ধি আগৰ কামিজটোকে ভাত সুমুৱাই লৈছে, ভৰিত দীঘল সূতী মোজা আৰু কাপোৰৰ জোতা, মূৰটো সৰহকৈ মিঠা তেল দি ছপছপীয়া পানীৰে মিহিকৈ ফনীওৱা, হাতত হাজিৰা বহীটো আৰু মুখত বিড়িটো লৈ যেতিয়া সি মহাসমৰৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ ওলাই গ'ল তেতিয়াহে বাখৰে কোনোমতে হাঁহি সামৰিব পাৰিছে।

ৰাতি খাই বৈ গিৰীনে সদাই টকাৰ হিচাপ কৰে। নোটৰ খচমচনি আৰু মুখৰ পুটপুটনি বাখৰে নিজৰ কোঠাৰ পৰা শুনি থাকে আৰু মনে মনে হাঁহি থাকে। ভীমে কৈছিল, ফিল্ডবাবুৱে বোলে খুব পইচা মাৰে, কামলৈ নোযোৱা কুলীক হাজিৰা দিব পাৰিলে বা মিছাকৈয়ে উপৰি সময়ৰ কাম দেখুৱাব পাৰিলে কুলী-বোৰে 'ঘোচ' দিয়ে। গিৰীনে আজি-কালি কাপোৰ-কানিও ভাল

ভাল লৈছে। এদিন বাথৰক ধৰি-বান্ধি নিয়াদি তিনিচুকীয়ালৈ নি কাপোৰ আৰু জোতা কিনিলেগৈ। দিনে দিনে তাৰ চেহেৰা সলনি হৈ আহিবলৈ ধৰিছে। মাছৰ ব্যৱস্থা সি অকলেই কৰে, হয় বজাৰৰ পৰা কিনি আনে, নহয় কোনোবা কামলৈ নোযোৱাকৈ হাজিৰা পোৱা এটাই দি থৈ যায়হি। ৰাতিপুৱাতে কামলৈ যাব লগা হোৱা বাবে সি জলপান কৰি সদায় খাই যাব নোৱাৰে, গতিকে ভীমে বিচাৰি থোৱা পাওৰুটিকে প্ৰায় খাই যায়; লগত খাবৰ বাবে সি মিলিটাৰী গুদামৰ পৰা সৰকাই ম্যখন, পনীৰ আদি আনে, নহলে বজাৰৰ পৰাই মাখনৰ টিন অথবা জামৰ টিন কেইটামান কিনি আনে। বাথৰে নিৰৱে লক্ষ্য কৰে কেনেকৈ দিনে দিনে মানুহটোৰ পৰিবৰ্ত্তন হব ধৰিছে।

শইকীয়াৰ ঘৰৰ দাঁতিতে প্ৰায় তিনি মাইল দীঘল আৰু ডেৰ মাইল বহল প্ৰকাণ্ড খালৰ দৰে দ ঠাই এডোখৰ আছিল, মাজেদি এখন সৰু নৈ আৰু চুকাৰে দ পথাৰ, শইকীয়াহঁতে ঠাই ডোখৰক খাল বুলি কয়। চাহ-বনুৱাই তাত ধান বোৱে। বাৰিষা নৈত উজান পৰে: ডাঙৰ ডাঙৰ চেনি-কুৰি আদি মাছবোৰ, মানুহে মাৰি মাৰি নিয়ে, বুৰ যোৱা পানীত শাৰী পাতি মৰঠিবোৰে পোৱালী লৈ ছপছপকৈ দলৰ কোমল গজালি খাই ফুৰে। এবালিবোৰ পানীৰ ওপৰলৈ লহপহকৈ বাঢ়ি আহে। পানীৰ জীপ পাই কেনেকৈ এই সকলোবোৰ নতুন জীৱন পোৱাৰ দৰে হৈ উঠে, বাথৰে মাজে মাজে ভাবে। মহাযুদ্ধৰ পুষ্টিৰ জীপ পাই হাড়ে-চালে লগা গিৰীনো ঠিক এইদৰেই মূৰ দাঙি উঠিছে।

২

গিৰীনৰ এৰ'ড্ৰোম চাবলৈ যোৱাৰ প্ৰস্তাবটো তাৰ বেয়া লগা নাছিল। ফিল্ড চাবলৈ যোৱা মানুহৰ মুখত আমেৰিকান সকলৰ

আচৰিত আচৰিত যন্ত্ৰ-পাতিবোৰৰ কথা শুনি তাৰো এদিন চাই আহিবলৈ মন গৈছিল। তাতে ভীমেও এদিন ক'লে, "ককাইদেউ আমিও এদিন যাওঁ বল ফিল চাই আহোংগৈ। ফিলবাবুৰ লগতে যাম।"

বাখৰে ক'লে, "এৰা অ' যাবই লাগিব এদিন। হেৰা ফিলবাবু! আমাক জানো ফিল্ডৰ ভিতৰলৈ নিব পাৰিবা?"

"কেলৈ নোৱাৰিম? নিশ্চয় পাৰিম"—গিৰীনে কলে।

গতিকে যোৱাই থিৰ হ'ল। থিৰ হ'ল যে এদিন দুপৰীয়া চেগ চাই গিৰীন ঘৰলৈ ভাত খাবলৈ আহিব আৰু বাখৰহঁতক লৈ যাব। বাখৰৰ স্কুল এদিন কিবা কাৰণত বন্ধ আছিল, সেইদিনাই যোৱাটো ঠিক হ'ল। কিন্তু গৈহে গেটৰ মুখত লাগিল মস্কিল; মিলিটাৰী পুলিচে বাট ভেটি ধৰিলেঃ ভিতৰলৈ যাকে তাকে যাবলৈ দিয়া বন্ধ হৈছে, মাত্ৰ কাম কৰা, কাম বিচৰা আৰু চিনি পোৱা মানুহকহে যাবলৈ দিব। গিৰীনে হিন্দী অসমীয়া ইংৰাজী মিহলাই এবিধ ভাষা তৈয়াৰ কৰি চিপাহীক বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে যে সি ফিল্ডত কাম কৰে, খেৰজ্ঞান বাগিচাৰ লেবাৰ চলায়, গতিকে গ'লে একো অপকাৰ নহব। কিন্তু চিপাহীয়ে খাটাং জবাব দিলে যে তেওঁ তাক চিনি জানি নেপায়। বাখৰে ভয়ানক লাজ পাইছিল; সি কলে, "গিৰীন থক আহা নেলাগে।" গিৰীনে কলে, "নহয় ৰবচোন, মইতো যাব পাৰিম যেনে তেনে, এম-পি দুটা আজি নতুনকৈ আহিছে, সেইবাবে মোক চিনি পোৱা নাই।"

এনেতে জীপ এখন আহি সিহঁতৰ ওচৰত ৰ'ল, দুজন সামৰিক কৰ্ম্মচাৰী নামিল, এজন শ্বেতাঙ্গ আৰু আনজন নিগ্ৰো। নিগ্ৰোজনে গিৰীনক দেখিয়েই আগবাঢ়ি আহি মাত লগালে, "হেলাউ জৰ্জ্জ! কি খবৰ?" গিৰীনে হাজৰিকা লিখে, গতিকে অসমীয়া শব্দ আমেৰিকী মুখত ঘুৰাত হাজৰিকাক 'জৰিকাৰ' মাজেদি নি জৰ্জ কৰি আমে-

ৰিকান কৰি লোৱা হৈছিল। এইবাৰ গিৰীনৰ মুখত হাঁহি বিৰিঙি উঠিল ; সি কথাটো বুজাই দিবলৈ ওলাল।

শ্বেতাঙ্গজন বাখৰৰপৰা কিতাপ অনা সেইদিনাৰ অফিচাৰজন। তেওঁ বাখৰৰ ওচৰলৈ আহি হাত জোকাৰি সুধিলে, "কি খবৰ আপোনাৰ ? ফিল্ড চাবলৈ যায় নেকি ?"

"হয়", বাখৰে হাঁহি গিৰীনলৈ আঙুলিয়াই ক'লে, "এই ভদ্ৰলোক-জনে ইয়াত কাম কৰে। তেওঁ আমাক ফিল্ড দেখুৱাবলৈ লৈ আহি এই গেটত বিপদত পৰিলহি। এম-পিয়ে যাবলৈ নিদিয়ে। গতিকে আমি উভতি যাবলৈকে ওলাইছোঁ।"

"নহয় নহয়," অফিচাৰে ক'লে, "উভতি যাব কিয় ? মই এটা সুবিধা কৰি দিব নোৱাৰিম জানো ? ছাৰ্জেণ্ট আহাচোন।"

নিগ্ৰো ছাৰ্জেণ্টজনে অফিচাৰৰ লগ লাগি এম্-পিৰ ওচৰলৈ গ'ল আৰু অলপ পিচতে ঘূৰি আহি বাখৰহঁতক জীপত উঠিবলৈ কলে। ছাৰ্জেণ্টজনে ভীম আৰু গিৰীনক লৈ বেকছিটত উঠি কলে, "ডাঙৰীয়া আপুনি লিউটেনাণ্টৰ লগত আগত বহক, মই মোৰ বন্ধু জৰ্জ্জৰ লগত ইয়াতে বহিম।"

৩

জীপ চলিল। বাটত মানুহ আৰু যান-বাহনৰ ভয়ানক ভিৰ, তাৰ মাজেদি অফিচাৰে দক্ষতাৰে জীপখন চলাই নিছিল। বেক ছিটত ছাৰ্জেণ্ট আৰু গিৰীনে কিবা এটা বিষয়ে ফুচফুচীয়া মেল পাতিছিল আৰু খুক্‌খুক্‌কৈ হাঁহিছিল। ভীমে অবাক হৈ ফিল্ড চাইছিল।

অফিচাৰে কলে, "মই আপোনাক বিচাৰি স্কুললৈ গৈছিলো।"

"হয় নেকি ? আজি আমাৰ স্কুল বন্ধ।"

"সেইদিনাৰ কথাটো সম্বন্ধে মই পিছত বহুত বাৰ ভাবিছোঁ। সেই সম্বন্ধে আপোনাক কোৱাটো উচিত বুলি মই বিবেচনা কৰিছোঁ।"

"কোন কথাটো ?" বাখৰে সুধিলে ।

"সেই জেমিৰ কথাটো। সি মোক কৈছিল 'লিউটেনাণ্ট চাব দেই, এই মানুহজনৰ লগত মই মজা কৰিব ।' মই নতুন মানুহ, সি কি কৰিব খুজিছে বুজিবই পৰা নাছিলোঁ । জেমি একেবাৰে অনভিজ্ঞ, সি ভাৰতবৰ্ষৰ সকলো মানুহকে একে বুলি ভাবে । বিশেষকৈ আজি প্ৰায় ছমাহে সি আপোনালোকৰ বনুৱাবোৰৰ বাহিৰে আন মানুহৰ সংস্পৰ্শলৈ অহাই নাই । তাক মই পিচত যথেষ্ট গৰিহণা দিছোঁ । ভাৰতবৰ্ষ সম্বন্ধে মই যিমানখিনি জানিছোঁ, তাক বুজাই দিছোঁ ।"

তেওঁলোক এঠাইত নামিছিলগৈ ।

এমাইলমান দীঘল আৰু প্ৰায় এক ফাৰ্লংমান বহল ঠাই এটুকুৰা শিল-কঙ্কৰে দি পকা কৰিবলৈ লোৱা হৈছে । তাতে আকাশী জাহাজ নামে । কাম কৰি থকা মানুহবোৰ দেখিলে অনুমান হয় যেন সিহঁতে হাউলি কিবা বস্তুহে বুটলিছে । পিঠিত এটা টেঙ্ক লোৱা গাড়ী এখনে পগোৱা আলকতৰা ঢালিছে আৰু দ'ম হৈ পৰি থকা শিলৰ টুকুৰা-বোৰ আনি কিছুমান বনুৱাই তাত ছটিয়াই ছটিয়াই দিছে । আলিৰ দাঁতিতে ডাঙৰ শিলবোৰ হাতুৰিৰে কোবাই কোবাই ভাঙিবলৈ বহি গৈছে বনুৱা মাইকী মানুহবোৰ । কিমান ধৰণৰ যান-বাহন আহিছে তাৰ ঠিক নাই, কিছুমানক অকল আহি থকাকে দেখা গৈছে ।

গিৰীনে কামকৰা ঠাইলৈ বুলি ছাৰ্জেণ্টজনৰ সৈতে শাৰী শাৰীকৈ বহি শিল ভাঙি থকা ছোৱালীবোৰৰ ফালে গুচি গ'ল । বাখৰ, অফিচাৰ আৰু ভীমে তাতে থিয় হৈ মানুহবোৰে কাম কৰা চাবলৈ ধৰিলে । হঠাৎ মানুহবোৰে এবাৰ প্ৰায় একেলগে কাম এৰি ফিল্ডৰ দাঁতিলৈ লৰ ধৰিলে । কি দেখি বা কিহৰ ভয়ত সিহঁতে এইদৰে লৰি পলাইছিল বাখৰে প্ৰথমে বুজা নাছিল । অফিচাৰে বুজাই দিলে যে ছিগনেল দিয়া বাবে সিহঁত আঁতৰিছে, এৰোপ্লেন নামিব । অলপ পিচতে বস্তুবাহী বিৰাট এৰোপ্লেন এখন পশ্চিম ফালৰ পৰা প্ৰথমে এটা বিন্দুৰ দৰে দেখা দি ক্ৰমাৎ ডাঙৰ হৈ আহি নামি পৰিল ।

তাৰ বতাহৰ বা-ত কাপোৰ-কানিৰে সৈতে চাই থকা মানুহবোৰক উৰুৱাই নিব খোজে।

তিনিও জীপত উঠি আগবাঢ়ি গ'ল। মানুহবোৰে তেতিয়া আকৌ কামত লাগি গৈছে। কোলাহলত কোনেও কাৰো মাত নুশুনে। মহৰীসকলে মাজে মাজে ঘূৰি কাম চাই ফুৰিছে। চৰ্দ্দাৰ সকলে লাঠি দাঙি দাঙি গালি পাৰি ফুৰিছে, ঠিকাদাৰসকলে বৰ বৰ পেটেৰে ছাৰ্জ্জেণ্ট-অফিচাৰসকলৰ লগত কথা পাতিছে, মিলিটাৰী কৰ্ম্মীবোৰে হৈ-চৈ কৰি কোনটো কাম কেনেকৈ কৰিব লাগিব নিৰ্দ্দেশ দি ফুৰিছে।

জীপখন এডোখৰ আহল-বহল ঠাইৰ মাজেদি পাৰ হৈ গৈছিল, তাৰ দুয়োফালে ভগাছিগা নানা তৰহৰ যান-বাহনবোৰ পৰি আছে। সামৰিক অসামৰিক কাৰিকৰবোৰে তলে ওপৰে শুই বহি থিয় হৈ কাম কৰিছে। অফিচাৰজনে কলে, "মেৰামতি।" বাখৰে মূৰ দুপিয়াই হাঁহিলে। এঠাইত জীপ ৰাখি তিনিও নামি পৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। এফালৰ খোল হেন ঠাই এডোখৰৰ পৰা বিৰাট এৰোপ্লেন এখন কেনিবা যাবলৈ ওলাই আহিছিল। বিৰাট 'ডেউকা' এখন বাখৰহঁতৰ ওপৰেদি পাৰ হৈ গ'ল। আকৌ জীপত যাওঁতে বাওঁ ফালৰ ঘৰ এটা দেখুৱাই অফিচাৰে কলে, "এটা পাক-ঘৰ।" তাৰ ভিতৰত ৰন্ধা-বঢ়া চলিছিল; বগা পোছাক আৰু মূৰত বগা মিলিটাৰী টুপী পিন্ধা আমেৰিকান ৰান্ধনি বাপুবোৰক দেখি বাখৰে মিচিকিকৈ হাঁহিলে। অনেক ভাৰতীয় বন্দুৱাই সিহঁতক সহায় কৰিছে: কিছুমানে আলু, উৰহি, মটৰ আদি পাচলি ধুইছে আৰু বাচিছে আৰু কিছুমানে কাঁহী-বাটিবোৰ গৰম পানীত ধুইছে।

জীপখন গৈ গৈ আধামাইল মানৰ পিচত আন এঠাইত ৰ'লগৈ। সোঁফালে এটা দীঘল অফিচ ঘৰৰ সমুখত অসংখ্য মানুহ ৰৈ আছে, ভাৰতীয়বিলাকে এলাহ ভাৱত আৰু বাকীবিলাকে বৰ ব্যস্ত ভাবত। মাৰ্কিণ চিপাহী একোজনে অফিচৰ পৰা একোবাৰ ওলাই ভাৰতীয়

সকলৰ লগত বাহিৰত কিবাকিবি বিষয়ে আলোচনা কৰিছে। অফি- চাৰে ক'লে, "সেইটো আমাৰ লিয়াইছন অফিচ। তাত নতুন মানুহ ভৰ্ত্তি কৰিছে। আমাক এতিয়া বহুত চিভিল মেকানিক লাগে— অৱশ্যে ক্লাৰ্কো লোৱা হৈছে। সেইটো এটা মিলিটাৰী কেন্টিন, আলিটোৰ সিপাৰে সেইটো থিয়েটাৰ, তাত চিনেমা দেখুওৱা হয়।" তাপৰ খিৰিকিয়েদি কেন্টিনৰ ভিতৰত কাম কৰি থকা শ্বেতাঙ্গ মহিলা- সকলক দেখা যায়। কেন্টিনৰ ভিতৰত ভয়ানক ভিৰ। থিয়েটাৰটোৰ ভিতৰৰ পৰা এবাৰ এযোৰ মিলিটাৰী ডেকা-গাভৰু হাতত ধৰাধৰিকৈ ওলাই আহিল। ভীমে মিচিক কৰে হাঁহি পেলালেঃ ধেৎ লাজ কাম। সি তলমূৰ কৰিলে।

তেওঁলোক আকৌ জীপত উঠি আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। দুশাৰী ছাউনিৰ মাজেদি বাটটো, দুটা মেছ-হল বা পাকঘৰ তেওঁলোকে পাৰ হৈ গ'ল। দুয়োটাতে আগতে দেখা ধৰণৰ লৰা-ধপৰা আৰু কাম কৰি থকাৰ ব্যস্ততা। অফিচাৰে কলে, "এইবোৰ ছাউনিত দুটা স্কোৱাড্ৰন থাকে। যাৰে তম্বু আটাইতকৈ চাফ্-চিকুন হৈ থাকে মাহটোৰ ভিতৰত সেই যে দেখিছে কাঠৰ খুটাৰ চিনটো সেইটো দিয়া হয়। মই জনাত সেই এশ নম্বৰ তম্বুটোৱেই দুবাৰ এই চিন পাইছে।" এঠাইত এখন ময়দানত এদল দিগম্বৰপ্ৰায় সৈনিকে ছান-গ্লাছ পিন্ধি এটা বল দলিয়াদলি কৰি খেলি আছিল। অফি- চাৰে কলে, "দূৰ বিদেশত ইহঁতে এইবোৰকে লৈ ঘৰৰ কথা পাহৰি থাকে।"

বাথৰে একো নকলে।

অফিচাৰে কলে, "এই ফালেদি হেড-কোৱাৰ্টাৰৰ পাচ ফালেদি পাৰ হৈ যাওঁ আহক।"

হেড-কোৱাৰ্টাৰৰ অফিচটো চেৰাই চমকা-চমকে চাহনি থকা আলিৰ মাজেদি তেওঁ জীপখন চলাই নিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ এবাৰ ক'লে, "আপুনি দেখোন তেনেই নিৰৱ হৈ আহি আছে! ফিল্ডখন চাই কেনে লাগিল?"

বাখৰে হাঁহি ক'লে, "ভাল লাগিল, কিন্তু মই অন্য কথা ভাবিহে নিৰৱ হৈ আছোঁ। ভাবিছোঁ, আজিৰ এই ডুমডুমাৰ ব্যস্ততা, সেইটো আমাৰ নিজা নহয়, সেইটো আপোনালোকৰহে। মই ভাবিছোঁ ইয়াক আমাৰ মানুহে হজম কৰিব পাৰিব নে নোৱাৰে।"

৪

তেওঁলোক আকৌ এৰোড্রোম ওলালগৈ। সিটো দাঁতিত থকা এটা বঙলা ঘৰলৈ অফিচাৰে জীপখন চলাই নিলে। বাখৰে চিনি পালে এইটো ঘৰত আগতে চুকেৰিটিং বাগিচাত কাম কৰা এজন ইংৰাজ কৰ্ম্মচাৰী আছিল। ওচৰৰ কলঘৰ আৰু চাংঘৰবোৰত এম-ই-এছৰ অফিচ আৰু গুদামঘৰ বহিছে।

"হেলউ চিক'!" অফিচাৰে বঙলাত উঠি চাকৰ ধৰণৰ ল'ৰা এটাক মাতিলে। লংপেণ্ট, নিকা কামিজ, পলিচ কৰা জোতা আৰু মোজাৰে ফিটফাট লৰাটোৱে প্ৰায় মাৰ্কিন মাতেৰেই উত্তৰ দিলে, "হেলউ লিউটানেণ্ট!" বাখৰে তাক প্ৰথমে চিনিবই পৰা নাছিল, কিন্তু সিহে আগবাঢ়ি আহি চিনাকি দিলে, "নমস্কাৰ ছাৰ।"

"কোন, বোধন দেখোন!" বাখৰ অবাক।

"হয় ছাৰ।"

অফিচাৰে সুধিলে, "আপুনি তাক চিনি পায় নেকি?"

বাখৰে কলে, "পাওঁ। তেওঁ মোৰ ছাত্ৰ আছিল।"

"অ' হয় নেকি? বেছ বেছ, আহক মোৰ কোঠালৈ। চিক' দিচ্ মেনকো এক চেয়াৰ। আউৰ আফ্টাৰ এ ফিউ মিনিটছ ইদৰ আউ।" অৰ্থাৎ ছোক্ৰা, এই মানুজনক এখন চকী দি কেই মিনিট মানৰ পিচত আহি যাবা।

লিউটেনাণ্টৰ পৰিপাটি কোঠাটোলৈ বাখৰ সোমাই যায়। ৰিভলভাৰ বেল্ট, ষ্টিল হেলমেট, খাকী কাপোৰকানি, কলপতীয়া কম্বল ইত্যাদি বস্তুবোৰে সহজেই ৰণুৱা থকাৰ চিনাকি দিয়ে, কিন্তু বাখৰৰ মনলৈ

আহিছিল মিলিটাৰী অফিচাৰ থকা আগৰ বঙলা ঘৰটোৰ কথা আৰু এম-ই-এছৰ কাম কৰা আগৰ চাহঘৰবোৰৰ কথা। দেশৰক্ষাৰ নামত, সাম্রাজ্য ৰক্ষাৰ নামত, চক্রশক্তিৰ কবলৰ পৰা পৃথিবী আৰু সভ্যতাক জীয়াই ৰখাৰ নামত যিহৰ নামতে বোলা নহওক, বহুত দিন ধৰি নির্বিবঘ্নে চলি অহা চাহখেতি বন্ধ হৈ গ'ল, চাহ বাণিজ্যৰ নামত পানী এচলু দি থোৱা হ'ল। চাহনিবোৰ উভালি পেলোৱা হ'ল, বনুৱাবোৰক সংশ্লিষ্ট কোম্পানীয়ে অন্যান্য বাগিচাবোৰত স্থমু-ৱাই ললে। চাহ কর্ম্মচাৰীসকলৰ কোম্পানীয়ে সুবিধা কৰা মতে কিছুমানে কাম ললে, বাকীবোৰ পৈতৃক প্রাণবস্তু কেইফেৰি লৈ গাৱেঁ ভূঞে সোমালগৈ। বহুতৰে জীৱনৰ গতি সলনি হৈ গ'ল। বহুতদিন অবিৰাম বৈ থকা বোৱঁতী সুঁতিটোৰ গতিপথ যেন এদিন অকস্মাতে সলনি হৈ গ'ল। আন এটা নতুন, আগে নভবা পথেদি ইচ্ছা কৰিয়ে হওক অথবা বাধ্য হৈয়েই বৈ যাবলৈ ধৰিলে। এই সলনিয়ে কেনে কেনে ধৰণৰ ভৱিষ্যতৰ সূচনা কৰিব কোনেও নেজানে।

৫

বাখৰে টেবুলত পৰি থকা কিতাপ এখন মেলি চাইছিল। প্রথমে গৰাকীৰ নামটো চাইছিল : লিউটেনাণ্ট ডি: গ্রেব্রিলছ, ১৩৩৭ বেছ ইউনিট, ইউ-এছ্ আর্মি। অফিচাৰে ওচৰত বহি হাঁহি কলে, "মোৰ নামটো চাইছে নেকি? পূৰা নামটো হ'ল ডেভিদ গ্রেব্রিলছ। অ' ঠিক কথা মনত পৰিছে, আপোনাৰ নাম ঠিকনা মোক লিখি দিয়ক।"

তেওঁ অকমানি বহী এখন উলিয়াই দিলে আৰু বাখৰে তাৰ নাম ঠিকনা লিখি দিলে। সিও এটুকুৰা কাগজত গ্রেব্রিলছৰ নাম-ঠিকনা লিখি ললে।

এবাৰ বাখৰে মাত লগালে, "বাৰু মি: গ্রেব্রিলছ— অহ, আপোনাৰ নামটো মাতিবলৈ বৰ টান দেখোন।"

"কিয় আপুনিচোন মোক অকল ডেভি বুলি মাতিব পাৰে, সেইটো বোধকৰো অতি সহজ হ'ব। মোক ঘৰত আটায়ে ডেভি বুলি মাতে। আৰু আমি আমেৰিকানসকলে বন্ধুত্ব সূত্ৰত বান্ধ খালে প্ৰথম নামটোৰে মাতিলেই ভাল পাওঁ।"

"হয়নেকি ?"

"হয়, কিন্তু তোমাৰ কোনটো নাম মই মাতিম ? ছাইকীয়ে-টো নে বাক্‌অৰ-টো ?"

"আমেৰিকানসকলে বন্ধুক যিটো নামেৰে মাতি ভাল পায়।"

ডেভিদে হাঁহিলে।

বোধনে কাগজৰ কাপত এবিধ ফলৰ ৰস আনি দিলে, ডেভিদে ভীমকো কিবাকিবি খুৱাবলৈ বোধনক হুকুম দিলে। ৰস খোৱাৰ পিচত চিগাৰেট হুপি হুপি দুয়ো নানান ধৰণৰ কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। ডেভিদে ফটোৰ এলবাম এটা উলিয়াই ঘৰৰ সকলোবোৰকে দেখুৱাই নিবলৈ ধৰিলে আৰু পিচত বংশৰ পৰিচয়ো দিলে। তেওঁলোক আদিতে অষ্ট্ৰিয়াৰ মানুহ আছিল। ককাক বুঢ়ীমাকেই তেওঁলোকৰ যৌৱনত আমেৰিকালৈ পাৰি দি নিগাজিকৈ ৰহি গ'ল। ডেভিদ নামটো ককাকৰ। তেওঁলোকৰ ইলিনইছৰ ঘৰত বৰ্ত্তমান বুঢ়ীমাক, মাক বাপেক, এজন বিবাহিত ককায়েক, এজনী কলেজত পঢ়া ভনীয়েক আৰু এটা স্কুলত পঢ়া ভায়েক আছে। দেউতাক এটা ডাঙৰ বেঙ্কৰ খাজাঞ্চী, ককায়েক কলেজৰ প্ৰফেছৰ, ডেভিদ নিজে এম-এ পাছ। ভনীয়েক কেৰলিন বৰ বুদ্ধিমতী ছোৱালী, ডেভিদৰ বিশ্বাস তাই সময়ত বুদ্ধিজীৱিনী হবগৈ। সৰু ভায়েক হেৰীৰ পঢ়া-শুনাত বৰ মন নাই, খেল আৰু কেমেৰা লৈয়েই সি বলিয়া। এমা নামৰ ছোৱালী এজনীৰ লগত ডেভিদ ঘূৰি গলে তেওঁৰ বিয়া হব। এমা নিউ ইয়ৰ্কৰ এজন সামান্য কেৰাণীৰ জীয়েক। লছ এঞ্জেলিছত এদিন হঠাতে বুঢ়ীমাকক লগ পাবলৈ গৈ বিপদত পৰা এমাক ফুৰিবলৈ যোৱা ডেভিদে ৰক্ষা কৰিছিল, তাতে তেওঁলোকৰ প্ৰথম

চিনাকি। তাঁৰ পিচত চিঠিৰ আদান প্ৰদান, তাৰ পিচত ডেভিদৰ মনে মনে নিউ ইয়ৰ্ক গমন, ইত্যাদিৰে পৰা দুয়ো ঘৰতে কথাটো ৰাষ্ট্ৰ হৈ গ'ল। শেষত খাজাঞ্চী আৰু প্ৰফেছৰে নিউ ইয়ৰ্কলৈ গৈ কেৰাণীৰ লগত কথা পকা কৰি পেলালে। অৱশ্যে যুদ্ধৰ বাবে ডেভিদ সাগৰ পাৰ হৈ ভাৰতবৰ্ষলৈ আহিব লগাত পৰিল।

"মই তোমাৰ কথা কেৰলিন আৰু এমালৈ লিখিম, বাখৰ," ডেভিদে কৈ গ'ল, "তাহঁাতে চাবা খুব ভাল পাব। মায়েতো মোৰ বন্ধুসকলক খুব মৰম কৰে, নিজৰ সন্তানৰ দৰে। মই দুই এদিনতে তোমাৰ ফটো এখন পঠাই দিম।"

তাৰ পিচত ডেভিদে জীপত তুলি বাখৰ আৰু ভীমক ডুমডুমাত থৈ গ'লহি। খেৰজানলৈকে আহিব খুজিছিল, কিন্তু বাখৰে অলপ কাম আছে বোলা বাবে ডুমডুমাৰ পৰাই গ'লগৈ।

ছয়

১

ভীমক ঘৰলৈ পঠাই দি এবটল চিয়াঁহী কিনিবলৈ বাখৰ এখন মনিহাৰী মালৰ দোকানত সোমাল। দোকানখন নতুন, সৰু কোঠা এটাত দামী-সস্তীয়া অসংখ্য বস্তু হুলস্থুলকৈ পেলাই থৈছে ঃ আৰ্চী-ফনি, লিখাৰ সঁজুলি, মূৰৰ তেল, প্ৰসাধনৰ সম্ভাৰ, জোতা-মোজা, উনী-কাপোৰ, ভালেমান খেলাৰ সামগ্ৰী ইত্যাদি। সমুখৰ কাউণ্টাৰত পেকেটে পেকেটে চিগাৰ সজাই থোৱা আছে। দোকানৰ গৰাকী বদৰুদ্দিনক বাখৰে চিনি পায়। তাহানি মাইনৰ স্কুলত একেলগে পঢ়িছিল। ইংৰাজী ব্যাকৰণ নোৱাৰা বাবে স্কুলৰ ছেকেণ্ড মাষ্টৰে বদৰক বৰকৈ মৰিওৱাৰ কথা বাখৰৰ এতিয়াও বেছ মনত আছে। পঞ্চম মানৰ পৰাই বদৰে স্কুল এৰে। এতিয়া তেওঁ বাখৰৰ বয়সী ডেকা লৰা। বাখৰে বদৰক মাজতে লুঙি গেঞ্জি পিন্ধি চাইকেল এখনত ঘূৰি ফুৰাহে দেখিছিল বহুত দিনলৈ। আজি বদৰুদ্দিন ফিটফাট; ট্ৰাউজাৰ্চ, কম্বিনেশ্যন জোতা আৰু ফুটা-নুফুটা ইংৰাজী ভাষাৰে ব্যৱসায়ী, চিগাৰেটৰ ধোৱাঁৰ প্ৰকোপত এটা চকু প্ৰায়েই মুদি থাকিব লাগে, এনে অৱস্থা।

দোকানত তেতিয়া এজাক মাৰ্কিন সৈন্য সোমাই আছিল, কৃষ্ণাঙ্গ শ্বেতাঙ্গ দুয়োবিধ। বাহিৰত বৈ থকা বাখৰক দেখিছিল যদিও মাত লগাবৰ অৱসৰ বদৰুদ্দিনৰ তেতিয়া নাছিল ঃ মহাসমৰৰ ব্যস্ততাবোৰ তেনেকুৱাই। কিন্তু অপেক্ষা কৰিবৰ ধৈৰ্য্য বাখৰৰ যথেষ্ট আছিল, আৰু মানুহৰ বেহ-ৰূপ চায়ো তাৰ ভাল লাগে। ভালেমান পৰৰ মূৰত জাক সৈনিকেই ওলাই আহিল। কাৰোবাৰ হাতত ঘূৰণীয়া আৰ্চী, কাৰোবাৰ হাতত কাঁচৰ গিলাচ, কাৰোবাৰ কাষলতিত চিগাৰৰ পেকেট আৰু কাৰোবাৰ চিঠি লিখা পেড। দোকানৰ বস্তুবোৰলৈকে ঘূৰি চাই চাই সিহঁত ওলাই আহিছিল। কোনোটোৱে মূৰ দাঙি বাখৰৰ পিনে একোবাৰ চাইছিল। কোনোটোৱে আকৌ আগতে

ক'ৰবাত এবাৰ দেখাৰ দৰে চকু টিপিয়াই মাতকে লগাই পেল্লাই-ছিল, "হেলউ !"

সিহঁত গৈ শেষ হোৱাৰ পিচতো বাখৰে বাহিৰত বৈ একান্ত মনে টকা লেখি থকা বদৰলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল। সি ইচ্ছা কৰিয়েই মাত দিয়া নাছিল। মগজ খটাই হিচাপ কৰোতে একো-একোবাৰ মূৰ তুলি চাবলগীয়া হোৱাত বদৰে বাখৰক যদিও দেখি-ছিল তথাপি মাজতে মাত দি তাৰ হিচাপত ভুল কৰিবৰ মন সি কৰা নাছিল। প্ৰায় পোন্ধৰ মিনিট মানৰ পিচত বদৰে মাত লগালে, "কি লাগিব ?"

যেন বাখৰৰ নামটোও সি পাহৰি গৈছিল, বাখৰে ভাবিলে।

কিন্তু সি মিচিক কৰে হাঁহি দিলে, বদৰক ৰঙা নপৰিবলৈ চেষ্টা কৰি বহাৰ পৰা উঠা দেখা গ'ল। বাখৰে দোকানৰ ভিতৰ সোমাই কলে, "মোক এবটল চিয়াঁহী দিয়াহে বদৰ।"

"চি-বি-টি আছে," বদৰে কলে, "তিনিটকা লাগিব, দিম নেকি ?"

"দিয়া," বাখৰে তিনিখন এটকীয়া নোট উলিয়াই দিলে।

চিয়াঁহী এবটল উলিয়াই দি বদৰে কলে, "তোমাক বুলিহে তিনি টকাত দিলো। আমেৰিকানবোৰৰ পৰা পাঁচ টকাকৈ লওঁ।"

"লোকচান নকৰিবা আৰু মোৰ নামত"—বাখৰে কলে।

"নাই নাই, তুমিতো আৰু আমেৰিকান নোহোৱা।" বদৰে শুধৰাই দিলে।

"অঁ ঠিকেই কৈছা"—বাখৰে স্বীকাৰ কৰিলে, "বাৰু যাওঁ দেই।"

"নবহা নেকি ?"

"নাই, যাওঁ।"

বাখৰে বাটৰ ওচৰ পাওঁতেই বদৰে পাচফালৰ পৰা চিঞৰি মাতিলে, "বাখৰ চিগাৰেট খোৱা নেকি ? আহাঁ আহাঁ।"

"থক নেলাগে এতিয়া।"

বাটে বাটে ৰাখৰে বদৰৰ কথাকে ভাবিছিল : মানুহৰ চেতনাবোৰ কেনেকৈ অৱস্থাই সলনি কৰে। বদৰৰ ববাকৰ উপাৰ্জ্জন আছিল সামান্য এখন বিড়ি-জুইশলা-ধপাতৰ দোকানৰ পৰাই, সামান্য লিখা পঢ়া জানিছিল বাবে আৰু কিছুমান হেকিমী ঔষধ জানিছিল বাবেই কোনোমতে ঘৰখন মধ্যবিত্তীয়া কৰি ৰাখিছিল— নহলে কাহানিবাই খাটি খোৱা শ্ৰেণীত নামি পৰিলহেঁতেন। পাঠশালা আৰু মাইনৰত পঢ়োতে ৰাখৰে অনেকবাৰ বদৰক দেখিছে, ফটা কামিজ আৰু টাপলি মৰা হাফপেণ্ট পিন্ধি, স্বভাৱজাত গধীৰ মুখখনক নুলুকুৱাকৈয়ে স্কুললৈ অহা যোৱা কৰা। বজৰুৱা লৰাবোৰৰ লগত খেলাধুলা কৰাত সামাজিক, আৰ্থিক, পাৰিবাৰিক কোনো ফালৰ পৰাই বাধা নথকাত বদৰৰ চৰিত্ৰত লিখা-পঢ়ালৈ ধাউতিও কম আছিল। তাৰ পিচত, পঞ্চম মানতে স্কুলৰ নিয়মানুবৰ্ত্তিতাত নৰ্ত্তিব নোৱাৰি, ববাকৰ পিনৰ পৰাও আৰ্থিক অনাটনৰ হেচাত পঢ়াৰ তাগিদ নাপাই বদৰুদ্দিনে স্কুল এৰি দিয়ে আৰু ইটা, শিল আৰু টিনপাতৰ শুকান নগৰতে বনৰীয়া বিহঙ্গম হৈ বিচৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ববাকৰ দাবি ধমকি খাই কোনোমতে ভাতকিটি পেটত ভৰাই ঘৰৰ বাহিৰত থকাই আছিল বদৰৰ কেইবছৰ মানৰ জীবন। হাফ্‌পেণ্ট এৰি সৰহভাগ লুঙি আৰু পায়জামা পিন্ধিবলৈ লোৱাৰে পৰা ভালেমান দিন বদৰে স্থানীয় চিনেমা হলত গেট-কিপাৰৰ কাম কৰিছিল, মাহে পোন্ধৰ টকা দৰমহাত। শৈশৱৰ বন্ধু ৰাখৰক মাজে মাজে দেখিছিল যদিও মাতিবলৈ সি সঙ্কোচ কৰিছিল। নিকা কাপোৰকানি পিন্ধা, ভদ্ৰ-বেশত চলন-ফিৰন কৰা স্বাস্থ্যবান কলেজীয়া ডেকা ৰাখৰক এদিনৰ শৈশৱৰ বন্ধু হলেও লুঙি পিন্ধি বজাৰত টহল দিয়া গেটকিপাৰ বদৰে মাতিবলৈ সঙ্কোচ কৰিছিল।

আৰু আজি ? আজি বদৰে ৰাখৰক মাতিবলৈ টান পাইছে। বজৰুৱা জীৱনৰ মাতিব নোৱাৰা সঙ্কোচখিনিৰ বেদনাই যেন আজি প্ৰতিশোধ

সৰ খুজিছে। পৃথিৱীৰ গতি আজি সলনি হৈ গৈছে। বদৰুদ্দিনৰ সংসাৰত আজি উভৈনদীৰ বানপানী। বাখৰ কিমান ধনী? তাৰ কিমান টকা আছে? খেৰজান বাগিচাৰ কেৰাণীতো? ফুঃ! বাখৰ চাকৰ, স্কুলত চাকৰি কৰে। বদৰ স্বাধীন ব্যৱসায়ী। সি ভাবিছে, দোকানত ববাকক থৈ নিজে মিলিটাৰী ঠিকা কৰিব। ডিব্ৰুগড়ৰ বেঙ্কত থোৱা টকা কেইহেজাৰ উলিয়াই আনিব! যুদ্ধৰ বজাৰত আজি সামান্য ঘেৰামী কুলীয়েও হাৰিত এনেয়ে পোৱা ৰজাল বাইঁৰ চাৰি বৈ লাখপতি হৈ গৈছে। বদৰ বহিব থাকিব কিয়? মহাসমৰ জিন্দাবাদ।

৩

"বাখৰ, চাইকেল নিনিয়া নেকি?" পাচফালৰ পৰা কোনোবাই মতা শুনি সি উভতি চাই দেখে সৰু চাইকেল দোকান এখনৰ পৰা নিজামে মাতিছে। তাৰ তেতিয়াহে মনত পৰিল, চাইকেলখন ইয়াতে থৈ গৈছিল। বদৰুদ্দিনৰ কথা ভাবি ভাবি আহি থাকোতে নিজামৰ দোকানত চাইকেল থোৱা কথালৈ সি পাহৰিয়ে গৈছিল। সি উভতি গৈ নিজামৰ দোকানত সোমাল।

"এৰোপ্লেন চালা?" নিজামে ক'লে, "বহা।"

দোকানৰ একমাত্ৰ চকীখনত বাখৰ বহে। দীঘল ঘৰ এটাৰ সৰু কোঠা এটা ভাড়ালৈ লৈ নিজামে দোকান খুলিছে, আজি প্ৰায় চাৰি মাহ মানহে হৈছে। আগতে ট্ৰাঙ্ক ৰোডত থকা মোমায়েকৰ ডাঙৰ চাইকেল দোকানত কাম কৰিছিল। ডেকা নিজামৰ দোকানত মেৰামতিয়েই সৰহভাগ হয়, নতুন বস্তু কমেই আছে—মাত্ৰ কেইখনমান মাড্‌গাৰ্ড, কেইটামান টায়াৰ টিউব, দুকোছা স্প'ক আৰু অলপ অচৰপ চাইকেলৰ দৰকাৰী বস্তু। ফটা টায়াৰ টিউব, মেৰামতি কৰা বেঞ্চ আদি সিচৰতি হৈ পৰি আছে। এখন আধাভগা টেবুল আৰু এখন হাতোৰা নোহোৱা চকী, এয়ে তাৰ দোকান।

বাখৰে ক'লে, "চালো দেও।"

"কেনেকুৱা লাগিল?"

নিজামে মিক্চাৰৰ টিনটো জুইশলা আৰু পেপাৰেৰে সৈতে উলি-য়াই আগবঢ়াই দি চুকৰ পৰ্দা খনৰ ফালে চাই মাত লগালে, "মাই অ' তুখন তামোল দিবিচোন।"

ভিতৰৰ পৰা এগৰাকী বুঢ়ী মানুহে কলে, "দিওঁ।"

বাখৰে কলে, "কিনো কবা, কাহানিও নেদেখা নুশুনা বস্তু দেখিলো। আমাৰ কালা আদমীবোৰে মন লগাই পৰা দেখি ভাবিছোঁ। মিলিটাৰীবোৰ গলে আমি জানো এইবোৰ মানুহক লৈ কি কৰিম।"

"কিয়?"

"গোটেইবোৰ মানুহ মিলিটাৰী ফেছনৰ হৈ পৰিছে। ইহঁতে জানো যুদ্ধ শেষ হলে আমাক কেয়াৰ কৰিব আৰু?"

নিজামে চাইকেল এখনৰ চকা এটা খুলিবলৈ ৰেঞ্চ লগাইছিল, কলে, "যুদ্ধ যাওকচোন আগতে, পিচতো দেখা যাব।"

পৰ্দ্দাৰ সিফালৰ পৰা নিজামৰ মাকে মাত লগালে, "পাণ নে অ' নিজাম।"

নিজামে তামোল আনি বাখৰক দিলেহি। তামোল খাই বাখৰে কলে, "নিজাম, তুমিচোন দোকান নুখুলি ফিল্ডত মেকানিকৰ কাম লব পাৰিলাহেঁতেন। ফিল্ডত পইচা বহুত।"

নিজামে হাঁহি ক'লে, "হয় নেকি? থক দিয়া, অকল মিলি-টাৰীৰ কাম কৰিলেই হব জানো? চিভিল মানুহৰ চাইকেলবোৰকে মই ৰিপিয়াৰ কৰি দিম। বেয়া হব জানো?"

"এৰা নহলে চিভিলবোৰক মানুহে পাহৰিছেই।"

"আৰু' তেনে?" চকাটো সোলোকাই মাটিত থৈ নিজামে ক'লে, "মই অলপ ধাৰ্মিক মানুহ। মদ খোৱাটো আমাৰ এটা হাৰাম। মদ খোৱা চিপাহীৰ কাম কৰিলে হাৰাম খাওঁতাৰ চাকৰি কৰা নহব

জানো? আৰু আমাৰ ধৰ্ম্মমতে সুতো লব নেপায়। মোৰ বহুত টকা হ'লে বেঙ্কত থব লাগিব, বেঙ্কত থলেই সুত লব লাগিব— সেইটোনো কেনেকৈ কৰিম?"

বাখৰে হাঁহিলে। ক'লে, "এৰা তুমি মহা ধাৰ্ম্মিক।"

বাখৰৰ অন্তৰখন শাঁত পৰি গ'ল। বদৰৰ ব্যৱহাৰে তাক মনত দুখ দিছিল, কিন্তু নিজামৰ মুখৰ হাঁহি কেই মোকোৰা দেখি তাৰ ভাল লাগি গ'ল। হক তেও সকলো মানুহ যুদ্ধত হেৰাই যোৱা নাই, সকলো মানুহে মানুহ মৰা যুদ্ধত গা উটুৱাই দিয়া নাই।

তাৰ মনত পৰে সৰুৰে পৰা নিজামে মোমায়েকৰ দোকানত কষ্টেৰে কাম শিকিছিল: বায়েকৰ লৰা বুলি মোমায়েকে অনিচ্ছা সত্বেও নিজামক দোকানত ৰাখিবলৈ বাধ্য হৈছিল; নিজামে মোমা-য়েকৰ চৰ-গালি হজম কৰিও পেটৰ দায়ত পৰি, বুঢ়ী মাক জনীৰ মুখলৈ চাই মোমায়েকৰ দোকানত দিন কটাই আহিছিল; অনাদৰ অৱহেলা কি বস্তু নিজামে জানে। মিলিটাৰীৰ চাকৰি চিৰদিনীয়া নহয়, সি উপলব্ধি কৰিছিল। সেইবাবেই সামান্য দোকান খুলি নিজৰ আত্মসন্মান জীয়াই ৰাখি চলিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

৪

চাইকেল লৈ বাখৰ নিজামৰ দোকানৰ পৰা ওলাল। কিন্তু অলপদূৰ যোৱাৰ পিচতেই গিৰিব সমুখত পৰিলগৈ। তাই তেতিয়া ঘৰৰ সমুখৰ ফুলনিত চাকৰ এটাক ফুলগছৰ গুৰি চিকুনুৱাত পৰি-চালনা কৰি আছিল। তাই মাতিলে, "কেনি যায় বাখৰদা? নামকচোন নামক"

সি চাইকেলৰ পৰা নামিল আৰু গিৰিয়ে লৰালৰিকৈ আগবাঢ়ি আহি গেটখন খুলি দিলে। সি চাইকেলখন এঠাইত আওজাই থৈ

গেটৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল আৰু যাওঁতে ক'লে, "এৰোড্ৰোমখন আজি চাই আহিলো।"

সিহঁতে পটি'কোটোৱেদি ভিতৰ সোমাই গ'ল। তাত গিৰিৰ দেউতাক নৰকান্ত বৰুৱাৰ লৈতে বহি ভালেমান মানুহে উচ্চস্বৰত কথা পাতি আছিল—মাৰোৱাৰী মহাজন, বঙালী ঠিকাদাৰ, বিহাৰী বনুৱা যোগানধাৰী ইত্যাদি। বাখৰক ভিতৰত বহুৱাই গিৰিয়ে কলে, "এই মখাৰ কথা নকব আৰু। দেউতাই মিলিটাৰী কনট্ৰেক্ট লৈছে, তাৰে চৌব্বিছ ঘণ্টা আলোচনা। ইমান যে গণ্ডগোল কৰি থাকে দিনৰ দিনটো, আনকি ৰাতি দুপৰলৈকে। মই সেই দেখি পৰা-পক্ষত পাৰ্টি'কোলৈ নাহোৱেই।"

বাখৰে মাত্ৰ হাঁহিলে। হঠাৎ তাৰ চকুত পৰিল যে গিৰিৰ নতুন ৰূপ এটা সি ইমান দিনে লক্ষ্যই কৰা নাছিল। স্বাস্থ্যবান বগা শৰীৰত কলা জৰ্জেট, ভৰিত গুথা ছেণ্ডেল, এলবাৰ্ট ফেছনত আবেঙ্গি এবাৰ বন্ধা ধুনীয়া চুলিটাৰ এতিয়া পৰিশ্ৰম কৰা বাবে মুকলি হওঁ হওঁ। তাইৰ মুখমণ্ডলত কিহবাৰ ৰঙচুৱা মাদকতা। ওঁঠ দুটাই সময়ে-অসময়ে হাঁহিয়েই থাকিব খোজে। কাণৰ পাচফালে একো চমকা পাউডাৰ বৈ গৈছে, হয়তো নেদেখাত; গাৰ ওচৰৰ বতাহত কিহবাৰ এবিধ উৎকট গোন্ধ: সেই গোন্ধ বনৰীয়া ফুলত পোৱা নেযায়, চহৰৰ ফুলনিত ৰোৱা প্ৰাচ্য-প্ৰতীচ্য কোনো ঠাইৰে ফুলগছত পোৱা নেযায়, গধূলিৰ পিচত বলা বতাহ জাকেও নেদেখা ঠাইৰ পৰা সেই গোন্ধ বোকোচাত লৈ নাহে। সেই গোন্ধ প্ৰস্তুত পদাৰ্থ, পশ্চিমৰ কোনোবা এখন ৰাসায়নিক শিল্প প্ৰতিষ্ঠানত আনু-পাতিক মিশ্ৰনৰ দ্বাৰা তাৰ জন্ম।

বাখৰত চকুত পৰে, বেৰত আগেয়ে নেদেখা এজন ধুনীয়া ডেকাৰ এখন ফটোগ্ৰাফ।

পঢ়া টেবুলখন এনেয়ে লাৰিচাৰি গিৰিয়ে কয়, "আহক বাখৰদা ইয়াতে বহকহি। আজি কিন্তু আপোনাক এক ঘণ্টা ডিটেন কৰিম। বহক মই চাহৰ খবৰ কৰোঁ।" তাই ওলাই গ'ল। তাই নিৰ্দিষ্ট কৰা চকীখনত বহি বাখৰে দেখিলে আলফুলকৈ এখন বহীৰ তলৰ পৰা ওলাই আছে এখন চিঠিৰ এটুকুৰা"·········খিনি নেপাহৰিবা। উত্তৰলৈ বৰ হেঁপাহেৰে বাট চালো। চুমা। ইতি

তোমাৰেই—জয়ন্ত।"

সি বহীখন টান মাৰি চিঠিখন ঢাকি থলে।

চাহ খোৱাৰ পিচত চ'ফৰ বটাটো আগবঢ়াই দি গিৰিয়ে কলে, "এটা নতুন গান শিকিছিলোঁ। শুনিব নেকি বাখৰদা?"

"আহা আগতে পঢ়াহি," সি অলপ টান মাতেৰে কলে। বাধ্য ছোৱালীৰ দৰে তাই কিতাপ এখন মেলি লয়হি। কিছু সময় বলকি থকাৰ পিচত তাৰ খং পৰি আহে আৰু সি ভাবিবলৈ ধৰে, তাই আগ্ৰহ কৰি গানটো গাব খুজিছিল, সেই দৰে কৈ বেয়া কৰিলে। গতিকে আৰু আধা ঘণ্টা মান কেনোমতে ধৈৰ্য্য ধৰি পঢ়াই তাইৰ হাতত ধৰি কলে, "বাৰু যোৱাচোন ভাই, এতিয়া গাম বোলা গানটো গাই পেলোৱাগৈ। ৰ'দত শুকাই অহা মনটো অলপ তিয়াই লওঁ।"

হাঁহি হাঁহি উঠি তাই এচুকত থকা অৰ্গেনটোৰ ওচৰত বহেগৈ।

ওলাই আহিবৰ সময়ত নৱকান্ত বৰুৱাই তাক পৰ্টিকোত বহুৱাই কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। "দেউতাৰাক কবাচোন, বুলি পুৰণি বন্ধু-বোৰক পাহৰি যাব নেপায়। মোৰতো সময়েই নাই, মিলিটাৰী কণ্টেক্টবোৰ লৈ মহা জঞ্জালত পৰিলোঁ। দহটা বেৰেক চুকেৰিটিওত পোন্ধৰ দিনৰ ভিতৰত সাজি দিব লাগে। এই ঠিকাদাৰ পোৱালীবোৰ লৈ মহা মস্কিলত পৰিলোঁ, সিহঁতেই আলি বন্ধা বাঁহ অনা হেন তেন কৰা কৰি কৰি কুলীবোৰ সুমুৱাই থৈ হাঙ্গামাত পেলালে। ছব্‌জী ছাপ্লাইটো একেবাৰে মেনেজাৰৰ হাততে ছমজি দিছোঁ। কি

কৰিম মই হেল্পলেছ। অকলে নোৱাৰোঁ। নতুন ঘৰটোও আৰম্ভ কৰিলোঁ। মোৰ ঘৰটো চাইছাগৈনে নাই, সেই তোমালোকৰ স্কুলৰ ওচৰতে। নাই চোৱাগৈ? যাবা চাই আহিবা। তুমহলীয়া কৰিব লাগিব। মেটেৰিয়েল পোৱা বৰ মস্কিল......কি কলা? লোকেলিটিটো বেয়া? নহয়, নহয়, মোৰটোৰ নিচিনা আৰু কেইটামান ঘৰ হলে লোকেলিটি এনেয়ে ভাল হৈ যাব।"

৫

ঘৰত বহি বাখৰে সেইদিনাৰ আটাইবোৰ মানুহৰ কথা চিন্তা কৰিছিল: ফিল্ডৰ ব্যস্ত চিপাহী বন্ধুৱাবোৰ, বদৰুদ্দিন, নিজাম, গিৰি আৰু নৰকান্ত বৰুৱা। কাতিমহীয়া কুঁৱলীয়ে অস্পষ্টকৈ পোহৰ দিয়া এটা ৰাতিপুৱাত জীৱন কটোৱা এদল মানুহ, হঠাৎ উজ্জ্বল সূৰ্য্যৰ পোহৰত নিজক পাই আত্মহাৰা হৈ উঠিছে। মানুহে আনন্দ কৰা বাবে তাৰ ভালেই লাগিছিল, কিন্তু তাৰ অনুমান হৈছিল, নিজাম এতিয়াও সেই ৰাতিপুৱাৰ ধুঁৱলী-কুঁৱলী অৱস্থাতে আছে। তথাপি মনে মনে তাৰ নিজামকহে ভাল লাগিল। কিয়, সি কব নোৱাৰে।

সাত

১

যিখন সমাজত ভীমৰ জন্ম, যিখন সমাজে তাৰ মনত সাঁচ বহুৱাইছে, তাত মানুহৰ ধৈৰ্য্যৰ লগত পৰিচয় খুব কমেই ঘটে। সেই সমাজত মানুহে জানে শৰীৰেৰে কাম কৰিব আৰু দুহাতেৰে খৰচ কৰিব। ভাবিবৰ আৱশ্যক তাত নাই, অৱসৰো নাই। হুকুম তামিল কৰাই তাত একমাত্ৰ কাম।

সেই কাৰণে অতি কম দিনৰ ভিতৰতে ভীমৰ লগত গৌৰীৰ বিয়াৰ বন্দবস্ত হৈ গ'ল। সিহঁতৰ অন্তৰত প্ৰেম বোলা পদাৰ্থই জন্ম লভিছিল নে নাই জনা নেযায়, দৰকাৰী বস্তুৰ ভিতৰত সিহঁতে কেৱল জানে যে জন্ম ললে বিয়াও এদিন কৰাব লাগে, নকৰোৱাৰ মানে নাই, অন্ততঃ তাকে সিহঁতে ইমান দিনে দেখি আহিছে। আৰু জানে সিহঁতে দেহ দুটাৰ ক্ষুধা—দুটা মন ওচৰা-ওচৰি কেনেবাকৈ হলেই সিহঁতৰ আৰু তাৰ পৰা পলায়ন কৰাৰ উপায় নেথাকে। ডেকা-গাভৰুৰ অভিজ্ঞ অভিভাৱকে জানে জীয়েক পুতেক হৈছে যেতিয়া বিয়া দিবই লাগিব, সেইটো সিহঁতৰ পূৰ্ব্ব পুৰুষৰ ধৰ্ম্ম। ধৰ্ম্মই সমাজৰ শৃঙ্খলাক কেতিয়াবা ৰক্ষা কৰে।

বিয়া কৰালেও ভীম শইকীয়াৰ ঘৰতে থাকিব। তাৰ বাবে শইকীয়াই পাকঘৰৰ ওচৰতে খেৰী ঘৰ এটা ততাতৈয়াকৈ তুলি দিছে। বাখৰে সুধিছিল, "তইনো ঘৰত নেথাক কেলৈ?"

"এ নকবি," ভীমে কৈছিল, "আমাৰ লাইনত থাকি মোৰ একদম ভাল নলগা হৈছে। দিনে ৰাতিয়ে কিমান চাবি কাজিয়া, গোলমাল, মদ খোৱা—এইবোৰ।"

বাখৰে হাঁহি সুধিছিল, "মাৰ-বাপেৰে কি কয়?"

"কিটো কব আৰু? একো নকলে। মোকনো সিহঁতে কিবা কব পাৰেনে?" ভীমে গৰ্ব্বেৰে উত্তৰ দিলে।

"কিন্তু ছাদীৰ বন্দবস্ত কোনে কৰিলে ?"

লাজতে ভীমে তলমূৰ কৰিলে। পিচত লাহেকৈ ক'লে, "তই হালা নকৰিবি 'কাইদেউ, দেওতাই শুনিব, মই বাৰু আজি ৰাতি তোক চব কথা কম।"

সেই ৰাতি বাখৰৰ কোঠাত ভীমে তাৰ প্ৰেমৰ কাহিনী কৈছিল ঃ

২

আগতে যোৱাৰ নিচিনাকৈ সেই দিনাও ভীমে লাইনলৈ গৌৰীক লগ পাবলৈ গৈছিল। তেতিয়া মাত্ৰ গধূলি হৈ গৈছে। সেইদিনা বাখৰহঁতৰ ৰাতিৰ সাজৰ নিমন্ত্ৰণ আছিল, গতিকে সি ভাত ৰান্ধিব লগাত পৰা নাছিল।

বাৰটো আছিল শনিবাৰ। লাইনটোত তেতিয়া ৰাতিটোৰ বাবে সাজু হোৱাৰ ব্যস্ততা ; কৰবাত মদ খোৱাৰ আৰম্ভ, কৰবাত জুৱা খেলাৰ আড্ডা, কৰবাত ডেকালৰাৰ মেল, প্ৰত্যেক ঘৰতে বোৱাৰী-জীয়ৰীহঁতে ভাত ৰান্ধিছে, দুই-এঠাইত সৰু লৰা একোটাই 'ক' মানৰ কিতাপ পঢ়িছে, কিবাকিবি, হাবিয়নি, তিৰবিৰ, জিলিকনি। ভীমে ঘৰত চেঁচা পানী এবাটি খাই গাত চেলেং এখন পেলাই লৈ লাইন ফুৰিবলৈ ওলাই গ'ল। গৌৰীহঁতৰ ঘৰৰ ওচৰত এঘৰে বিড়ি জুইশলা বেচে। ভীমে বিড়ি বিচৰাৰ ছলেৰে তালৈকে গ'ল আৰু বিড়ি বেচা মানুহটোক অলপ ডাঙৰকৈয়ে মাত লগাই বিড়ি এমুঠি খুজিলে। তাৰ উদ্দেশ্য আছিল, তাৰ মাত গৌৰীয়ে শুনক আৰু শুনি বাহিৰলৈ ওলাই আহক। সেয়ে হলো। বিড়ি লৈ দোকানীৰ লগত সি এনেয়ে অলপ পৰ কথা পাতি থাকিল। তাৰ পিচত আন্ধাৰৰ মাজতে সি অকলে অলপ পৰ অপেক্ষা কৰি থাকিল। বিড়ি হুপিছে আৰু গৌৰীহঁতৰ দুৱাৰ মুখলৈ চাইছে। এনেতে হাতনি বাটিটো লৈ পানী পেলোৱাৰ ছলেৰে গৌৰী বাহিৰলৈ ওলাই

আহিল। সি ওচৰ চাপি আহি ফুচফুচাই মাত লগালে, "গৰী! তোৰ বা আছে নেকি?"

"নাই," তায়ো চেপা মাতেৰে মাত দিলে।

"যোধনহঁতৰ ঘৰলৈ যাবি নেকি এতিয়া?"

"চাম বাৰু।"

"নহয় যাবিয়েই। মই তাতে থাকিম।"

দূৰত বিকলৰ মাত শুনা গ'ল, সি বাহিৰৰ পৰাই কাৰোবাক চিঞৰিছে, "এই বেটা ৰামদাস। আছে নেকি?" অৰ্থাৎ মদ আছে নেকি?

ভীমে কলে, "যা যা মই যাওঁ দেই। তই যাবি কিন্তু।" কৈয়েই সি কেনিবা নেদেখা হৈ গ'ল। তাইৰ গাত তেতিয়া কুহুমীয়া উত্তেজনা। বাপেকৰ মাত শুনি ভীমৰ দৰে তাইৰ ভয় লগা নাই। বৰং ভীমৰ খৰ-খেদাকৈ কৰা প্ৰস্তাৱত তাই বুকুৰ মাজত এটা কঁপনিৰ উপস্থিতি অনুভৱ কৰিছিল। তেতিয়াৰে পৰা তাইৰ এক-মাত্ৰ ধ্যান হ'ল কেনেকৈ ভাত-পানী ৰান্ধি মিনিহঁতৰ ঘৰলৈ যাব পাৰিব। ক্ষন্তেকতে তাই পাহৰি পেলালে সমাজৰ বাধা, মাক-বাপেক আৰু নিজৰ লাজ, ধৰ্ম্মৰ শৃঙ্খলা, অন্তৰৰ সতীত্ব। তাই তেতিয়া কেৱল জানে তাই ঘৰৰ পৰা আঁতৰি যাব আৰু ভীমক লগ ধৰিবগৈ।

সেই আন্ধাৰৰ আঁৰ লৈ ভীম আৰু গৌৰীয়ে মিনিহঁতৰ পিৰালিত বহি প্ৰেমালাপ কৰিছিল; মিনি ভিতৰত, মাংৰা ঘৰত নাই, দুৰ্য্যোধন বিড়ি আনিবলৈ গৈছে। হঠাৎ বিকল ওলালহি। বিকলে মাংৰাক মাত দি টৰ্চ্চলাইট জ্বলাই দিলে: পোহৰত ওলাই পৰিল ভীম, বুকুত গৌৰী। গৌৰী উঠি ভিতৰলৈ লৰ মাৰিলে। ত্ৰাহি মধুসূদন সুৱঁৰি ভীম ঘপহ কৰে থিয় হ'ল।

"কোন তই?" কৰ্কশ মাতেৰে বিকলে সুধিলে।

"মই।"

"তই কোন ?"

"ভীম।"

প্ৰেমিক প্ৰেমিকাৰ গুপ্ত প্ৰণয়ৰ কথা ওলাই পৰিল। সন্দেহ কৰি বিকলে মাত দি জীয়েকক আৱিষ্কাৰ কৰিলে। সি আগৰে পৰা ঘুন্থুক-ঘানাককৈ ভীম-গৌৰীৰ কথা অলপ-অচৰপ শুনিছিল, কিন্তু সি মন কৰা নাছিল। কিন্তু আজি হঠাতে তাৰ চকুত এই অবি-ধিটো পৰি যোৱাত তাৰ ভয়ানক খং উঠিল। সি চিঞৰি উঠিল, "চালা বেইমান! তোৰ এনে কাম ? চালা! তোৰ ইমান তাকৎ ? তই মোৰ বেটীক জোকায় ? তই বিকলক চিনি পোৱা নাই ? তোৰ খুন মই খাম। তোৰ জান খাম।"

টৰ্চ্চটো দাঙি সি ভীমৰ ফালে চোচা ললে।

ক্ষন্তেকতে হুৱাহুৱা লাগি গ'ল। ছোৱালী দুজনীয়ে ঘৰৰ চুকত সোমাই থৰ থৰ কৈ কঁপিছে। ভীমে বুজোৱাৰ ছলেৰে কিবা কব খুজিছিল। কিন্তু বিকল অগ্নিশৰ্ম্মা, ভীমক প্ৰহাৰ কৰেই আৰু। তাৰ সন্মানী জীয়েকক কুকুৰে বেইজ্জতী কৰে ? সি কিয় সহ্য কৰিব ?

দুৰ্য্যোধনে লৰ দি আহি 'কাকা কাকা' বুলি বিকলক ধৰি পেলালে। অলপ পিচত মাংৰাও অবাক হৈ ক'ৰবাৰ পৰা ওলালহি। ওচৰ-পাজৰৰ মানুহবোৰ আহিও জুম বান্ধিলেহি। বিকলক ধৰি ৰখাই টান হ'ল। সি দুৰ্য্যোধনৰ শকত বাহু দুখনৰ পৰা মুকলি হবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰি খুব চিঞৰিছে "এৰ এৰ 'যোধন, মোক এৰি দেনা। মই তাক চাই লওঁ। চালা বজ্জাৎ। মোৰ বেটীক জোকায়। তোৰ খুন খাম মই, তোক খণ্ড খণ্ড কৰিম। চিনি পোৱা নাই মোক ?"

মানুহবোৰে লাহে লাহে ঘটনাটো বুজি পালে। তেতিয়া সিহঁতৰ সৰু সৰু থুপৰ মাজত সেই সম্বন্ধে আলোচনা হবলৈ ধৰিলে। যি

ঘটনাটো নঘটিবলৈকে বিকলে ইমান তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৰিছিল, তাৰ প্ৰতিবাদৰ ধৰণ-কৰণে তাৰে আলোচনা বিয়পি যোৱাত সহায়হে কৰিলে।

ভীমে লাজত তলমূৰ কৰি একাষৰীয়াকৈ থিয় দি থাকিল।

"কি গোলমাল কৰিছ তহঁতে?" চকীদাৰ ওচৰ চাপি আহি বিচাৰ কৰিলে, "ক কি হৈছে, ইমান গোলমাল কিহৰ?"

জনতাৰ মাজৰ পৰা কোনোবাই ক'লে, "বিকলৰ জীয়েকৰ লগত ভীম একেলগে এইখিনিতে আন্ধাৰত বহি আছিল। সেইবাবে বিকলৰ খং।"

বিকলে চিঞৰি চিঞৰি ক'লে, "তই ঠিক ঠিক খবৰ ৰাখ চৌকিদাৰ। মই ৰাতিপুৱাই আপিচত বৰ চাহাবৰ আগত মকৰ্দ্দমা কৰিমগৈ, তই খবৰ দি দিবি। এই চালাকো খবৰ দি দে আপিচ যাবলৈ।"

জনতা লাহে লাহে ভাগি গ'ল। চকীদাৰ গ'লগৈ। মিনিয়ে গৌৰীক কেনিবা লৈ গ'ল। ভীম তাৰ পৰা আঁতৰি গুচি গ'ল। কীৰ্ত্তন ঘৰৰ এন্ধাৰ চুক এটাত সি অকলে বহি লুকাই থাকিল। মাংৰা আৰু দুৰ্য্যোধনে বিকলক নি ভিতৰত বহুৱালেগৈ। মাকৰ বেমাৰ বেছি হোৱা বাবে হাস্পতালত বন্ধ আছিল। তিলেকতে দুৰ্য্যোধনে ক'ৰবাৰ পৰা একলহ মদ আনি হাজিৰ কৰিলেহি। জীয়াই থোৱা গৰৈ মাছ আছিল, তাৰে ডাঙৰ চাই চাৰিটা মান পুৰি আনি নিমখ জলকীয়াৰে বিকলহঁতৰ সমুখত দিলেহি।

বহুত দিন ঘৰৰ চুকত চেচাঁ হৈ থকা মদৰ ঢোকবোৰ ডিঙিয়েদি বাগৰি যোৱাৰ লগে লগে বিকলৰ খং পৰি আহিবলৈ ধৰিলে। চেগ চাই মাংৰাই কোমল কোমল কথাৰে বিকলৰ ওচৰত ভীম আৰু গৌৰীৰ বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দাঙি ধৰিলে। এখন চুচুৰীয়া তৰ্ক হৈ গ'ল। শেষত বিকলে ক'লে, "আচ্ছা দেখা যাব।"

"নহয় ভাই বিয়া পাত। ভীম বেয়া ল'ৰা নহয়।"

"কি জানি!"

"আহা, তাৰ নিচিনা ভাল ল'ৰা আৰু দুটা নেপাবি, মদ নেখায়, বেয়া কথা নেপাতে, কীৰ্ত্তন কৰে, ৰাতি নিয়মমতে লাইন পহৰা দিয়ে। বাবু ঘৰত লিখা-পঢ়া শিকে। তাৰ নিচিনা জামাই ক'ত পাবি অ'? যুৱান ল'ৰা অলপ স্ফূৰ্ত্তি কৰেই আৰু। তয়ো জানো কব পাৰিবি, কেতিয়াও বেয়া কাম কৰা নাই বুলি?"

উচিত উত্তৰ বিকলে বিচাৰি নেপালে, মাত্ৰ পৰাজয় স্বীকাৰ কৰি ক'লে "আচ্ছা তেন্তে কাইলৈ ছাদী পাক্কা কৰি পেলাম।"

মাৰ দিয়া বাজী!

দুৰ্য্যোধনে তেতিয়াই ঘৰৰ পৰা ওলাই চকীদাৰক লগ ধৰি মকৰ্দ্দমা কৰিব নেলাগে বুলি কলেগৈ। বিকলৰ ঘৰত বহি থকা গৌৰী আৰু মিনিক খবৰটো দি তাৰ পিচত সি বহুত বিচাৰি কীৰ্ত্তন ঘৰৰ চুকটোৰ পৰা ভীমক টানি উলিয়ালেগৈ।

৩

তাৰ পিচত এদিন দেওবাৰে সিহঁতৰ বিয়া হৈ গ'ল। ভীমে সপৰিবাৰে কৰ্ম্মক্ষেত্ৰৰ নতুন ঘৰত থাকিবলৈ ললে। তাৰ সৰু-সুৰা কামত এতিয়া সহায় হ'ল গৌৰী। তাই চাহ বাগিচাৰ বনুৱা, কল-ঘৰৰ ছৰ্টিং ৰুমত কাম কৰে। সেইবাবে পুৱা-গধূলি অলপ অলপ কামতহে গিৰিয়েকক সহায় কৰিব পাৰে।

বয়স ভাটি দিয়া শইকীয়াৰ শুকান মুখত আজি ভালেমান দিনৰ মূৰত হাঁহিয়ে দেখা দিলে। তেখেতে ওলাওঁতে সোমাওঁতে গৌৰীৰ লগত চুপতি কৰি ৰহইচ কৰিবলৈ ধৰিলে। বুঢ়াই যেতিয়া তাইৰ লগত চুপতি কৰে তেতিয়া ঘৰখনৰ কেউটা অংশতে লুকাই লুকাই হাঁহি আনন্দৰ জোৱাৰ উঠে।

নাৰীৰ সান্নিধ্যৰ এনেহে গুণ, নাৰীৰ পৰশৰ এনেহে মহিমা। মাতৃ হওক, ভাৰ্য্যা হওক, ভগ্নী হওক, প্ৰেমিকা হওক, নাৰীৰ এই সকলো ৰূপৰ সমন্বয়ত যিটো প্ৰকৃতিৰ সৃষ্টি হয় সি অপূৰ্ব্ব, তাৰ পৰশত শুকানে কুঁহি মেলে, তাৰ বা লাগি বনৰীয়া ফুলৰ গোন্ধ বৈ আহে, তাৰ প্ৰভাৱত পুৰুষৰ প্ৰাণত জাগি উঠে জীৱনৰ আচল ৰূপটো।

শইকীয়াৰ শুকান হিয়াত আনন্দৰ জোৱাৰ উঠিছিল নিশ্চয়, কিন্তু তাৰ অন্তৰালত লুকাই আছিল এটি বেদনা—এটি হেঁপাহ, গৌৰীৰ উপস্থিতিয়ে তেখেতক সোঁৱৰাই দিলে, তেখেতৰ নিজৰ বোৱাৰীয়েকে আলপৈচান ধৰি আৰু আনন্দ দিব পাৰিব। অনুপমা আহি তেখেতৰ গৃহিণীবিহীন ঘৰৰ জেউতি চৰাব, বিশৃঙ্খল সাজ-সৰঞ্জামত লখিমীৰ পৰশ লাগি জীৱনৰ সৃষ্টি হব।

তেখেতে গিৰীনৰ লগলাগি তলে তলে পৰামৰ্শ কৰিলে বাখৰৰ বিয়া পাতিবলৈ।

"গেৰেলা, বাখৰৰ বিয়াখন পাতো বুলিছোঁ।"

"বৰ ভাল কথা হয় পেহাদেউ।"

"এৰা এই উকা ঘৰখনত থাকি থাকি মোৰ আৰু ভাল লগা নাই। মোৰ জীৱনটোৱেই গ'ল এই চাহ বাগিচাৰ চাকৰিত। গাৱঁৰ মাটি সোপাত হাত দিবৰ হ'ল আৰু। তাৰ আগতে মই লৰাটোৰ জীৱনটো থিতাপি লগাই লব খুজিছোঁ। তাৰ বিয়াখন হৈ গলেই সি এটা বাট লব। মোৰো তেতিয়া আৰু চিন্তা নাথাকে।"

বাখৰে জানিছিল, দেউতাকে মনে মনে তাৰ বিয়াৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি আছে। সেইবাবে গিৰীনে এদিন তাৰ আগত বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ কৰাত সি আচৰিত হৈ নগ'ল। অৱশ্যে অলপ চিন্তিত হ'ল। বিয়া কথাটো সি সহজে লব পৰা নাছিল। তাৰ দায়িত্বলৈ সি অলপ ভয় কৰিছিল।

গিৰীনে কলে, "পেহাদেউৰ মনত আৰু দুখ নিদিবা 'কাইদেউ; বোৱাৰী ছোৱালীৰ সেৱা শুশ্রূষা পাবলৈ বুঢ়া মানুহে হেঁপাহ কৰেই। আৰু তুমিওতো বিয়া কৰাবই লাগিব। তেখেতক এই বয়সত সুখ দিয়াটো তোমাৰ কৰ্ত্তব্য।"

বাখৰে কেৱল ভাবে,······ভাবে······উত্তৰ দিব নোৱাৰে।

গিৰীনে সদায় তাগাদা দিয়ে।

শইকীয়া গহীন হৈ থাকে। বাপেক-পুতেকৰ মাজত কথা-বতৰা বন্ধ হয়। গিৰীন ব্যস্ত হৈ পৰে। ভীম চিন্তিত হৈ পৰে। বপুৰী গৌৰীয়ে বাখৰক কাকুতি-মিনতি কৰিবলৈ ধৰে!

বাখৰে অনুপমাৰ চিঠিবোৰ উলিয়াই ৰাতি ৰাতি পঢ়েঃ

"—ইতি। আপোনাৰ (?) শ্ৰীঅনুপমা।"

"—ইতি। আপোনাৰ অনুপমা।"

"—ইতি। আপোনাৰেই কুকি।"

এদিন বাখৰে কলে, "গিৰীন, দেউতাক ক'বা মোৰ মত আছে।"

শইকীয়া ব্যস্ত হৈ পৰিল। ভীমৰ গা পাতল লাগিল। গৌৰীৰ আনন্দ চায় কোনে? গিৰীনৰ গাতে সকলো যা-যোগাৰৰ ভাৰ পৰিল; গোটেই বিয়াৰ দায়িত্ব সি লব লাগিব। সি হাঁহি মুখে কামত লাগি গ'ল।

আঠ

১

বাখৰৰ বিয়া সুকলমে হৈ গ'ল।

খদমদমকৈ পতা বিয়াৰ উলহ-মালহবোৰ সেই অঞ্চলত বৰ চকুত-লগা হৈছিল। যুদ্ধৰ মহঙা বজাৰত শইকীয়াই ইমান ডাঙৰ বিয়া এখন কেনেকৈ পাতিছিল মানুহে ভাবি নেপালে। বজাৰত নিমখ পোৱা টান, মিঠা তেলৰ চৰা দাম, কেৰাচিন তেলৰ নিয়ন্ত্ৰণ হৈছে, চেনি দৰবলৈকো পাবলৈ নাই। তথাপি বাখৰৰ বিয়ালৈ অহা নিমন্ত্ৰিত সকলে লুচি-ভাজি মিঠাই-দৈৰ বিৰাট আয়োজন দেখি তবধ নেমানি নোৱাৰিছিল। খেৰজান বাগিছাৰ বৰ কেৰাণীৰ যে শক্তি, সম্পত্তি আৰু প্ৰতিপত্তি আছে মানুহে স্বীকাৰ কৰিলে। খেৰজান বাগিচাত বিয়াৰ দুদিন পূজাৰ দৰে ব্যস্ততা, অকমানি চহৰ ডুমডুমাতো অসমীয়া মানুহ আটাইবোৰে বাখৰৰ বিয়া সম্বন্ধে আলোচনা কৰিছিল।

ডেভিদ আৰু জেমি দুয়ো এখন জীপ লৈ চুকেবিটিঙৰ পৰা আহিছিল। আৰম্ভৰ পৰা শেষলৈ বিয়া চালে। কইনা ঘৰলৈ লৰা ছোৱালী লৈ গ'ল।

"বাখৰ, মই হলে তোমাৰ বিয়াখন খুব হেঁপাহেৰে চাম দেই। তোমালোকৰ বিয়া চাবলৈ এনে সুযোগ হয়তো আৰু নেপাম।"

"নিশ্চয় আহিবা, ডেভি।"

"আৰু এটা কথা, তুমি মোক মানুহ এজন লগলগাই দিবা, তেওঁ মোক কথাবোৰ সকলো বুজাই যাব লাগিব।"

"বাৰু বাৰু তুমি চিন্তা নকৰিবা।"

"আৰু তোমালোকৰ বিয়াত আমি নিমন্ত্ৰিতসকলে কি কৰিব লাগিব বুজাই দিবা।"

গিৰি আৰু ৰেণু আহিছিল। হাতৰ উপহাৰটো কাষলতিৰ তলত লুকুৱাই গিৰিয়ে কৈছিল, "বাখৰদা মই কিন্তু আপোনাৰ গাড়ীতে উঠিম। কইনাৰ ওচৰত নবহাকৈ মই নাহিমেই।"

"তোমাক কইনাৰ ওচৰত কিয় বহিবলৈ দিমহে?"

"বাৰু তেন্তে আপোনাৰ ওচৰত।"

"মোৰ ওচৰত কইনা।"

"বাৰু দেখা যাব। মই কিন্তু কইনা ঘৰৰ ছোৱালীবোৰক আপোনাৰ বিৰুদ্ধে নাম গাবলৈ শিকাই দিম। আপোনাৰ মজা উলিয়াম নহয় ৰ'বচোন।"

বহুত দিনৰ মূৰত নন্দকান্ত বৰুৱাই শইকীয়াক লগ পাই এচুকত বহি কথা পাতিবলৈ ধৰিলে।

বদৰুদ্দিন আহিছিল। গাত দামী কাপোৰৰ ক্ৰীজনভগা ট্ৰাউজাৰ্ছ মূৰত ফেল্ট, মুখত চিগাৰেট, হাতত এটা দামী প্ৰেজেণ্ট, ৰভা ঘৰত বহি ধোঁৱা উৰুৱাই উৰুৱাই বৰ গহীন ভাব এটা লৈ সি অকলে বহি আছিল। কোনোবা ভদ্ৰলোক আহিলে কেৱাহিকৈ সি অলপ চায়। গাভৰু ছোৱালী আহিলে যে সি প্ৰায় নেদেখেই।

সি কৈছিল, "বাখৰ, কইনা ঘৰলৈ যাবৰ বৰ ইচ্ছা আছিল। পিচে কি হ'ব, জানাই কাৰবাৰী মানুহ, কোনোমতেই নোৱাৰিম। বেয়া নাপাবা দেই। আৰু এদিন আহি বাৰু তোমাৰ ৱাইফৰ হাতৰ চাহকে একাপ খাই যামহি, এতিয়া যাওঁ।"

যেন বাখৰ বৰ্ত্তি আছে বদৰৰ বদান্যতাতহে। টাকুৰী ঘূৰা দিছিল গিৰীনে, তাৰ খোজত ব্যস্ততা, কামত ব্যস্ততা, মানুহ আদৰাত ব্যস্ততা, আনকি মুখতো এটা ব্যস্ততাৰ চিন। বিয়াঘৰৰ মানুহে কেৱলেই দেখিছিল—সি এবাৰ সোমাইছে, এবাৰ ওলাইছে, ইটো ছুইছে, সিটো ছুইছে। কাম যে তাৰ পৰা একো হোৱা নাছিল এনে নহয়। সঁচা কথা কবলৈ গলে বস্তু-বাহানি গোটোৱাৰ পৰা বিয়াৰ প্ৰায় আটাইখিনি কামকে সি অকলে কৰিছিল। সি নোহোৱা হলে

ইমান ভাণ্ডৰকৈ বিয়াখনৰ আয়োজন বুঢ়া শইকীয়াই কেতিয়াও অকলে কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু সেইখিনিকে সি যদি ধীৰে শাঁতে কৰি গ'লহেঁতেন তেন্তে সি মানুহৰ চকুত নপৰিলহেঁতেন।

দুৰ্যোধন, মিনি, মাংৰা আৰু বিকল আহি দুদিনৰ কাৰণে ভীমৰ ঘৰটোত বহি গৈছিল। দিনে ৰাতিয়ে সিহঁতে বিয়াঘৰৰ কাম কৰিছিল। পানী অনা, খৰি যোগোৱা, কাঁহী-বাটি ধোৱা, এইবোৰ কামত সিহঁত লাগি গৈছিল। সিহঁতৰ জিৰণি নাছিল, জিৰাবলৈ ইচ্ছাও সিহঁতে কৰা নাছিল। বিয়াৰ সমাৰোহৰ ভাগ লবলৈ সিহঁতে এটি বাৰো মূৰ দাঙি চোৱা নাছিল। তলমূৰকৈ কাম কৰি যোৱাই সিহঁতৰ কাম্য আছিল।

ডেভিদে কৈছিল, "বাখৰ, তোমালোকৰ বিয়া দেখিছো এটা বিৰাট কাৰবাৰ।"

২

বাখৰৰ পেটে পেটে এটা ভয় আছিল। অনুপমাৰ মাজত নিৰাশাক আবিষ্কাৰ কৰিব বুলি সি ভয় খাইছিল। কিন্তু সেই ভুল ভাগিবলৈ বেছি সময় নেলাগিল। শিক্ষিতা, প্ৰেমপত্ৰ লিখা অনুপমা বৰ পাকৈত গৃহিণী হৈ তাৰ ওচৰত ধৰা দিলে।

ৰাতিপুৱাতে শহুৰেকক কয়, "দেউতা, আপোনালৈ চাহ বাকোনে?"

ভাত-পানী ৰান্ধি তাই বাখৰক সোঁৱৰাই দিয়ে, "গা ধোৱক গৈ, ন বাজি গ'ল নহয়!"

ভীমক চিঞৰে, "ভীম, আহ অ' চাহ টোপা খাই লহি। অকল বাৰীখনতে লাগি থাকিলেই হবনে? চাহ খাই মোক চাবোন এডোখৰ আনি দিবিহি।"

এদিন ৰাতি বাখৰে ক'লে, "কুকি, কাইলৈ বোলে ডেভিদ আহি আমাৰ এখন ফটো তুলিবহি।"

"কিনো কৰিব ?"

"আমেৰিকালৈ পঠিয়ায় বোলে। ডেভিদে ভনীয়েকলৈ আমাৰ কথা লিখিলেই হেনো। সি মানুহটো এক ফেছনৰ। মাক আৰু কেৰলিনৰ চিঠিবোৰ মোক সদায় দেখুৱায়। বিশেষকৈ মোৰ কথা থকাবোৰ।"

লাইটটো নুমাই যায়।

খোলা খিৰিকিখনত আউজি বাখৰ বহে। সি অনুপমাক বুকুৰ মাজলৈ টানি লয়। আই আবেগত স্বামীৰ বুকুলৈ নিজৰ কোমল চুলি কোচাৰে মূৰটো এৰি দিয়ে। বাখৰে মাতে, "কুকি!"

"ওঁ ?"

"এটা কথা কমনে ?"

"এটা কিয় ? কৈ থাককচোন যিমান পাৰে।"

"মই কিবা এটা ভাবিছিলো।"

"কেনেকুৱা ?"

"তোমাৰ সম্বন্ধে।"

"যেনে ?"

"তোমাৰ সম্বন্ধে মোৰ এটা ভুল ধাৰণা আছিল। মই ভাবিছিলো হয়তো তোমাৰ মাজত মই আন ধৰণৰ ছোৱালী এজনীহে বিচাৰি পাম।"

"পিচে ?"

"এতিয়া দেখিছো তুমিহে।"

"নিৰাশ হোৱা নাইতো ?"

"নিৰাশ ? ভাবিছো তোমাক পোৱাটো মোৰ সৌভাগ্যইনে আৰু কিবা বেছি।"

"মই ইমান ভাল নে ?"

"বোধহয় তাতকৈ।"

"মোৰ কিন্তু ভয় লাগে।"

"কিয় ?" সি সোধে।

"মোক ভাল বুলি ভাবি থাকোতে কেতিয়াবা একেবাৰে বেয়া হৈ যাম বুলি।"

"ভাল গান এটা ভালেই হৈ থাকে।"

"কিন্তু তাৰ সুৰটো পুৰণি হলে শুনি আমনি লাগে।"

"কিন্তু কবিতাটো কৱিতা হৈয়েই থাকে।"

"কৱিতাৰ দাম থাকে যেতিয়ালৈকে কিতাপটো মেলি লৈ্ থকা হয়।"

"কিন্তু কিতাপটো জপাই থোৱাৰ পিচতো কৱিতাৰ মৰ্মই পাঠকৰ মনত যি ভাব ওপজায় সি চিৰদিন থাকে।"

"তথাপি মানুহে কৱিতা সদায় নপঢ়ে।"

"কাৰণ মানুহে কৱিতাৰ আদৰ কৰিব নাজানে।"

৩

পিচদিনা ডেভিদ আহিছিল।

তাৰ পিচদিনা গিৰি আৰু ৰেণু। বিবাহিত বাখৰৰ প্ৰতি স্বাভাৱিক কৌতুহল থাকিলেও ছাত্ৰী ৰেণুৰ কিন্তু সঙ্কোচ নেভাগিল। ছাৰৰ সমুখত মূৰ তুলি মুঠেই কথা কব নোৱাৰিলে। গিৰিবালাই 'নবউ'ৰ লগত অতি অলপ সময়ৰ ভিতৰতে বন্ধুত্ব স্থাপন কৰি পেলালে। আন কি তাই পিচদিনালৈ নবউক ডুমডুমালৈ জকল যাবলৈ নিমন্ত্ৰণো কৰি পেলালে। ৰেণুৱে অকমান কিতাপ এখন উপহাৰ পালে। পিচদিনা বাখৰ আৰু অনুপমা ডুমডুমালৈ গৈছিল।

গিৰি আৰু অনুপমাৰ মাজত বন্ধুত্ব গাঢ়তৰ হৈ আহিল। গিৰিয়ে প্ৰায়েই মটৰেৰে আহে আৰু ডিব্ৰুগড়, তিনিচুকীয়া আদি ঠাইলৈ ফুৰিবলৈ অনুপমাক লৈ যায়। কেতিয়াবা সি যাব নোৱাৰিলে শইকীয়া নিজে যায়। বাখৰ যাব নোৱাৰা হলেও ৰাংঢালী গিৰিৰ

উদ্যম কমি নেযায়। তাই গৈ শইকীয়াক ধৰেগৈ, "খুড়াদেউ, ৰলক আপুনিয়েই যাব লাগিব।"

"ক'লৈ ?"

"ডিব্ৰুগড়লৈ।"

"হৰি হৰি, বুঢ়া মানুহটোক মাৰিব খুজিছানে ?"

"ই নহব, বুঢ়া বুলিয়ে সাৰিব নোৱাৰে। আজি ডিব্ৰুগড়ত ভেৰাইটি শ্ব' এখন হব। আমি তালৈ যাবই লাগিব। ৰেণু আৰু মোৰ গান আছে। আপুনি ওলাওক। ৰাতি আঠ বজা মানতে ঘূৰি আহিম।"

শইকীয়া ওলাবলৈ বাধ্য হয়। ভিতৰত অনুপমাই চেলেঙৰ চুক এটা কামুৰি কামুৰি হাঁহে। ওচৰত থকা ৰেণুৱে তাৰ অৰ্থ উলিয়াবলৈ যত্ন কৰে। অলপ পিচতে আগ ছিটত শইকীয়া আৰু ৰেণু আৰু পাচ ছিটত গিৰি আৰু অনুপমা বহি মটৰত ওলাই যায়। ক'ৰবাৰ পৰা আহি বাথৰে হয়তো আন্ধাৰ ঘৰটোকে পায়হি। হাঁহি এটা মাৰি সি চকী এখনতে বহে। অনুপমাই তাক এৰি যোৱাৰ বাবে সি অলপো বেয়া নেপায়। বৰং তাইৰ মনযোৱা কামবোৰত সি বাধাৰ সৃষ্টি নকৰাৰ বাবে মনে মনে ভালেই পায়। ঠিকেইতো, কুকিৰ যদি আজি ডিব্ৰুগড়ৰ ছাত্ৰীসভালৈ যাবৰ মন গ'ল তেন্তে তাৰ বাবেই তাই বন্দিনী হৈ ঘৰত ৰৈ যাবনে ? আৰু স্কুলখনৰ কামত তাৰ আজিকালি সময়েই নাইকিয়া হৈ পৰিল। কোনোমতে স্কুলখন জীয়াই ৰাখিবলৈকে সি খাটিব লগাত পৰিছে।

বাহিৰৰ জুহালত চাহ একাপ কৰি আহি গৌৰীয়ে তাৰ ওচৰত দিয়েহি।

৪

শইকীয়াৰ অন্তৰত বোৱাৰীয়েকৰ প্ৰতি অপত্য স্নেহ লাহে লাহে বাঢ়ি আহে। অনুপমাৰ মাজত এনে এজনী মানুহক তেখেতে

বিচাৰি পাইছে, যাৰ অভাৱক্কে যেন পৰিবাৰ টুকুৰাৰ পিচৰ পৰা আৰু জীয়েকক দূৰলৈ দিয়াৰ পৰা তেখেতে অনুভৱ কৰি আহিছিল। তেখেতৰ বিশেষ ভাল লাগে বোৱাৰীয়েকৰ সঙ্কোচ বিহীন চালচলনত। আন দহজনী বোৱাৰীৰ দৰে অনুপমাই এহতীয়া ওৰণি লৈ শহুৰেকক দেখিলে আঁৰ নলয়; দেউতাকৰ সমুখলৈ অবাধে আৰু নিসঙ্কোচে ওলাই সোমাই কাম-বন কৰে আৰু কথা-বতৰা পাতে। বোৱাৰীয়েকৰ কথাবোৰো তেখেতৰ মনৰ লগত মিলি যায়। অনুপমাই যদি ক'লে, "দেউতা, এই তিতাবাহক গছবোৰ কলম কৰি দিলে ভাল নহবনে?"—তেন্তে পিচদিনাই দুটা মানুহ আহি তিতাবাহক কলম কৰাত লাগি যাব। অনুপমাই যদি কলে—"দেউতা, কালি অনা কাপোৰ টুকুৰাৰে ৰুমাল দুখন কৰিম নে? আপোনাৰ ৰুমাল নায়েই দেখোন?"—তেন্তে শইকীয়াই চাই দেখিব যে হয়েই, ইমান দিনে পুৰণি ৰুমাল দুখনকে তেখেতে ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে।

ন

১

দুটা কথা শুনি বাখৰে ভাল নাপালে।

প্ৰথম, দুৰ্য্যোধনে ইমান দিনে বাগিছাৰ কামতে থাকি অলপতে ফিল্ডৰ কামলৈ গ'ল। ভীমে এই খবৰটো ভাক দি কলে, "মই তাক কৈছিলো ককাইদেউ। কিন্তু সি মোৰ কথা নুশুনিলে। আনবোৰক বহুত পইচা কমোৱা দেখি সিও মন ভাঙি পেলালে।"

দ্বিতীয়, গিৰীন্দ্ৰই হেনো চাকৰি এৰি ঠিকা কৰিব। অনুপমাই এদিন কলে, "তেওঁ দেউতাৰ আগত কৈছে বোলে এই সময়তে সুবিধা পাই ঠিকা কৰি নললে মানুহে হাঁহিব। আৰু বোলে দেউতায়ো তেওঁক সহায় কৰিব লাগিব—অলপ-অচৰপ টকা দি।"

২

বাখৰে বেজাৰ পালে। যুদ্ধৰ এই মোহবোৰ তাৰ মুঠেই ভাল নালাগে, নহলে ইমান দিনে সি নিজেই ঠিকা কৰি লাখে লাখে টকা আৰ্জিব পাৰিলেহেঁতেন। তাৰ বিশ্বাস, যুদ্ধৰ এই মিছা মোহে মানুহৰ মন ভাঙি দিব, জীৱনলৈ সুখ নাহিব, শান্তি নাহিব। তদুপৰি, সি ইমান দিনে যিবোৰ কামক আদৰ্শস্থানীয় বুলি ভাবি আহিছে, সেইবোৰৰ প্ৰতি মানুহে আওকাণ কৰা দেখি তাৰ মনৰ অশান্তি আৰু বাঢ়ি গ'ল।

সি আন্ধাৰত অকলে বহি বহি ভাবে, যুদ্ধখনে পৃথিৱীলৈ এটা চাঞ্চল্য আনি দিলে। অকল বাহিৰতে এই চাঞ্চল্যই কাম কৰা নাই, মানুহৰ ভিতৰতো ই আলোড়ন তুলিছে। মানুহবোৰ আৰু আগৰ সামান্য খাটিখোৱা মানুহ হৈ থকা নাই। সকলোবোৰ বেপৰোৱা

হৈ পৰিছে। দুটামান টকাৰ মোহ, দুখিলামান নোটৰ খচমচনি — তাকে লৈ সিহঁত বলিয়া হ'ল। সিহঁত ঘূৰিব পাৰিবনে? বোধনে আকৌ স্কুললৈ উলটি যাব পাৰিবনে? দুৰ্য্যোধনে তাৰ মা-বহিনৰ ইৰ্জ্জৎ ৰক্ষা কৰিবলৈ হাতত অস্ত্ৰ লব পাৰিবনে? পৃথিবীলৈ আকৌ শৃঙ্খলা আহিবনে? সন্দেহ!

তাৰ সন্দেহ আছিল।

তাৰ মনৰ কথা কেতিয়াবা অনুপমাৰ আগত কয়। তাই প্ৰশ্ন কৰে, "আপুনি যুদ্ধ নেলাগে বুলি কব খোজে নেকি?"

"চোৱা কুকি, সাধাৰণতে মানুহে যুদ্ধ নিবিচাৰে, শান্তিহে বিচাৰে। আৰু শান্তি মানে হৈছে যুদ্ধৰ বিৰাম। কিন্তু মই অস্বীকাৰ নকৰো এই শান্তিৰ বাবেই কেতিয়াবা যুদ্ধ লাগে। তথাপি কব লাগিব আমাক যুদ্ধ নালাগে, লাগে শান্তিহে। কিন্তু কুকি, এই যুদ্ধৰ লগতে আমাৰ দেশৰ এই মানুহবোৰৰ মনবোৰ যে ভাগি গৈছে তাৰ প্ৰতিকাৰ কোনে কৰিব? এই যে আমাৰ সমাজখন ভাগি যাব ধৰিছে তাক কোনে গঢ়ি তুলিব? বনুৱাই আঠ অনাৰ কাম কৰি দাম লয় ফাকি-ফুকাকৈ এটকাৰ। খুদ খুদ ঠিকাদাৰবোৰে চিপাহীৰ চকুত ধুলি মাৰি হেজাৰে হেজাৰে টকা উপাৰ্জ্জন কৰিছে। বাগিছাৰ মহৰীয়ে এৰোড্ৰোমত বনুৱা চলাই দিনে পঞ্চাশ ষাঠি টকাকৈ এনেয়ে খাব ধৰিছে। এই মানুহবোৰ আকৌ ভাল হবনে?"

অনুপমাই একো নেমাতি আঁতৰি যায়।

তাৰ এই সাধু মতবাদ তাই মনে মনে বৰ ভাল নেপায়। যেতিয়া পৃথিৱীৰ সকলো মানুহ এটা সোঁতত উটি গৈছে তেতিয়া তাত দোষণীয় একো থাকিব নোৱাৰে, এয়ে তাইৰ ধাৰণা। সৰুৰে পৰা তাই দেউতাকক সুযোগৰ সুবিধা লৈ ধন অৰ্জ্জন কৰাই দেখি আহিছে, তেখেতে এতিয়াও মিলিটাৰীৰ ঠিকা কৰি অজস্ৰ ধন ঘটিছে। গতিকে বাখৰেও যুদ্ধৰ ঠিকা লোৱা হ'লে তাই সুখীয়েই হ'লহেঁতেন। যদি কুৰুক্ষেত্ৰত ভগৱানৰ মুখেদি গীতা ওলাই আহিব

পাৰে তেন্তে চুকেৰিটিং এয়াৰফিল্ডত আকৌ এবাৰ অৰ্জ্জুন ওলোৱাৰ কি আৱশ্যক? তাইৰ কেতিয়াবা এনেকৈ তৰ্ক কৰিবলৈ মন যায়। কিন্তু বাখৰক মুখ খুলি এইবোৰ কথা কবলৈ তাই ভাল নেপায়। বিশেষকৈ সি এইবোৰ ভাল নেপায় বুলি জানিও তাই তেনে কাম কেনেকৈ কৰিব?

তথাপি বাখৰে মনে মনে স্বীকাৰ কৰে এই যুদ্ধৰ আৱশ্যক আছে। অকল অত্যাচাৰী ৰণনেতাৰ হাততে পৃথিবীক এৰি দিব নোৱাৰি। তাত অশান্তিৰ বাহিৰে একো হব নোৱাৰে। হিটলাৰক ইউৰোপ দখল কৰিবলৈ এৰি দিয়া মানে সভ্যতাক বলিদান দিয়া। অঘৰী ইহুদিসকলক যি ইচ্ছা তাকে কৰিবলৈ এৰি দিয়াৰ নাম সভ্যতা হব নোৱাৰে। এফালে প্ৰাচ্যৰ নেতৃত্ব কৰিবলৈ ওলাইছে জাপান, সন্মিলিত এছিয়াৰ সপোন জাপানে দেখিছে। বিদেশী হলেও নিৰপৰাধী ভদ্ৰলোকক নঙঠা কৰি বেতোৱাৰ নাম যদি সভ্যতা হয় তেন্তে সভ্যতাই অসভ্য, বৰ্বৰ। নতুন জীৱন পোৱাৰ পৰা মহাচীনে শান্তি কি বস্তু তাৰ স্বাদ নেপালে। জাপানক সহ্যইবা মহাচীনে কিয় কৰিব? জীয়া সূৰুযৰ উজ্জ্বল পোহৰৰ তলত লোকচক্ষুৰ অন্তৰাল নোলোৱাকৈয়ে নানকিঙৰ পথে-ঘাটে জাপানী সৈনিকে মহাচীনৰ মাতৃজাতিক লাঞ্ছনা কৰিলে। বেয়নেটৰ আগত নিষ্পাপ শিশুক খুচি আনন্দ উপভোগ কৰিলে।

বাখৰ দোমোজাত পৰিল।

যুদ্ধ লাগে। এই বৰ্বৰ মানুহবোৰক বন্দুক-বেয়নেটেৰে শিক্ষা দিবলৈ যুদ্ধৰ প্ৰয়োজন। হুলেৰে হ'ল কাঢ়িব নোৱাৰিলে আন উপায় আৰু নাই। কিন্তু ভাগি যোৱা মনবোৰেৰে মানুহে পৃথিবীত কেনেকৈ সুখেৰে বাস কৰিব? ইয়াৰ মাজত কোনটো পথ সত্য?

তাৰ অন্তৰৰ এই দ্বন্দ্ব বাহিৰতো পৰিলক্ষিত হৈছিল। অনুপমাই মন কৰে, সি চেষ্টা কৰিহে হাঁহিছে। শইকীয়াই দেখে, সি ঘৰৰ

ভিতৰৰ পৰাই নোলায়। এদিন ডেভিদে কলে, "বাখৰ, তোমাৰ কিবা এটা হৈছে। আজিকালি তুমি বৰকৈ চিন্তা কৰি থাকা।"

হাঁহিবলৈ চেষ্টা কৰি সি কয়, "একো নাই ডেভি। এনেয়ে কেতিয়াবা মনটো বেয়া লাগি থাকে দেখোন। তোমাৰ জানো কেতিয়াও এনেয়ে মন বেয়া নেলাগে?"

"নে কুকিৰে সৈতে কিবা লাগিছে?"

"নাই নাই, সেইবোৰ একো নহয়।" ডেভিদৰ অজ্ঞতাত বাখৰে চেষ্টা নকৰাকৈয়ে হাঁহে। কুকিৰ লগত তাৰ সম্পৰ্ক কিমান গভীৰ, কুকি তাৰ কিমান আপোন, সি নিজে কিমানখিনি কুকিৰ হৈ গৈছে, ডেভিদে তো নেজানে।

ঐকান্তিক ভাৱেই এদিন ডেভিদে অনুপমাকে সুধিলে, "বাৰু কুকি, তুমি কব পাৰানে, বাখৰ এইদৰে দিনে দিনে নিৰৱ হৈ গৈছে কিয়?"

বাখৰো ওচৰতে আছিল, সি কৈ উঠিল, "অ' ডেভি, তুমি মিছাই ব্যস্ত হৈ পৰিছা। মোৰ একো হোৱা নাই। কাইলৈ আহি হয়তো দেখিবা, মই বেছ ফুৰ্তি কৰি আছো।"

দেভিদে কলে, "তেনেকুৱা কাইলৈ কেইবাটাও পাৰ হৈ গ'ল কাৰণেই মই অলপ চিন্তিত হৈছো। কুকি?"

অনুপমাই কলে, "ক'তা, মইতো বেছ ভালেই দেখিছো সদায় নিয়মমতে খাইছে, স্কুললৈ গৈছে, ঘূৰি আহিছে, তোমা লগত যুদ্ধৰ বিষয়ে আৰু আমেৰিকা আৰু ভাৰতৰ বিষয়ে ক পাতিছে। ইয়াৰ ভিতৰতো মই একো গোলমাল দেখা নাই"

"তুমি কথাটো পাতল ভাৱে লৈছা।" ডেভিদে কলে, "তে মনটো দিনে দিনে কেনেকৈ শুকাই যাব ধৰিছে তুমি জানো দে নাই?"

"অ' মনটোৰ কথা কৈছা?" কুকিয়ে কলে, "মোৰ মত তুমি শুনিব খোজা, তেন্তে কওঁ, লোকৰ মনটো জুখি চাবলৈ

নকৰাই ভাল। ভিতৰত কি আছে বিচাৰি চাবলৈ যোৱাটো হ'ব পণ্ডশ্ৰম। আনকি সাগৰৰ তল পালেও মনৰ তল নোপোৱা।"

কুকি যোৱাৰ পিছত ডেভিদে ক'লে, "কুকিয়ে ঠিক কথাই কৈছে বাখৰ।"

"বোধ হয়।"

অলপপৰ মনে মনে থাকি ডেভিদে সুধিলে, "তুমি বাৰু কি ভাবি থাকা?"

"তুমি মনস্তত্ত্ববিদ হ'লা নেকি?" বাখৰে হাঁহি কলে, "মই কি ভাবো? তুমি যি ভাবা, ময়ো তাকেই ভাবো। তুমি এমাৰ কথা ভাবা, মই কুকিৰ কথা। তুমি আমেৰিকাৰ কথা ভাবা, মই ভাৰতৰ কথা। তুমি হয়তো ফ্ৰণ্টলৈ যাব লাগিব বুলি ভয় কৰি থাকা আৰু মই, মই—"

"আৰু তুমি স্কুললৈ যাবলৈ মুঠেই ভয় নকৰা।" ডেভিদে হাঁহি যোগ কৰি দিলে, "দেখিলা, তোমাৰ আৰু মোৰ মাজত সকলো সময়তে চিন্তাৰ মিল নাই।"

"অৱশ্যে। এই ধৰা, মোক দেশত স্ত্ৰী লৈ সুখেৰে বাস কৰা তুমি দেখি আছা আৰু হয়তো—হয়তো কিয়, নিশ্চয়েই ভাল পাইছা। কিন্তু তুমি দেশৰ পৰা ইমান দূৰত, এমাৰ পৰা ইমান দূৰত আছাহি, কাহানিকৈ যুদ্ধ শেষ হব তাৰ ঠিক নাই, কাহানিকৈ তুমি এমাৰ ওচৰলৈ উলটি যাব পাৰিবা ঠিক নাই, আৰু এইবোৰকে ভাবি তোমাৰ কাৰণে মোৰ প্ৰাণটোৱে কেতিয়াবা বৰকৈ কান্দি উঠে। কিমান ডেভিদে যে কিমান এমাৰ ওচৰলৈ উলটি যাব নোৱাৰিব তাৰ লেখ কোনে লৈছে?"

বাখৰৰ কৰুণ মুখখনলৈ ডেভিদে একেথৰে চাই থাকে।

দহ

১

কিন্তু বাখৰে এদিন তাৰ মনৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পালে। সেইদিনা মুনি-চুনি বেলিকা সিহঁতৰ ঘৰৰ পটিকোৰ পিনে কোনোবা এজনে মাত লগালে, "কুকি, অ' কুকি!"

"কোন?" বুলি বহাৰ পৰা বাখৰ উঠি বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। সি লাইটৰ পোহৰত দেখিলে, চাহাবী সাজ-পাৰ পিন্ধা স্বাস্থ্যবান ডেকা এজন। মুখত হাঁহি, হাতত এটা সৰু ছুটকেছ। তেওঁ সুধিলে, "আপুনি বাখৰ শইকীয়া নহয় নে! কুকি আছেনে, অনুপমা?"

"হয় আছে। আহক।"—বাখৰে কলে

তুয়ো তুখন চকীত বহাৰ লগে লগে অনুপমা সোমাই আহিল। ডেকাই কৈ উঠিল, "এইয়া কুকি! চাচোন তোক বিচাৰি মই একেবাৰে হায়ৰাণ হৈ গলো।"

ভালদৰে চাই তাই সঙ্কোচেৰে কলে, "কোন জীৱন-দা?"

"অঁ জীৱন-দা জীৱন-দা," জীৱন দাদাই বেছ পৰিচিতৰ দৰেই কলে, "হক তেও তই যে চিনি পালি। আন্ধাৰে মুন্ধাৰে মই কোনোমতেহে তহঁতৰ ঘৰটো বিচাৰি পাইছো। জাৰ্ম্মানীত হোৱা হলে কিজানি ইমান পৰে গেষ্টাপোৱে গুলীয়াই মাৰিলেহেঁতেন।"

বাখৰে নিৰৱে বহি জীৱন-দাদাৰ ফালে চাই আছিল। তেওঁক সি চিনি নেপায়। গতিকে অনুপমাহঁতৰ কথাৰ মাজলৈ যাব পৰা নাছিল। তাৰ অৱস্থাটো বুজিব পাৰি তাই চিনাকি দি কলে, "অ' আপুনিতো জীৱন-দাক কাহানিও দেখা নাই নহয়? আমাৰ বৰদেউতাৰ ডাঙৰ লৰা, বংশটোতে ডাঙৰ আৰু। এওঁৰ ঘৰত থকাৰ নিয়ম নাই।"

জীৱন দাদাই হাঁহি কলে, "আপোনাৰ জেঠেৰী। নমস্কাৰ!"

"নমস্কাৰ।" বাখৰে হাঁহিলে। অনুপমা ভিতৰলৈ গ'ল।

জীৱন-দাদাৰ প্ৰতি কোনো কাৰণ নোহোৱাকৈয়ে বাখৰে এটা আকৰ্ষণ অনুভৱ কৰিলে। মানুহজনৰ স্বাস্থ্য, সঙ্কোচবিহীন কথা বতৰা, প্ৰাণখোলা হাঁহি, অস্বাভাৱিক আৰু অসামাজিক আদব-কায়দা—এইবোৰে বাখৰৰ মনত এটা ভাব খেলাইছিল: জীৱন-দাদাৰ জীৱনৰ এটা ৰহস্য আছে; ভালো হব পাৰে, বেয়াও হব পাৰে। নিজকে আকৰ্ষিত হোৱা দেখি যুক্তিৰে জুখি বাখৰে থিৰাং কৰিবলৈ যত্ন কৰিলে, বেয়া হব নেলাগে, বেয়া হব নোৱাৰে।

শইকীয়াই আহি চা-চিনাকি ললে। ঘৰুৱা নানান গতানুগতিক প্ৰশ্নোত্তৰ হোৱাৰ পিচত তেখেতে সুধিলে, "বোপা, তুমিনো এতিয়া কি কৰিছা? পঢ়িয়েই আছা নেকি?"

জীৱনে কলে, "মই পঢ়ি থকা নাই। কাশীত এম-এ আৰু ল পঢ়িছিলো, এতিয়া এৰি আহি ঘৰতে আছোহি।" ক্ষন্তেক ৰৈ কলে, "মই এতিয়া একো কৰা নাই বুলিয়েই আপুনি ধৰিব।" তেওঁ যেন সকলোৰে দৃষ্টি এৰাবলৈ যত্ন কৰিলে।

এই শেষৰ বাক্যটোত কিবা অৰ্থ আছে যেন বাখৰৰ অনুমান হ'ল। 'মই এতিয়া একো কৰা নাই বুলিয়েই আপুনি ধৰিব।' কিন্তু শইকীয়াই তাৰ একো সুকীয়া অৰ্থ উলিয়াবলৈ যত্ন নকৰিলে। ইয়াকে লৈ যোৱা-বোৱাৰ পিচত বাখৰে কথা-বতৰা আৰম্ভ কৰিছিল আৰু তাৰ মহা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পাইছিল।

অনুপমাই দাদাকৰ আলপৈচানত লাগি গৈছিল। বাকচৰ পৰা বাখৰৰ চুৰিয়া এখন উলিয়াই দি কলে, "দা, কাপোৰ-কানি সলাই লোৱাহি। চাহ হ'ল, হাত-ভৰি ধুই লোৱাহি।"

চুৰিয়াখন হাতত লৈ জীৱনে কলে, "হেৰ বুকি, ডিব্ৰুগড়ৰ গাড়ী ৰাতিপুৱা কেই বজাত যায় অ'?"

"নিচেই ৰাতিপুৱাতে যায়। পাঁচ-টা দহত।"

"তেওঁ এই কেই-ঘণ্টাৰ বাবে ধুতিখন লেতেৰা"—

"তোমাৰ কথাৰ বকলাখন এতিয়া বাৰু মেলিব নেলাগে। বিমলাৰ আগতো সেইবোৰ কৈ থাকিব পাৰিবা। এতিয়া ভাবি ধোঁৱাগৈ।" বিমলা নামৰ ছোৱালী এজনীৰ লগত জীৱন দাদাৰ বিয়া হোৱাৰ কথা আছিল।

বাখৰ আৰু জীৱনে হাঁহে। জীৱনে কলে, "ধেৎ দুষ্ট। দেউতা নাই নেকি ঘৰতে?"

বাখৰে কলে, "নাই, কেনিবা ওলাই গৈছে।"

ভাত খাই উঠাৰ লগে লগে জীৱন-দাদাৰ বাবে অনুপমাই বিছনা ঠিককৈ দিলে। তাই সুধিলে, "এড়ি চাদৰ এখন থৈছো, হবনে 'দা? বৰ বেছি জাৰ হওঁতে নেলাগে আজি-কালি।"

"হব হব দে।" জীৱন দাদাই তেওঁৰ নিৰ্দ্দিষ্ট বিছনাত বাগৰ দি কলে। বাখৰে চিগাৰেট উলিয়াই তেওঁৰ আগত দিলে। অনুপমাই কলে, "'দা তোমাৰ ছুটকেছটো ভিতৰত থৈছো দেই, কাপোৰ-বোৰো। মচলাৰ বটাটো পাইছানে? অ' আজিকালি হবপায় তুমি তামোলো খোৱাঁ?"

কিবা এটা যেন ভাবি অলপ পৰ টাকা মাৰি থাকি জীৱন দাদাই কলে, "ছুটকেছটো খুলি টকা-পইচা সোপাকে হাত নকৰিবি আকৌ।"

জীৱন আৰু বাখৰৰ মাজত নানান কথা ওলাল।

এবাৰ বাখৰে কলে, "বাৰু বৰুৱা, এটা কথা আপোনাক সুধিব খুজিছো। যেন বেয়া নেপায়। আপুনি যে অথনি দেউতাক কৈছিল, আপুনি একো কৰা নাই বুলিয়েই ধৰিব পাৰি বুলি, তাৰ কিবা অৰ্থ আছে নেকি?"

মিচিকৰ্কৈ হাঁহি মাৰি জীৱন দাদাই কলে, "আপুনি বৰ চেঞ্জিটিভ, শইকীয়া। মোৰ কথাৰ সুৰটোত আপুনি মোক ধৰা পেলাইছে। কিন্তু আপোনাৰ দেউতাকে ধৰিব নোৱাৰিলে। ভালেই হৈছে। আপোনাকো একো নকলোহেঁতেন। যেই হওক, আপুনি কুকিৰ স্বামী, আজি চিনাকী হলেও আপোনাক মোৰ বহুত দিনৰে বন্ধু যেন লাগিছে। মোৰ কথাৰ এটা অৰ্থ আছে।"

বাখৰে অপেক্ষা কৰিলে। জীৱন-দাদাই লাহে লাহে কৈ গ'ল :

২

"দেশৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিৰ কথা জানেই শইকীয়া। মতা-মতৰ অমিলতাৰ অভাৱ মুঠেই নাই। আপোনাৰ লগতো মোৰ মতৰ অমিল হব পাৰে।" জীৱন দাদাৰ মুখখনত হঠাতে এটা আচৰিত গাম্ভীৰ্য্য আহি পৰিল। "নিষ্ক্ৰিয় প্ৰতিৰোধৰ দিন উকলি অহা যেন আমাৰ অনুমান হয়। বিশেষকৈ আধুনিক গোলা-বাৰুদৰ সন্মুখত। এদল মানুহে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ গোপনে শাসন-যন্ত্ৰ ওফোৰাই দিব খুজিছে। দিল্লীৰ প্ৰচাৰ বা অপ্ৰচাৰ বিভাগত তাৰ নাম ছেবটেজ, ধ্বাস-কাৰ্য্য। ময়ো কওঁ সেয়া ধ্বংস-কাৰ্য্য। কিন্তু তাক অকল 'ধ্বংস-কাৰ্য্য' বুলিলে মই মানি লব নোৱাৰো। মই ভাবো সেয়া সৃষ্টিৰ বাবে ধ্বংস। ডাঙৰ বস্তু এটা সমানে ভগাই খাবলৈ হলে তাক ভাঙিবই লাগে। মই ডেকা লৰা, শিক্ষাও সমাপ্ত নহ'ল বুলিব পাৰি। অন্ততঃ ধন উপাৰ্জন কৰিব পৰা নাই। আমাৰ নিচিনা ডেকা লৰাক কোনেও দেখিব নোৱাৰে। আমি কোৱা সকলো কথা নিৰৰ্থক, আমি কৰা সকলো কাম অপকৰ্ম, আমি কৰা সকলো প্ৰচেষ্টা পণ্ডশ্ৰম। আপোনাৰ দেউতাকৰ আগত সেই বাবেই একো কৰা নাই বুলি কলোঁ।"

বাখৰ স্তব্ধ হৈ গ'ল।

পৃথিৱীৰ সৰহ ভাগ মানুহৰ মতৰ বিৰুদ্ধে এই যে এদল মানুহে তলে তলে ভাৰতবৰ্ষত ধ্বংস-কাৰ্য্যত ধৰিছে, তাৰ কথা বাখৰে মাত্ৰ চেগা-চোৰোকাকৈ শুনিছিল। তাৰ মাজৰ এজন কৰ্মীক এইদৰে ঘৰতে আলহী পাব বুলি সি ভবা নাছিল। জীৱন-দাদাৰ ফালে সি নিৰ্নিমেষ নেত্ৰে চাই থাকিল।

"শইকীয়া, বেয়া নাপাব, মই ভাল আলহী নহওঁ। তথাপি আপুনি মোক ধৰা নেপেলোৱা হলে মোৰ এই ফালটো কোনেও ইয়াত নেদেখিলেহেঁতেন। মই এটা বস্তু বিচাৰিহে ডুমডুমালৈ আহিছিলো। দুটা স্পায়ে পিচে পিচে অথনি গাড়ীত আহিছিল। হঠাৎ কুকি ইয়াত থকা কথালৈ মনত পৰি যোৱাত নামি পৰিলো। আন্ধাৰতে যাবগৈ লাগিব।"

বাখৰে একো নেমাতিলে, সি মাত্ৰ জীৱন দাদাক উপলব্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

জীৱনে কৈ গ'ল, "আমি ভুল কৰা নাই শইকীয়া, সুযোগৰ সুবিধা লব লাগে। আমি যি ভাবিছিলো সি আৰু হৈ নুঠে। দিল্লী আৰু আমি নেপাওঁগৈ। আমাৰ ক'ত খুত বৈ গ'ল তাৰ বিচাৰ বুৰঞ্জীয়ে কৰিব। আমাৰ আৰু সময় নাই। আমি এতিয়া লুকাই পৰিম। জাৰ্মানীয়ে আত্মসমৰ্পণ কৰিব লাগিব—জাপানৰো দিন চমু চাপি আহিছে। হুলস্থুলেই আমাৰ সুযোগ আছিল। সেই সুযোগ আমি হেৰুৱালো কিন্তু ইয়াৰ পিচত কাম হ'ব। মানুহৰ মনত যি এটা আলোড়নৰ সৃষ্টি হ'ল—তাৰ পৰা ভাৰতৰ লাভৰ বাহিৰে একো নহয়। পৃথিৱীত যি অশান্তিৰ জুই জ্বলিল, সি সতকাই নুনুমায়। আমিও নিবিচাৰো নুমাওক বুলি। নিষ্পেষিত মানুহ অশান্ত হৈ উঠক, আঘাত তেহে দিব পাৰিব। গান্ধীজীয়ে আমাক বেয়া বুলিব পাৰে, মোক ঘৰত কোনেও দেখিব নোৱাৰিব পাৰে, তথাপি স্বাধীনতাত আমি সহায়হে কৰিছো। এই অশান্তিৰ আঘাতেই হব আচল সংগ্ৰাম। সেই সংগ্ৰামৰ পিচত হয়তো শান্তি আহিব। তাৰ আগতে নহয়।"

জীৱনক শুবলৈ কৈ বাখৰ বিছনাত পৰিলগৈ। পানী দিবলৈ অহা কুকিক জীৱনে কলে, "কুকি, মই পাঁচ বজাৰ গাড়ীত যাব লাগিব দেই। তই পাৰ যদি জগাই দিবি, নহলে মোৰ বৰ মস্কিল হব।"

তেতিয়া মাজ নিশা। অশান্ত মানুহজনৰ কথা ভাবি বাখৰৰ হুমুনিয়াহ ওলাল। তাৰ মহাপ্ৰশ্নৰ উত্তৰ জীৱনদাদাই অজ্ঞাতেই দি গ'ল। পৃথিৱীৰ গতি সলনি হৈ গৈছে। ভগা মন এতিয়া জোৰা দিবৰ আৱশ্যক নাই। এই ভগা মনৰ অশান্তিৰে নতুন পৃথিৱী গঢ় লৈ উঠিব। শান্ত হৈ দাবী কৰিলে কোনেও কাণ নকৰে। নিষ্ক্ৰিয় হ'লেও কংগ্ৰেছৰ আন্দোলন অশান্তিৰ মাজেদিয়েই আৰম্ভ হৈছিল। মানৱ মনৰ অশান্তিৰ পথেদি আহিব পৃথিৱীৰ দৰকাৰী পৰিবৰ্ত্তন। তাৰ পিচত শান্তি।

মনৰ এই শান্ত উপলব্ধিৰ পিচত বাখৰে গভীৰ টোপনিত লালকাল দিলে।

৩

পুঁৱতি চাৰি বজাতে সাৰ পাই অনুপমা উঠিল। তাই মুখ-হাত ধুই জুই ধৰিলেগৈ। চাহৰ পানী বহুৱাই তাই জলপান এটা কৰিবলৈ ল'লে। এনেতে বাখৰো উঠি আহিল। দাঁত ঘঁহি ঘঁহি সি সুধিলে, "কুকি, বকৱাক জগাই দিমগৈ নেকি?"

বিছনাৰপৰা জীৱনে মাত লগালে, "কুকি অ', উঠিবৰ হ'ল নেকি?"

তাই ওচৰ চাপি আহি আঠুৱা দাঙি চোৱা জীৱন দাদাৰ মূৰত হাত বুলাই ক'লে, "চাৰি বাজিছে দা। শুবলৈ জুৰিলে জানো?"

"অ' জুৰিলে।" তেওঁ বিচনাত উঠি বহিল। "মই কেতিয়াবাৰে পৰা সাৰ পাই আছো, লৰা-ধপৰা কৰি কৰি মই বুঢ়া মানুহৰ দৰে হৈ পৰিছো। টোপনি খুব কমেই ধৰে অ'।"

কিবা এটা ভাবি তাই দাদাকৰ কালে করুণ চাৱনিৰে চাই থাকিল। বাথৰে আহি জীৱন দাদাৰ কালে টুথ পাউদাৰৰ টেমাটো আগবঢ়াই দি ক'লে, "উঠিলে বকৰা? চৌৰক দাঁত ঘঁহক।"

হাত-মুখ ধুই জীৱন দাদা কাপোৰ-কানি পিন্ধি আজৰি হ'ল। বাথৰে সৰু ছুটকেছটো আনি দিলেহি। সেইটো খুলি সন্তৰ্পণে জীৱন দাদাই বাথৰৰ চকুৰ আগলৈ দাড়ি ধৰিলে; তাত ছুটা পিটল আছিল। সি একেথৰে সেই ছুটাৰ পিনে চাই থাকিল। হাঁহি মাৰি লাহেকৈ ছুটকেছটো জপাই জীৱন দাদাই চকী এখনত ব'লে। তাৰ পিচত বাথৰৰ পিঠিত চপৰিয়াই ক'লে, "শইকীয়া, দেখিছেই মই সাংঘাটিক মানুহ। কুকিজনীৰ মুখলৈ চাই ইয়াৰপৰা যাবৰ ইচ্ছা নথকাতো মই পলাই যাবলৈ বাধ্য হৈছো। ইয়াত আপোনালোকৰ উপকাৰৰ বাহিৰে আন একো নহয়। আজি নিশাটো বৰ আৰামেৰে শুলো! বহুত দিন এইদৰে নিভ'য়ে শুব পৰা নাই। ধন্যবাদ, শইকীয়া।"

তিনিও চাহ খালে। বাথৰে কুকিৰ পিনে এবাৰ চালে; তাই জীৱন দাদাৰ কথা একো নাজানে। সি শইকীয়াক জগাই দিলে। জীৱন দাদাই বিদায় লোৱাৰ পিচত তিনিও ষ্টেচনৰ পিনে খোজ ল'লে। শইকীয়াই ছুৱাৰখন এনেয়ে আঁউজাই থৈ আকৌ বিছনাত পৰিলগৈ।

প্ৰায় আন্ধাৰৰ মাজতে ৰেলখন আহি ষ্টেচনত ৰ'লহি। অনুপমাই থোকা-থুকি মাতেৰে ক'লে, "দা চিঠি দি থাকিবা। তোমাকতো সতকাই লগ পোৱাই টান।"

তাই আঁচল এটা চকুলৈ নিলে।

তাইৰ গাত মৰমেৰে হাত ফুৰাই জীৱন দাদাই ক'লে, "ছিঃ নেকান্দিবি কুকি। মই আহিব নোৱাৰি জানো কম বেজাৰ পাইছো? মই বাৰু চিঠি লিখিমগৈ, দেই। শইকীয়া নমস্কাৰহে। কুকিক মোৰ কথাবোৰ ক'ব। যাওঁ দেই কুকি।"

গাড়ী গুচি গ'ল।

উলটি আহি থাকোঁতে বাখৰে অনুপমাক জীৱন দাদা সম্বন্ধে সকলো কথা কৈ আহিল। তাই অবাক হৈ গৈ থাকিল, একো মন্তব্য নকৰিলে। তাইৰ মনত এনেয়ে এটা ভয়ৰ ভাব সোমাল। বাখৰে ক'লে, "নকৰাৰপৰা ময়ো এটা ডাঙৰ সম্বাদ পালো কুকি। তুমিতো জানাই যুদ্ধ সম্বন্ধে ভাবি ভাবি মোৰ মনটো বেয়া হৈ গৈছিল।" বাখৰে তাৰ মহাপ্ৰশ্নৰ উত্তৰৰ কথাটো কুকিক বুজাই দিলে।

অনুপমাই দ্বিতীয়বাৰ অবাক হৈ তাৰ ফালে চাই থাকিল।

তাই তৃতীয়বাৰ অবাক হৈ গ'ল যেতিয়া ৰাতিপুৱা আঠমান বজাত এজন চোৰাংচোৱা বিষয়া আহি সিহঁতৰ ঘৰত উপস্থিত হ'লহি। অৱশ্যে বাখৰে সজাই-পৰাই কথাবোৰ কৈ যোৱাত তেওঁলোক নিৰাশ হৈ গুচি যাবলৈ বাধ্য হ'ল। যাওঁতে চোৰাংচোৱা বিষয়াজনে কৈ গ'ল, "ইচ, ইচ! সেই মানুহজনক বিচাৰি মই যোৰহাটৰপৰা এই-খিনি পাইছোহি। ভাল সবকি গ'ল। আপুনিও শইকীয়া, তেনে মানুহক চিনি পোৱা উচিত। কেতিয়া কি হয় ক'বতো নোৱাৰি।"

এঘাৰ

১

গিৰীনে কাম এৰি ঠিকা কৰিবলৈ ধৰিলে। বাখৰে জানে দেউতাকেও যথেষ্ট টকা দিছে। গিৰীনৰ অংশীদাৰ হ'ল বদৰুদ্দিন। বদৰৰ বাঢ়ি অহা দোকানখন এতিয়া বয়স বাঢ়ি অহা ককাকে চলাব।

গিৰীনৰ জীৱনলৈ পৰিবৰ্তন আহিছে। তাৰ ওচৰলৈ আজি-কালি বহুত মানুহ আহে। কোনোবাই কাম বিচাৰি আৰু কোনোবাই স্ফূৰ্তি বিচাৰি। তাৰ গাত আজি-কালি আপুৰুগীয়া কাপোৰ কানি, ছিল্কৰ মিলিটাৰী ছক্, স্বূৰেদৰ জোতা আৰু মুখত লাকী ষ্ট্ৰাইক্। মহাযুদ্ধৰ হেঁচাত ইংৰাজী ভাষায়ো হাৰ মানি পেলালে। ছেভেনলৈকে পঢ়া গিৰীনৰ মুখত ইংৰাজী আখৈ ফুটাদি ওলায়। ব্যাকৰণ স্কুলৰ বস্তু, মহাযুদ্ধৰ শিক্ষা জীৱনত; গতিকে গিৰীন্দ্ৰ আৰু বদৰুদ্দিন কোনেও ইংৰাজী-অসমীয়া কোনো ব্যাকৰণৰে ধাৰ নাধাৰে।

গিৰীনৰ গাত মঙহ ধৰিছে। সি আজি-কালি বেচ ভব্যগব্য হৈ পৰিছে। কথা-বতৰাত গাম্ভীৰ্য্য বেছি হৈ আহিছে। খোজ-কাটলত চঞ্চলতা কমি আহিছে। টেবুলৰ ওপৰত কাগজ-পত্ৰৰ দ'ম ওখ হৈ আহিছে। আগৰ বিড়িৰ ঠাইত এতিয়া খোৱা লাকী ষ্ট্ৰাইকবোৰ কেতিয়াও ওঁঠত পোন হৈ নেথাকে।

বহুতবাৰ নাম শুনা আৰু কেতিয়াও নাম নুশুনা নানান ধৰণৰ ঠিকাদাৰসকল আহি বাখৰহঁতৰ পৰ্টিকোটো আবেলি গৰম কৰি তোলেহি: আন কি কেতিয়াবা কেতিয়াবা নৰকান্ত বৰুৱাও। বদৰুদ্দিনতো অংশীদাৰেই। আজি কেইদিন মানৰপৰা শইকীয়াই খৰি থবলৈ সজোৱা টিনপাতৰ ঘৰ এটাকে ভীমৰ হতুৱাই বেৰ দি অফিচ ঘৰ কৰি লৈছে। হাজাৰ হওক ভব্যগব্য মানুহ, কিছুমান

প্ৰকাশ্য অনুভূতি আছে, যেনে লোকৰ ঘৰটোকে ব্যৱসায়ৰ কামত খটালে নবউৱে অসুবিধা পাব পাৰে। বিশেষ, যেয়ে আহে তাকে চাহ দিয়াত আমনিও পাব পাৰে।

বদৰে কয়, "ঠিকেই কৰিছা হাজৰিকা। বাহিৰত অফিচ কৰিলে তেও আমি যেতিয়াই তেতিয়াই আলোচনা কৰিব পাৰিম। বিজিনেছৰ কথাতো।"

শইকীয়াই কয়, "গিৰীন্দ্ৰ, আৰু এটা ঘৰ তেন্তে সাজি দিওঁ। লৰী এখন লোৱা, কিমাননো আৰু ভেৰোণীয়া লৰীৰে কাম চলাবা ?"

অনুপমাই কয়, "তোমাক দেখিছো আজি-কালি মাতিবলৈকে ভয় লগা হৈ পৰিছে। আৰু দিনে দিনে চেহেৰাৰ যি সলনি হৈ আহিছে, দুদিনমান একেলগে নেদেখাকৈ থাকিলে কিজানি চিনিয়েই নাপায়।"

বাখৰে কয়, "লাগি যোৱা ডেকা লৰা।"

ভীমে কয়, "ফিলবাবু আজি-কালি ফিলবাবু কবই নিদিয়ে। এতিয়া হেনো ফিলবাবু কাম নকৰে। এতিয়া ঠিকাদাৰ"—গৌৰীয়ে শুধৰাই দিয়ে, "ঠিকাদাৰ নহয়, কন্‌টাৰাক্টৰ।"

২

সকলোৰে চকুৰ আগত গিৰীনৰ খৰধৰ, লৰফৰ, স্ফূৰ্তিবাজ চেহেৰাটো পলাই পত্ৰং দিলে। আগতে সি কথাই কথাই বাখৰ, অনুপমা, ভীম, গৌৰী সকলোৰে লগত ধেমালি কৰিছিল, গৌৰীৰ লগত চুপতিও কৰিছিল। শইকীয়াৰ লখিমীবিহীন ঘৰলৈ বহুত দিনৰ মূৰত নাৰী আহিছিল গৌৰীয়েই। সেই বাবে শইকীয়া, বাখৰ আৰু গিৰীন তিনিও ভাইৰ লগত কথাই কথাই চুপতি কৰিছিল, পিচত অনুপমা অহাত তাৰ মাত্ৰা আপোনা-আপুনি কমি আহিল, বাখৰ আৰু শইকীয়া আঁতৰি গ'ল।

বয়সৰ পাৰ-পত্ৰ থাকিলেও চক্ষুলজ্জা আৰু বাঢ়ি অহা বয়সৰ

প্ৰভাৱত শইকায়াই নিৰৱতা অৱলম্বন কৰিছিল ; বিশেষকৈ বোৱাৰীয়েকৰ প্ৰতি অপত্য স্নেহত তেখেতে বিগলিত হৈ গৈছিল। মনোমত জীৱন সঙ্গিনী পাই বাখৰৰ আৰু লুকায়া চুপতিৰ আৱশ্যক নাথাকিল। অনুপমাই তাৰ শাৰীৰিক মানসিক দুয়োটা অৱয়ৱ জুৰি তাক আপ্লুত কৰিছিল।

কিন্তু গিৰীন গিৰীন হৈয়েই থাকিল। বাহিৰত ঠিকাদাৰ, পইচাওৱালা হলেও, অন্তৰত অকলশৰীয়া গিৰীনেই থাকি গ'ল। কঠিন পৰিশ্ৰমৰ মাজত ৰ'দ আৰু বৰষুণৰ অত্যাচাৰ সহ্য কৰি থকাত তাৰ প্ৰাণক জীপ দিব পৰা নাৰী জীৱনৰ সান্নিধ্য, মাতৃ জাতিৰ সিক্তস্নেহ, বাই-ভনী সংস্পৰ্শৰ দৰকাৰ আছিল। সেইবাবে তাৰ মনৰ পৰা গৌৰী আনসকলৰ পৰা যোৱাৰ দৰে আঁতৰি নগ'ল। তাৰ মনৰ পৰা গৌৰী আঁতৰি যোৱাৰ দৰকাৰো নাছিল : পৰিশ্ৰম কৰা মানুহৰ বহুত পিনৰ পৰাই নাৰীৰ দৰকাৰ হয়।

"ফিলবাবু, গিৰীন" ফিলবাবু হৈ থাকোতে গৌৰীয়ে কেতিয়াবা কেতিয়াবা কৈছিল, "তইঁতৰ ফিলত কাম কৰিলে বহুত টকা পায় নেকি ? কিমান পায় ?"

"বহুত পায়, বহুত পায়। তই যাবি নেকি ? কলঘৰত নো কিমান পাৱ অ' ? ছ অনা। তাকো দিনৰ দিনটো চালনী বাংলাত সোমাই ধূলিৰ মাজত চাহপাত জৰা, ধেৎ! ফিলত কাম কৰিলে বহুত টকা পাবি—দিনে তিনি টকা চাৰি টকা পাঁচ টকা।"

গৌৰীয়ে ভাবে, বহুত টকা পোৱা যাব। কিন্তু তাই উত্তৰ দিয়ে, "নেলাগে দে আমাক টকা। ছ অনাতেই হব, টকা লৈ নো কি কৰিম ? এনেয়ে জুৰিছে।"

"হঃ কিটো জুৰিছে অ' ? গৰী, সাত টকা বা আঠ টকাৰে কিমান খাবলৈ পাৱ ? চাউল কিনোতেই যায় আধা পইচা, দাল-চাউদা আছেই, আৰু এটা মুৰ্গী কিনিলেই বচ, পইচা খতম।"

তাৰ পিচত গিৰীনে চুপতি আৰম্ভ কৰে, "ফিল্ডত কাম কৰিলে তাৰ

টকাৰে বঢ়িয়া বঢ়িয়া বস্তু কিনিব পাৰিবি, ৰেচমী ৰুমাল, ফুলতেল ফুলচাবোন, লাল নীল শাৰী, ব্লউজ, পাউদাৰ—ডেকাৰান ছকৰীক সেইবোৰ লাগেই।"

মনত ভাল লাগিলেও গৌৰী আঁতৰি যায় গৈ।

তেনেকুৱা সৰু-সুৰা ধেমালি-চুপতি সিহঁতৰ মাজত প্ৰায়েই চলিছিল।

কিন্তু গিৰীনৰ এতিয়া পৰিবৰ্ত্তন হৈছেঃ সি ফিলবাবুৰ পৰা কন্‌ট্ৰেক্টৰ হৈছে, নগণ্য মহৰীৰ পৰা গণ্য-মান্য ঠিকাদাৰ। ঠিক আজি-কালি আগৰ দৰে গৌৰীৰ লগত তেনে চুলুং ধেমালি নকৰে। আগৰ দৰে পাতল চুপতি নকৰে। সি যাৰে তাৰে আগত গৌৰীক নেমাতেও। আন কি আজি-কালি অলাগতীয়াল কথাও চোবাই নেথাকে। সেইবোৰলৈ তাৰ সময়ো নাই। মহাযুদ্ধৰ ঠিকাদাৰৰ সময়ৰ মূল্য যথেষ্ট আছে।

গৌৰী তথাপি গিৰীনৰ অন্তৰৰ পৰা আঁতৰি নগল। বৰং গোপনতাৰ আঁৰবেৰত গৌৰীৰ অৱস্থানটো আৰু ৰহস্যময় হৈ উঠিলঃ কুক-ভা খেলিলে লুকাই থকা জনকহে বিচাৰি ভাল লাগে, ওলাই থকা জন সিমান ৰহস্যময় নহয়। ৰহস্যৰ পিছে পিছে মানুহ বলিয়া হৈ ঘূৰে। আগৰ গৌৰী আছিল সৰল ধেমালিৰ পাত্ৰী, দুই এটা মুখ চুপতি কৰি অলপ অলপ-সময়ৰ কাৰণে মনত থাকে। কিন্তু আঁৰৰ ভিতৰলৈ গৈ গৌৰীৰ সান্নিধ্য আৰু সংস্পৰ্শ গিৰীনৰ বাবে বৰ আৱশ্যকীয় হৈ পৰিল।

৩

সেইবাবে গিৰীন কেতিয়াবা কয়, "গৰী, তই ওলা। ফিল্ডত কাম কৰিবি। তহঁতে নুশুন, তোৰ নিচিনা ছক্‌ৰীবোৰে বহুত টকা

কমাইছে আজি-কালি। তইহে বুৰবক হৈ আছ। ওলা, মই তোৰ কামৰ বন্দবস্ত কৰি দিম।"

কেতিয়াবা গিৰীনে মাৰোৱাৰী গোলাৰ পৰা কিবা আনিবলৈ দিলে যদি পইচা বাকী থাকে তেন্তে গৌৰীক কয়, "লদে তোৰ হ'ল সেইখিনি।"

গিৰীন আৰু গৌৰীক একেলগে নিৰলে কথা পাতি থকা দুদিন অকস্মাতে অনুপমাই দেখিছে গৈ, দুয়োদিনে সিহঁত ধৰাপৰা অপ-ৰাধীৰ দৰে সাউৎ সাউৎ কৰে আঁতৰি গৈছে। দুয়োদিনে অনুপ-মাৰ মনত কেনেবা কেনেবা লাগিছে। দ্বিতীয় দিনা তাইৰ বুকু চিৰিং কৈ উঠিল। কিন্তু সেই কথা তাই বাখৰক কব নোৱাৰিলে। গিৰীনক কিবা কবলৈ সি আজি-কালি কথা কবলৈহে ভয়ানকভাৱে কমাই পেলাইছে। গৌৰীৰ লগত সেই বিষয়ে তাই আলোচনা কৰিব নোৱাৰে।

এদিন ৰাতি শুবৰ সময়ত বাখৰে স্পষ্টৰূপে শুনিলে, ঘৰৰ ভিতৰত ভীম আৰু গৌৰীয়ে কাজিয়া কৰিছে। কথা কটাকটিৰ পিচত ভীমে ভয়ানক ভাৱে গৰ্জিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে আৰু গৌৰীয়ে আৰম্ভ কৰিলে কান্দিবলৈ। অনুপমা বিছনাত পৰি আছিল, কিন্তু টোপনি যোৱা নাছিল। তাই বাখৰৰ চকুলৈ চালে, বাখৰেও তাইৰ ফাল চালে। সন্তৱ দুয়ো কথাটো বুজিছিল, কিন্তু ফুটাই কবলৈ কোনো কথা বিচাৰি পোৱা নাছিল। শইকীয়াও টোপনি যোৱা নাছিল, তেখেতে দুৱাৰ খুলি বাহিৰলৈ আহি ডাঙৰ ডাঙৰকৈ দুটা-মান গল হেকাৰি মাৰি আকৌ দুৱাৰ দি শুই থাকিলহি। ভীমহঁত লাহে লাহে নিৰৱ হৈ গ'ল।

এদিন ভীমে অকলশৰীয়াকৈ বাখৰক লগ কৰি কলে, "বাখৰ 'কাইদেউ, এইবোৰ ভাল কথা নহয়। তই কিবা এটা কৰ। নহলে মই কাহানিবা কিবা কৰি পেলাম। তেতিয়া বেয়া হ্ব। মান-ইৰ্জ্জৎতো আছে।"

বাখৰ ভাৱনাত পৰিল। শইকীয়াই ঘৃণাৰ চকুৰে গিৰীনৰ ফালে চাবলৈ ধৰিলে।

এদিন দুপৰ নিশা সাৰ পাই বাখৰ বাহিৰলৈ আহিছিল। বাহিৰৰ বাৰাণ্ডাৰ লাইটটো জ্বলাই সি অবাক হৈ গ'ল: গিৰীনৰ কনট্ৰেক্টৰী অফিচৰ পৰা লৰমাৰি গুচি গ'ল গৌৰী, বিবস্ত্ৰ বুকুখনৰ ওপৰত লৰা-ধপৰাৰ মাজতে শাৰীৰ আঁচলটো দি যাবলৈ তাই বৃথা চেষ্টা কৰিছিল। লাহে লাহে আঁতৰি যাব খোজা গিৰীনক বাখৰে পাচ ফালৰ পৰা মাতিলে, "গিৰীন!"

গিৰীন ৰৈ গ'ল।

বাখৰে কলে, "তুমি এতিয়াই মোক পৰ্টিকোত লগ ধৰিবা।"

গিৰীন গ'ল। বাখৰ ভিতৰলৈ আহিল। ভীমে বোধ হয় তেতিয়া লালকাল দি শুইছিল। বপুৰা অপমানিত স্বামী, মনৰ ক্ষোভত ভালেমান পৰ টোপনিৰ লগত যুঁজি যুঁজি হয়তো সি শুই পৰিছিল। সি কব নোৱাৰে তাৰ দুশ্চৰিত্ৰা স্ত্ৰীয়ে লোভ-লালসাৰ সাগৰত নিজকে উটুৱাই দি কাহানিবাই বহুত দূৰ পালেগৈ।

৪

পাৰ্টিকোৰ পিনে দুৱাৰ মেলি বাখৰ ওলাই গ'ল। বাহিৰৰ ফালৰ পৰা গিৰীন আগতেই বহি আছিলহি। আন্ধাৰৰ মাজত সি চিগাৰেট হুপি আছিল। ভয়ানক কিবা এটা যে হব সি তাকে আশঙ্কা কৰিছিল; কিন্তু নিৰৱে চিগাৰেট হুপি হুপি সি শান্তভাৱে ইচ্ছা কৰিয়েই তাৰ মাত্ৰা কমাবলৈ যত্ন কৰিছিল। লাইট নজ্ব-লোৱালৈ বাখৰ এখন চকীত বহিল।

পাঁচ মিনিটমান নিৰৱেই পাৰ হৈ গ'ল। দুয়ো ভাবিছিল। বাখৰে ভাবিছিল কেনেকৈ কথাটো সি নিষ্পত্তি কৰিব। গিৰীনে ভাবিছিল কেনেকৈ উত্তৰ দি সি অতি সোনকালে গুচি যাব আৰু ডুমডুমাৰ কোনখিনিত থাকিবগৈ।

অৱশেষত বাখৰে কলে, "গিৰীন, তুমি বৰ বেয়া কৰিছা।" গিৰীনে অস্বীকাৰ নকৰিলে; প্ৰতিবাদ কৰিবলৈও তাৰ একো নাছিল।

অলপ বৈ বাখৰে কলে, "আমি গোটেই ঘৰখনে তোমালোকক লক্ষ্য কৰি আছিলো। তোমাৰ পৰা আমি এনে আচৰণ আশা কৰা নাছিলো। অন্ততঃ তুমি ইয়ালৈ প্ৰথমে অহাৰ কথা মনত ৰখা উচিত আছিল। তোমাক উপদেশ দিবলৈ মই মতা নাই। তাৰে কাম নহব বুলিও মই জানো। তুমি কাইলৈ বা পৰহিমানতে এই ঘৰ এৰি যাবা। দেউতাই এই কথা জানে নে নাজানে কব নোৱাৰো। তেখেতক কোৱাৰ আৱশ্যকো মই দেখা নাই। তুমি আমাক এৰি যোৱা।"

গিৰীনে একো নেমাতিলে। বাখৰে অলপ হুটা মাতেৰে মাতিলে, "গিৰীন!"

"ওঁ", গিৰীনে সহঁাৰি দিলে; সেয়ে তাৰ সন্মতিও সূচালে।

বাখৰে একে মাতেৰেই কলে, "এতিয়া যোৱা।"

গিৰীন লাহে লাহে পকী খটখটীয়েদি নামি গ'ল। অলপ পৰ একে ঠাইতে বহি থাকি বাখৰেও খং দমাই লবলৈ যত্ন কৰিলে। তাৰ পিচত উঠি সি ভিতৰ সোমাই যাওঁতে কাৰোবাৰ গাত খুন্দা খালে। আন্ধাৰ হ'লেও অনুমান কৰি সি মাতিলে, "কুকি!"

অনুপমাই তাৰ হাতত ধৰি কলে, "আহক, এতিয়া শুই থাক কহি।" তাই আহি দুৱাৰৰ সিফালৰ পৰা বাহিৰৰ অকমানি ঘটনাটো চাই আছিল। সি অনুভৱ কৰিলে, কিবা এটা দুৰ্ঘটনা ঘটিব বুলি শঙ্কা কৰি তাই ওচৰত বৈ আছিলহি। সি তাইৰ গাত লাহে লাহে চপৰিয়াই কলে, "ব'লা।"

৫

গাঁৱৰ খেতিয়কৰ লৰা গিৰীন, সুশৃঙ্খলিত আৰু পৱিত্ৰ ভাৱত ামনাক মনৰ মাজত ঠাই দিয়াই তাৰ সম্প্ৰদায়ৰ ৰীতি। সৰুৰে

পৰা সমাজ আৰু বৰজনৰ পৰা এই শিক্ষা সি পাই আহিছে। তাৰ বাহিৰলৈ যাবলৈ সি সদায় ভয় কৰিছিল আৰু যোৱাও নাছিল। বিবাহ বন্ধনৰ বাহিৰত কামনাৰ কল্পনা কৰিবলৈ সি আসৈ পোৱা নাছিল। সমাজত এই নৈতিক চৰিত্ৰত বলবান ডেকা, কৰ্ম্মঠ গিৰীন বহুতৰে প্ৰিয়পাত্ৰ হৈ উঠিছিল। কিন্তু মিহলি মনৰ পৃথিৱীলৈ ওলাই অহাৰ পিচৰ পৰা আৰু মহাসমৰৰ পৰশ লগাৰ পিচৰপৰা তাৰ সেই বান্ধোন লাহে লাহে ছিগি আহিছিল। তাৰ সেই নৈতিক চৰিত্ৰৰ মৰণ মিলিছিল। খেতিয়কৰ লৰা গেবেলাৰ সমাধিত কনট্ৰেক্টৰ গিৰীন হাজৰিকাৰ জন্ম। ৰণুৱা-চিপাহীৰ অত্যাচাৰৰ কাহিনী বাতৰি কাকতত নহলেও মানুহৰ মুখে মুখে প্ৰচাৰিত, সিহঁতৰ দুৰ্দম, উদ্দাম, দুৰ্দান্ত জীৱনৰ সংস্পৰ্শলৈ আহি এদিন গিৰীনে সম্পূৰ্ণৰূপে নিজক হেৰুৱাই পেলালে। তাৰ জীৱনলৈ আহিল কাহা-নিও নজনা এক ৰহস্যময় সুখৰ আহ্বান আৰু তাৰ বাবে অবান্তৰ খৰচ, স্বাস্থ্যৰ নামত কাহানিও নাম নুশুনা খাদ্যৰ সৰবৰাহ, লজ্জা নিবাৰণৰ নামত বিলাসৰ সামগ্ৰীৰ প্ৰাচুৰ্য্য, অন্তৰ বাহিৰ জুৰি অৱশ কৰিব পৰা নাৰীজীৱনৰ অভাৱ।

তৃতীয় দিনা গিৰীন গুচি গ'ল; ডুমডুমাৰ কলীয়াপানীৰ ফালে সি এটা ঘৰ পাইছে। যাবৰ সময়ত বাথৰ আৰু শইকীয়া কাকো সি লগ নেপালে। অনুপমাৰ হাতত এটা লেফাফা দি কলে, "নবউ, পেহাদেউক এইখিনি দিব। টকা এহেজাৰ আছে। মই যাওঁ। পাৰো যদি মই কাইলৈ এবাৰ আহি যাম।"

অৱশ্যে সি অহা নাছিল।

তাৰ পিছত এদিন কাজিয়া কৰি গৌৰীও লাইনলৈ গুচি গ'ল। গিৰীয়েক-ঘৈণীয়েকৰ মাজত এবাৰ যি মনোমালিন্য ঘটিল, সি আৰু নাইকিয়া নহ'ল। যিহৰ বাবে এই কাজিয়াৰ সূত্ৰপাত হ'ল, সি মাৰ যাব পৰা বিধৰো নহয়। গিৰীন যোৱাৰ আগৰ কথা বাদ দিও, সি যোৱাৰ পিচতো সদায় সিহঁত দুটাৰ মাজত খুট-খাটকৈ

লাগি আছিল। অৱশেষত এদিন গধূলি কাজিয়া কৰি তাই অকল-শৰে লাইনৰ পিনে খোজ ললে।

পিচদিনা বিকল আহি ভীমক লাইনলৈ লৈ গ'ল। কিন্তু ফল একো নহ'ল। ভীমে নিজেও কৈ-মেলি চালে। তাইক আৰু ঘূৰাই আনিব পৰা নগ'ল। তাই বোলে আৰু গিৰিয়েকৰ ঘৰ নকৰে।

ভীম ঘূৰি আহিল। সি গাৰ কাপোৰ-কানি জোকাৰি জোকাৰি কলে, "যা বেটী, তই নেথাকিলে মই অকলে থাকিব নোৱাৰিম নেকি? মৰগৈ ক'ত মৰ। মোৰ কি?" সি কাপোৰ-কানি জাৰি-জোকাৰি এনেকৈহে কলে যেন গাত লাগি থকা গৌৰীৰ মলিবোৰো জোকাৰি পেলাব খুজিছে।

পণ্ডিতসকলে কয়, স্ত্ৰীচৰিত্ৰ আৰু পুৰুষৰ ভাগ্যৰ কথা মানুহ কিয় দেৱতায়ো বুজিব নোৱাৰে। বাখৰ আচৰিত হয়, গৌৰীৰ এনে অধঃপতন কিয় হ'ল? কি নাছিল তাইৰ? তাই জানো ভীমৰ প্ৰেমত বলিয়া হোৱাদি হোৱা নাছিল? ক'লৈ গ'ল সেই প্ৰেম? সি প্ৰেম হবই নোৱাৰে। সি মোহ, মঙহৰ মোহ, নোপোৱাৰ মোহ, ৰহস্যৰ মোহ।

হয়তো মোহেই। মোহৰ দ্বাৰাই অভিভূত হৈ এদিন গৌৰীয়ে ভীমৰ ওচৰত আত্মসমৰ্পণ কৰিছিল। হয়তো তাৰেই তাই এদিন ভীমৰ মাজত নিজক হেৰুৱাই পেলাব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু কেতিয়াবা মানুহে নতুনৰ মোহত পৰি আগৰ কথা পাহৰি যায়—আৱিষ্কাৰ কৰে নতুন টান। তেতিয়া পিচলি পৰে। ভীমতকৈ গিৰীন বেছি আকৰ্ষণীয়; গিৰীনৰ ধন, মান, স্বাস্থ্য, যৌৱন, ফুচুলনি সকলো প্ৰৱলতৰ। হব পাৰে সিও মোহ, কিন্তু তাৰ বল বেছি। এই বলবান মোহৰ হাতত পৰাজিত হোৱাৰ যি আনন্দ সেই আনন্দৰ অবিৰাম সোঁতত নিজকে উটুৱাই দিওঁতে নিজৰ জীৱনৰ অন্তত থকা নৈতিকতাৰ কথা আৰু মনত নেথাকে। থাকিলেও তালৈ ভ্ৰূক্ষেপ কৰি-বৰ মন নেযায়।

বাৰ

১

এদিন ৰেণুৰে সৈতে আহি গিৰিয়ে অভিযোগ কৰিলে, "নবউ, আপুনি বৰ বেয়া মানুহ। আজি এমাহ মান হৈ গ'ল আমাৰ ঘৰলৈ যোৱা নাই। আমাৰ নতুন ঘৰটো লোৱাও এসপ্তাহ হৈ গ'ল। আপুনি এবাৰ চাওঁ বুলি যাবলৈ মন কৰা নাই।"

অনুপমাই হাঁহি কথাটো পাতল কৰিবলৈ যত্ন কৰিলে। গিৰি-হঁতৰ নতুন ঘৰ লোৱা উৎসৱলৈ অৱশ্যে মাতিছিল, কিন্তু তাই যাব নোৱাৰিলে। ক'লে, "নকৰা গিৰি। যাম যাম বুলিও সময় কৰিব নোৱাৰো। যাম কাহানিবা এদিন।"

গিৰি কিন্তু আজি শেনৰ এজাত হৈ আহিছে। ক'লে, "কাহানিবা এদিন নহয়, আজিয়েই যাব লাগিব।"

গতিকে তাই ডুমডুমা পালেগৈ।

দুমহলীয়া নতুন ঘৰৰ বহল ড্ৰইং ৰুমত সোমায়েই গিৰিয়ে তাইক দুহাতেৰে ধৰি চোফা এখনত বহুৱাই দিলে। তাৰ পিচত কলে, "আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি ইয়াতে বহি থাকক। অনুগ্ৰহ কৰি ইয়াৰ পৰা উঠিবলৈ মুঠেই যত্ন নকৰিব। ৰেণু, তই ইয়াত থাক, মই এতিয়াই আহিছোঁ।"

তাই ভিতৰ সোমাই গ'ল। যোৱাৰ আগতে, যেন অনুপমাক দেখুৱাইহে, তাই বাখৰে দেখা ফটোগ্ৰাফখনৰ ফালে এবাৰ চাই দুৱাৰ মুখত থকা ড্ৰয়াৰ এটা এনেয়ে মেলি ওলাই গ'ল।

নতুন ঘৰটোত অনুপমাৰ সঁচাকৈয়ে সকলো নতুন নতুন যেন অনুমান হ'ল। চোফা ছেটটো নতুন। ষষ্ঠ জৰ্জ্জৰ পুৰণি ছবি খনৰ ওচৰত গান্ধীৰ ডাঙৰ ছবি এখন আঁৰা হৈছে। অৰ্গেনটো এটা চুকত, তাৰ বিপৰীত ফালে আন এটা চুকত নগা ষাঠী এপাট

আৰু খাছীয়া ধনু-কাঁড় এযোৰে সাৰটা-সাৰটিকৈ অবাক হৈ যন্ত্ৰটোৰ ফালে চাই আছে।

অলপ পিচতে ৰেণুও ওলাই গ'ল।

গিৰিয়ে ইঙ্গিত কৰা ফটোখনৰ ডেকাজনৰ ফালে এবাৰ চাই অনুপমা ড্ৰয়াৰটোৰ ওচৰলৈ আহিল। খোলা ড্ৰয়াৰটোত ওপৰমুৰৈ আৰু এখন ফটোগ্ৰাফ আছিল —মিলিটেৰী সাজত এজন ডেকা, সেই একেজনেই। তাই যেন বুজিব পাৰিলে। খোলাকৈয়ে ড্ৰয়াৰটো এৰি তাই আগৰ ঠাইত ৰহিলহি।

গিৰিয়ে মাকক লৈ সোমালহি, তাই কৈ আহিছে, "চাচোন মা, নববউক আমাৰ ইয়ালৈ আহিবলৈ মই একেবাৰে খাটিৰ কৰি কৰি হায়ৰান হৈ গলো, আজি তেও ধৰি-বান্ধিহে আনিব পাৰিছো।"

মাকে ক'লে, "যা অ' এইজনী, যিহকে তিহকে কৈ নেথাক।"

অনুপমাই কলে, "তেওঁৰ কথা শুনক মই বোলে এমাহ ইয়ালৈ অহা নাই। সেইবাবেই আহিব লাগে।"

"নহয় নেকি?"

অনুপমাই দেখিলে গিৰিয়ে কাপোৰ-কানি সলাই আহিছে। মূৰৰ চুলি মেলা, পাউডাৰ সনা মুখখন চেঁচা পানীৰে ধোৱা। ভৰিত একো নাই, তাইৰ গোটেই গাতে যেন সনা আছে কিহবাৰ মাদকতা। সেই মাদকতা কাপোৰৰ নহয়, প্ৰসাধনৰ নহয়—সেই মাদকতা মানুহজনীৰ ভিতৰৰ পৰা যেন বাট মুকলি কৰি নিগৰি ওলাই আহিব খুজিছে। তাৰ প্ৰভাৱত যেন তাই বতাহৰ দৰে এটা শক্তি আহৰণ কৰিছে। তাই তৎক্ষণাৎ ড্ৰইং ৰুমৰ পৰা আকৌ ওলাই গ'ল।

২

মাকে অনুপমাক ওচৰত বহুৱাই লৈ নানান কথা পাতিবলৈ ধৰিলে। তেখেতৰ পৃথিৱীখন সীমাবদ্ধ আছিল; সেইবাবে কথা-

বতৰাও আঞ্জা, চাউল, ৰ'দ বৰষুণ এইবোৰতে শেষ। অৱশ্যে সীমাবদ্ধ পৃথিৱীত তেখেত অসুখী নাছিল, সুখৰ পিচে পিচে তেখেত লৰি ফুৰা নাই—স্বামী আৰু জীয়েক দুজনীক সময় মতে খুৱাব-পিন্ধাব পাৰিলেই তেখেতক আৰু একো নেলাগে। জাপান আৰু জাৰ্মাণীৰ বিৰুদ্ধে তেখেতৰ কোনো দ্বেষ-আক্ৰোশ নাই। চুকেৰিটিঙৰ বিখ্যাত কনট্ৰেক্টৰ নৱকান্ত বৰুৱাৰ লগতো তেখেতৰ পৰিচয় নাই। সেই বাবেই ধুনীয়াকৈ সজোৱা ড্ৰইং ৰুমৰ বিলাস সামগ্ৰী কোমল চোফাখনত বহিও তেখেতে ভিতৰৰ ফালে চাই চিএঞৰিলে, "ৰেণু, বটাটো লৈ আহ।"

ৰেণুৱে বটাটো দি গ'লহি। বটাটো কোলাতে লৈ তেখেতে তামোল কাটিবলৈ ধৰিলে। আঁতৰত চুকৰ পৰা খাচীয়া ধনুকাঁড়ে মিচিকিয়াই হাঁহিলে, নগা যাঠীপাটৰ মুখৰ পৰা পানী পৰিবলৈ ধৰিলে।

তেখেতৰ দাঁত আৰু ওঁঠলৈ চাই অনুপমাই বুজিলে তেখেত তামোলৰ ডাঙৰ ভক্ত।

তাই কলে, "ঘৰটো এনেকৈ নতুন বস্তুৰে সজাই থৈছে মই জনাই নাছিলো।"

তেখেতে ক'লে, "এ নকবা। এই গিৰিজনীৰ পৰা আৰু উপায় নাইকিয়া হৈছে। ডিব্ৰুগড়ত বোলে সেই ৰায়চাহেবৰ ঘৰত একছেট চোফা দেখি আহিল কলিকতাৰ পৰা অনা, তাই আহি দেউতাৰক ধৰিলেহি বোলে আমাৰো আনিব লাগে। আগতে অনা সেই বাঘজানৰ চাহেবৰ পুৰণি ছেটটো বেচি পেলালে। সেই সোপা এতিয়া আনিছে। এই মাহটো তাই সেইবোৰকে কৰি আছে।"

তাই লাহেকৈ ক'লে, "ভালেই হৈছে।"

"তাইৰ বিয়াখন সোনকালেই পাতি পেলাওঁ বুলি ভাবিছো। তেজপুৰৰ লৰা এটা পাইছো। ঘৰ-বাৰী ভালেই। সিবাৰ যোৰহাটলৈ যাওঁতে লগো পাইছিলো। দেউতাক গৈয়ো আছিল এবাৰ।"

"হয় নেকি?" অনুপমাই গাটো লৰাই-চৰাই বহিল।

"লৰাটোৱে এম-এ পঢ়িছিল। পিছে যুদ্ধৰ সময়ত পঢ়া-শুনা এৰি এতিয়া মিলিটাৰীত সোমাইছে। এতিয়া ঘৰত নাই। সিদিনা কৰাচীনে ক'ৰপৰা বোলে চিঠি আহিছে।"

অনুপমাই ডেকাৰ ছবিখনৰ ফালে চাই আছিল। সোধোনে নোসোধোকৈ কলে, "এই—এখেত কোন? মানে ক'ৰ?"

"তেৱেঁই। লৰাটো তেৱেঁই। নামটো জয়ন্ত।" তেখেতে ভাওৰকৈ তামোল এখন মুখত ভৰাই অনুপমাৰ ফালেও এখন আগবঢ়াই ক'লে, "ভাই আকৌ মেট্রিক দিবলৈ ওলাইছে নহয়। দেউতাকেও কৈছে, মেট্রিকটো পাছ কৰি লওক, তেতিয়া বিয়াখন পাতি পেলাব। পিচে মেট্রিক দিয়া হবগৈ আৰু। পঢ়াশুনাত মন থাকিলেহে। খালি গান-বাজনা কৰি থাকিলেনো পঢ়া হয়নে? মাহটোত চাৰি-পাঁচবাৰ ডিব্ৰুগড়-তিনিচুকীয়া কৰিবই।"

৩

আগফালৰ আওহতীয়া কোঠা এটা আলহী-অতিথিক চাহ দিবলৈ গিৰিয়ে ঠিককৈ থৈছে। সৰু সৰু চকীবোৰ ৰেঙেনা বুলীয়া, টেবুলবোৰ নিকা কাপোৰেৰে ঢকা, তাত গিৰিৰ বেজীৰ কামৰ নিদৰ্শন।

দুৱাৰমুখলৈকে আগবঢ়াই থৈ মাক গুচি গ'ল। অনুপমা, গিৰি আৰু ৰেণু খাবলৈ বহিল। ৰান্ধনিটোৱে আলপৈচান ধৰিলে। চীনামাটিৰ ফুলাম বাচনত প্ৰথমে দিলে উৎকৃষ্ট গৰু ঘিঁউৰে ভজা ভাল ময়দাৰ লুচি, হাতেৰে ছুলে ভাগি যায়, মুখত পেলাই দিলে গলি যায়। বৰফেৰে আৰু চেঁচা কৰা কাচৰ গিলাচত ফটফটীয়া পানী। তাৰ পিচত আহিল অমলেট আৰু আলুৰ চিপ্‌ছ; কাঁটা চামুচ ধৰা শিক্ষা ৰেণুৰ পৰা পাইহে তাইৰ মৰি যোৱা যেন লাগিল। তাৰ পিচত আহিল চাহ।

অনুপমাই কলে, "গিৰি, ইমানবোৰ খালে অত্যাচাৰ নহবনে ?" গিৰিয়ে ক'লে, "হক অত্যাচাৰ। আজি আপোনাক অত্যাচাৰ কৰিম বুলিয়ে লৈ আহিছো।"

তাৰ পিচত ন·কৈ সজাই থোৱা কোঠালিবোৰ এটা এটাকৈ গিৰিয়ে অনুপমাক দেখুৱাই নিয়ে, আন কি পাকঘৰটোও। আটাই-বোৰ ঘৰতে কাৰ্পেট পৰা, ড্ৰইং ৰুমৰ খন কাৰ্পেট আটাইতকৈ ধুনীয়া। ষৰুৱাৰ কোঠাত মহাৰাণী এলিজাবেথৰ ছবিখন প্ৰথমেই চকুত পৰে। কালি অনা নেহৰুৰ ছবিখন এতিয়াও আঁৰাই নাই। কস্তুৰবাৰ ছবি খনো টেবুলত পৰি আছে, আঁৰিবলৈ সময় পোৱা নাই। লক্ষ্মীদেৱীৰ ছবি হলে অনুপমাই এখনো নেদেখিলে। তাই ভাবিছিল, দেৱীয়ে ভেন্তে ইমানবোৰ ধন নবকান্ত বৰুৱাক কিয় দিছে? তাই অৱশ্যে সিদ্ধান্ত কৰিলে, দেৱীৰ পূজা বৰুৱাই কৰা নাই, কৰিছে গোঁসানীৰ বিপক্ষে মহাৰণ।

ঘৰ চোৱাৰ পিচত ড্ৰইং ৰুমত গিৰি ৰেণুৰ নৃত্য-গীত।

অফিচ ৰুমত নৱকান্ত বৰুৱাই এজাক ঠিকাদাৰৰ লগত গগণ ফালি তৰ্ক কৰিছে। বিষয়-বস্তু হৈছে, জাৰ্ম্মানীয়ে আত্মসমৰ্পণ কৰিলেও জাপানক সতকাই হৰুৱাব পৰা নহব; কাৰণ ৰবীন্দ্ৰনাথে কৈছিল, জাপানে পশ্চিমৰ স্পিৰিটটোও নিজৰ ভিতৰত সুমুৱাই থৈছে আৰু সেই গতিকে জাপান সমানে পশ্চিমৰ নিচিনা শক্তিশালী।

8

ঘৰলৈ আহি অনুপমাই কাঁটা চামুচ ধৰা শিক্ষাৰ কথাকে ভাবিছিল। ৰেণুৱে তাইক এইদৰে অপমান কৰাৰ কথা তাই কোনোমতেই সহ্য কৰিব নোৱাৰিলে। লাজত তাই ভিতৰি ভিতৰি দেই-পুৰি মৰিবলৈ ধৰিলে।

গিৰিহঁতৰ নতুন ঘৰ, দামী আচবাব, জলপানৰ আড়ম্বৰ, ড্ৰইং ৰুমত নৃত্য-গীত, এইবোৰেই তাইৰ মুৰত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

হঠাতে তাইৰ চকুত পৰিল, বাখৰৰ পঢ়া টেবুলৰ ওপৰত পৰা টেবুল ক্লথখনৰ ফুলটো একেবাৰে বেয়া, দুৱাৰৰ পৰ্দাখন বৰ লেতেৰা হৈছে, পৰ্টিকোৰ দীঘল আৰ্ম বেঞ্চখন পুৰণি হৈছে।

ৰাতি বাখৰৰ আগত তাই দিনটোৰ অভিজ্ঞতাকে বৰ্ণনা কৰিছিল। বাখৰে লক্ষ্য কৰিলে, তাইৰ উছাহ অলপ অস্বাভাৱিক ভাৱে বাঢ়িছিল। সি কলে, "কথা কি জানা কুকি? নৰ বৰুৱাই যি সোপা ছপা কাগজ আৰ্জিছে সেইসোপা এইদৰে খৰচ নকৰিলে উঁয়ে খাব পাৰে, গিৰিয়ে বতৰৰ ফল বতৰতে ভোগ কৰি ভালেই কৰিছে।"

তাই ভাল নেপালে। তাই কলেজত পঢ়া ছোৱালী। মাৰ্জিত ঘৰ-দুৱাৰত থকা হেঁপাহ তাই কৰিছিল, এই কথা তাই যেন আজি ভুমভুমালৈ ফুৰিবলৈ গৈহে আৱিষ্কাৰ কৰিলে। কিন্তু বাখৰৰ নিৰ্লিপ্ত "মোহময় মায়াময় সকলো মাথোন" মনোভাৱ তাই ভাল নেপালে। কিয়, সংসাৰৰ মাটিত গজা ফল মূল ভোগ কৰাৰ পৰা তাই কিয় বঞ্চিত হব? গিৰিৰ এমব্ৰইডাৰীতকৈ বাখৰৰ টেবুল ক্লথখনৰ ফুলটো কিয় বেয়া হব? পৰ্দাখন কিয় লেতেৰা হব?

কিন্তু বাখৰক তাই ভালদৰে জানে, সি যুদ্ধৰ ঠিকা নকৰে, টকা উপাৰ্জন নকৰে। টেবুল ক্লথৰ ফুল ভাল নে বেয়া তাৰ খবৰ নাই। মোহৰ মাজলৈ নগৈ আনন্দেৰে জীয়াই থকাই বাখৰৰ জীৱন দৰ্শন। তাই আজি অলপ অনুতাপ কৰিলে।

তাই মনে মনে বাখৰৰ ফালে চালে। সি শান্তভাবে টোপনি গৈছে; স্বাস্থ্যবান মুখখনত প্ৰশান্তি। টোপনি যোৱা মানুহটোৰ বহল বুকুখন উঠা-নমা কৰিছে। সেইখন বুকুত ৰাজ্যৰ মৰম সোমাই আছে; নিজৰ চিন্তা নাই, কিন্তু তাৰ কুকিক দিব পৰা মৰম উপচি আছে। এজন মানুহকো ধাৰে দিব পৰা ধন নাই, কিন্তু জগতখনকে ভাল পাব পৰা মন আছে।

তাইৰ ওঁঠ দুটা কঁপি উঠে। তাৰ প্ৰতি অন্যায় চিন্তা তাই মনত ঠাই দিয়াৰ অপৰাধ এটা অনুভৱ কৰিলে। মনে মনে 'দেৱতা মোৰ' বুলি বাখৰৰ বুকুৰ মাজলৈ সোমাই গ'ল। তাই পৃথিৱীৰ চিন্তা পাহৰি যাবলৈ যত্ন কৰিলে, গিৰি বেণুক পাহৰি যাবলৈ যত্ন কৰিলে। তাই বাখৰৰ পৰা আঁতৰি থাকিব নোৱাৰে।

তেৰ

১

ৰাতিপুৱা শুই উঠি তাই পৰ্দাখন খুলি বাহিৰত পেলাই থলে। ধুব লাগিব। টেবুল ক্লথখন গুচাই আলনা ডালৰ তল খাপত পেলাই থলে আৰু আধাকৰা নতুন টেবুল ক্লথখন আজিৰ ভিতৰতে শেষ কৰিবলৈ ৰেজ্জী আৰু ডি-এম-চি সূতা যত্নাই থলে। বাহিৰৰ আৰ্ম্ম বেঞ্চখন আঁতৰাই তাৰ ঠাইত ভাল চকী দুখনমান থব পাৰি নেকি চালে।

গিৰীন আহিছিল। সি টকা এহেজাৰ অনুপমাৰ হাতত দিলে, শইকীয়াক দিবলৈ। সি কলে, "নবউ, পেহাদেউক কব, মোৰ দৰকাৰ হলে যেন কেতিয়াবা সহায় কৰে। তেখেতৰ মূলধনৰ বাবে এইখিনি লাভ দিলো।"

তাই গিৰীনক চাহ খুৱাই পঠালে। হাজাৰ হওক গিৰীন একেবাৰে অকৃতজ্ঞ হৈ যোৱা নাই। শইকীয়াই কৰা এদিনৰ উপকাৰৰ কথা সি পাহৰি যোৱা নাই। তাৰ চেহেৰাটো এই কেইদিনতে আৰু ধুনীয়া হৈ উঠিছে। কাপোৰ-কানি পৰিপাটি, খোজ-কাটলত গাম্ভীৰ্য্য আৰু কথা-বতৰাত বেছ ভদ্ৰতা। তাই ভাবিলে, গাৱঁৰ সামান্য হোজা খেতিয়কৰ লৰা হৈ অধ্যবসায় কৰি গিৰীন্দ্ৰই নিজৰ উন্নতি কৰিছে। তাক ধন্যবাদ দিয়াহে দৰকাৰ।

নিজামে বাখৰৰ পৰা চাইকেল মেৰামতি কৰা টকা নিবলৈ আহিছিল, প্ৰত্যেক মাহত একোবাৰ আহেই। তাই শুনিলে নিজামে কৈছিল, "বুইছা বাখৰ, ভুলেই কৰিলো যেন পাওঁ। কেই হাজাৰ মান টকা গোটাই থব পাৰিলে যুদ্ধৰ পিচত ডাঙৰকৈ দোকান এখন পাতি লব পাৰিলোহেঁতেন।"

বাখৰে কলে, "এটা কথা নহয়, আমি চাওঁ কোনে কিমান আৰ্জে আৰু অৰ্জা টকাৰে সিহঁত কেনে মানুহ হয়গৈ। সকলোৱে আৰ্জিলে কথাটোৰ গম কোনেও লব নোৱাৰিব।"

"এৰা, এৰা।" নিজমে খুব হাঁহিছিল।

ভাই আঁতৰি যায়। শইকীয়াৰ হাতত টকা হেজাৰ দি কয়, "দেউতা, গিৰীনে এই হেজাৰ টকা দি থৈ গৈছে। আপোনাৰ লাভৰ অংশ বোলে।"

শইকীয়া অলপ আচৰিত হৈছিল। 'পাপী' গিৰীনৰ টকা লবলৈ তেখেতে অলপ সঙ্কোচ কৰিছিল। তাই কলে, "দেউতা, পৰ্টিকোৰ বেঞ্চখন বৰষুণৰ এচাৰকণিত তিতি একেবাৰে বেয়া হৈ গ'ল। দুখনমান নতুন চকী আনিব নোৱাৰিলে? খোলা পৰ্টিকোটোত বাহঁৰ চিলিঙি দিলেও ভাল হব।"

অলপ চিন্তা কৰা যেন দেখুৱাই শইকীয়াই কাল, "এৰা আই, কথাটো মিছা নহয়। দেখৰ মানুহবোৰ আহি থাকে, দেখিবলৈকে বেয়া হৈছে। আমাৰ বুঢ়া চকুত আক' সেইবোৰ নপৰেই নহয়। মই বাৰু কাইলৈ কেইখনমান চকীৰ অৰ্দাৰ দিম।"

তাই চৰ্পত এগিলাচ কৰি আনি শইকীয়াৰ ওচৰত থৈ কলে, "পৰ্দা কৰিব পৰা কাপোৰ অফিচৰ গুদামত নাই জানো দেউতা? আমাৰ পৰ্দা দুখন দুখন থাকিলে ভাল হয়।"

"এ তেৰ আছে। পৰ্দা লাগে নে কি লাগে এতিয়া মোৰ মনত পৰিলেহে। কাইলৈকে এক থান পঠাই দিম। ই বাখৰটোৱে সেইবোৰৰ খবৰকে নেৰাখে।"

বোৱাৰীয়েকৰ আৱিষ্কাৰবোৰ তেখেঁতে অকাতৰে সত্য বুলি মানি লয়। ঠিকেইতো, ঘৰটো অলপ চকুত লগা কৰি ললে দেখিয়েই ভাল লাগিব। অৱশ্যে টকা খৰচ হব। গিৰীনৰ টকাখিনি? বেয়া মানুহৰ টকা............

অনুপমাই কলে, "গিৰীন একেবাৰে নষ্ট হৈ যোৱা নাই, মই যি দেখিলো। আপুনি কৰা উপকাৰৰ কথা সি পাহৰি যোৱা নাই। আজি আহোতে কৈছিল দৰকাৰ হলে আপুনি তাক সহায় কৰিব লাগিব বুলি । আপোনাক ভক্তি কৰিবলৈ পাহৰা নাই বাবেহে সি তেনেকৈ কব পাৰিছে।"

শইকীয়াই চিন্তা কৰি চালে, হয়, অনুপমাৰ কথাই ঠিক। নহলে ব্যৱসায়ৰ লাভ বুলি এহেজাৰ টকা গিৰীনে কেতিয়াও নিদিলেহেঁতেন। দৰকাৰ পৰিলে তেখেতে তাক আকৌ সহায় কৰিব। তদুপৰি বাকচৰ টকা কেইটা দুদিনমানৰ কাৰণে উলিয়াই দিওঁতে যদি শতকৰা চাৰি পাঁচ গুণ লাভ হয় তেন্তে ক্ষতি কি? ব্যৱসায়ত পাপ থাকিব নোৱাৰে, নহলে সকলো ব্যবসায়েই পাপ হ'লহেঁতেন।

কিন্তু অনুপমাৰ কথাবোৰ আজি অলপ বেলেগ সুৰৰ। কিবা এটা দুখ পাইহে যেন তাই এনে সাঙুৰা গম্ভীৰ কথা কৈছে, শইকীয়াৰ এনে অনুমান হ'ল। তেখেতে ভাবিলে, বাখৰৰ লগত কিবা কাজিয়া অভিমান কৰিছে হব পায়!

২

ভীমে কাৰো লগত কথা নেপাতি নিৰবে কাম কৰি ফুৰে। ৰাতি লেম জ্বলাই আখৰ লিখে আৰু কিতাপ পঢ়ে। নোৱাৰা কথাবোৰ গম্ভীৰ ভাৱে বাখৰৰ পৰা সুধি-পুচি লয়। সি মনত বৰ আঘাত পালে। তাৰ ঘৈণীয়েকে এনে অপকৰ্ম্ম কৰিব নেলাগিছিল। তাৰ মান-ঈজ্জৎ সকলো ধুই খালে তাই। যুদ্ধৰ বতাহ লাগি তাৰ মানুহজনী উৰি গ'লগৈ। তাৰ বন্ধু দুৰ্য্যোধন বেয়া কামত সোমাই পৰিলগৈ। দুৰ্য্যোধন কিমান দিন ধাৰ্মিক ডেকা লৰা হৈ থাকিব পাৰিব ভীমে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। তাক সকলোৱে এৰি থৈ গ'ল। একমাত্ৰ বাখৰ 'কাইদেৱে তাক এতিয়াও মৰম কৰি আছে। বাখৰক

এৰি সি যাব নোৱাৰে। পৃথিৱীৰ পাপ-পুণ্য বাখৰেই তাক দেখুৱাই দিছে। বাখৰেই তাক লিখিব-পঢ়িব পৰা কৰিছে, বাখৰৰ ওপৰত তাৰ অগাধ বিশ্বাস। গৌৰী যক, কিন্তু সি নিজৰ পথ নেৰে।

অশান্তা অনুপমাই গম্ভীৰ ভীমক লক্ষ্য কৰে। বেচেৰাই সঁচা-কৈয়ে বেজাৰ পাইছে। নহলে ইমান স্ফূৰ্ত্তিবাজ মানুহটো এনে গহীন হৈ নপৰে।

বাখৰেও সকলো লক্ষ্য কৰিছিল। ভীমৰ প্ৰতি সহানুভূতিত সি মনে মনে গলি যায়। কিন্তু অনুপমাই বেজাৰ কৰি মন মাৰি থকাৰ সি কাৰণ নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰে। ঘৰৰ সকলো কামকে তাই আগৰ দৰে কৰে, কিন্তু আজি দুদিন মানৰ পৰা সেই কাম-বোৰত স্বাভাৱিকতা নোহোৱা হৈ পৰিছে। সি যেতিয়াই ঘৰলৈ আহে তেতিয়াই দেখে তাই কিবা নহয় কিবা এটা চিলাই লৈ বহি আছে আৰু মনটো মৰা।

৩

কেইদিনমানৰ ভিতৰতে শইকীয়াই পাঁচখন চকী, দুখন টেবুল, দুখন টিপয় আৰু একখান কাপোৰ ঘৰলৈ আনি অনুপমাৰ হাতত দিলেহি। আৰু দুটা মান মানুহ আহি পৰ্টিকোটোত দীঘল বাঁহৰ চিলিঙি ববলৈ আৰম্ভ কৰিলে; চিলিঙি বৈ তাত সেউজীয়া বং সনা হ'ল। অনুপমাই টেবুল চকী পৰ্টিকোটোও নতুনকৈ পাৰিলে; আটাইতকৈ ভাল টেবুল ক্লথখন তাত পাৰিলে, নতুন পৰ্দ্দা চিলাই কৰি আঁৰিলে। কেইটামান কুঞ্জলতাৰ পুলি চিলিঙিত বগাব পৰাকৈ ৰুই দিলে।

ৰেণু আৰু গিৰি আহিছিল। তাই তাহাঁতক ভাল ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰিলে। অন্তৰত তাই হিংসাৰ ভাব এটা পোষণ কৰি থাকিল। ৰেণুহঁতক তাই ভাল পাব নোৱাৰিলে। সিহঁতৰ ওচৰত

সেও হৈ থাকিব নোৱাৰে, সিহঁতৰ বিলাসিতাৰ মাজত নিজক শান্তি দিব নোৱাৰে। ৰেণুৰ পৰা কঁটা চামুচৰ শিক্ষা লব নোৱাৰে। তাইৰ গৰ্ব্ব কৰিব পৰা সত্ত্বা এটা আছে। সিহঁতৰ লগত ফেৰ মাৰিব নোৱাৰা দোষ তাইৰ নহয়, তাইৰ স্বামীৰ আদৰ্শৰ দোষ, বাথৰে মানুহক ভাল পাবলৈ নলৈ টকা উপাৰ্জ্জনত ধৰা হলে তায়ো দুমহলীয়া ঘৰ তুলি মটৰ দৌৰাব পাৰিলেহেঁতেন। যক, দুমহলীয়া ঘৰ নাই, সেই বুলি তাই কাৰো অনুকম্পাৰ পাত্ৰী হৈ থাকিব নোৱাৰে।

সেইবাবে গিৰিয়ে ডুমডুমালৈ কৰা নিমন্ত্ৰণ তাই অগ্ৰাহ্য কৰিলে। ৰেণুহঁতে একো বুজি নেপালে।

৪

কেইবাদিনলৈকে অনুপমাৰ মনমৰা ভাব নুগুচা দেখি বাথৰ চিন্তিত হৈ পৰিল। সি সুধিবলৈকে সিদ্ধান্ত কৰিলে। এদিন আবেলি স্কুলৰ পৰা আহি সি দেখিলে অনুপমাই খিৰিকি এখনেদি বাহিৰলৈ উদাস চকুৰে নিলগলৈ চাই আছে। সি জোতাৰে শব্দ কৰি তাইৰ সম্বিৎ ফিৰাই আনিবলৈ চেষ্টা কৰি ভিতৰলৈ গ'ল।

তাই চাহ-জলপান আমি যতনাই দিলোহি। সি সুধিলে, "কুকি, গিৰীন বোলে মাজে মাজে আহি থাকে হয়নে?"

তাই আচৰিত একো নেদেখাৰ দৰে উত্তৰ দিলে, "আহেতো, আপুনি জানো লগ পোৱা নাই?"

"নাই পোৱা। কিন্তু সি আমাৰ ঘৰলৈ অহাৰ কোনো কাৰণ মই নেদেখো।"

"কিয়?"

"সি যি দৰে আমাৰ ঘৰত কেলেঙ্কাৰী কৰি গ'ল তাৰ পৰা সি জানো ইয়ালৈ অহাৰ দৰকাৰ থাকিব পাৰে?"

তাই লাহেকৈ ক'লে "কব নোৱাৰো। কিন্তু দেউতাই গিৰীনৰ লগত কাৰবাৰ কৰে। তেখেতে টকা খটাই লাভৰ অংশ পাইছে।

সি যে দেউতাক নঠগি লাভৰ টকা দি আছে, সেইটো মন কৰিব লগীয়া কথা। অলপ বেয়া কাম কৰিব পাৰে, কিন্তু তাক একেবাৰে বেয়া বুলিব নোৱাৰি।"

বাখৰে একো নেমাতিলে। কুকিৰ কথাত যুক্তি আছিল। গিৰীনৰ এফাল বেয়া হব পাৰে, কিন্তু দেউতাকৰ পক্ষৰ পৰা সি অকৃতজ্ঞতাৰ কাম কৰা নাই। গিৰীনৰ দোষ আছে, কিন্তু তাৰ মাজৰ "গেবেলা" টো মৰি যোৱা নাই। গৌৰী নোহোৱা হলে গিৰীনৰ বেয়া ফালটো মানুহে কিজানি দেখিকে নেপালেহেঁতেন। শইকীয়াৰ ভেটী খোৱা ফালটো মানুহে দেখা নাই।

কিন্তু অনুপমাৰ কথাৰ সুৰটো শুনি সি আৰু থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰিলে। ৰাতি সি খোলা-খুলিকৈ কথাটো সুধি পেলালে। ভাত খাই উঠি তাই খোলা খিৰিকিত আউজি কাপোৰত ফুল তুলিছিল। সি কিতাপ এখন চাই আছিল। শইকীয়া শুই পৰিছে। সি এবাৰ সুধিলে, "তোমাৰ কি হৈছে কুকি?" তাই ফুল বচাৰ পৰা হঠাৎ বৈ গ'ল। একো নেমাতিলে।

সি কিতাপখন জপাই থৈ কলে, "মই দেখিছো আজি কেইদিন মানৰ পৰা তুমি একেবাৰে মন মাৰি ফুৰিছা। কি কথা ভাবি থাকা মই কব নোৱাৰোঁ। মই কেতিয়াবাই সুধিম বুলি ভাবিছিলো কিন্তু এনেয়ে এদিনমান মন বেয়া লাগিব পাৰে বুলি সোধা নাছিলো। কিন্তু আজিলৈকে মন মাৰি থকা দেখি মই আৰু নোসোধাকৈ থাকিব নোৱাৰিলোঁ।"

"ক'তনো কিটো হোৱা দেখিলে? একো হোৱা নাই।" তাই আকৌ ফুল বচাত মন দিলে।

বাখৰে বহাৰ পৰা উঠি অনুপমাৰ সন্মুখত থিয় দিলেগৈ, "কুকি, মোৰ আগত তুমি কথা লুকুৱাব নোৱাৰিবা। তুমি মুখেৰে একো হোৱা নাই বুলি কলেও, তোমাৰ মাত-কথা, চাল-চলনত কিবা হোৱা আটায়ে দেখিছে।"

তাই তাৰ চকুলৈ চালে। তাৰ সমবেদনা ভৰা চকু যুৰিৰ উদ-গ্ৰীৱ দৃষ্টিটোত তাই কঁপি উঠিল। তাইৰ দেৱতাই তাইৰ দুখ হিয়াত অনুভৱ কৰিছে, আজি নহয়, তাই প্ৰথম দিনা নিজক আবিষ্কাৰ কৰাৰে পৰা। তাই চকু নমাই ললে, আকৌ বেজীত মন দিলে। বাখৰে কাপোৰখন টান মাৰি লৈ টেবুলত থলে আৰু তাইৰ হাতত ধৰিলে। "কুকি, নোকোৱা কিয়, তোমাৰ কি দুখ হৈছে? মোৰ মনত দুখ দি তুমি ভালপোৱা নেকি?"

তাই তাৰ বুকুত মূৰ গুজি কান্দি পেলালে। তাইৰ 'দেৱতা'ক দুখ দি তাই ভাল পাব? তাতকৈ তাইৰ মৰণেই ভাল। তপত মৰমৰ পৰশত তাই কন্দাৰ বাহিৰে আন উপায় নেদেখিলে। কেনেকৈ বুজাব তাইৰ বেদনা কি? বুজাবলৈ যত্ন কৰিলেও বাখৰ সন্তুষ্ট নহব। বাখৰ সন্তুষ্ট নহলে তাই সন্তুষ্ট হব নোৱাৰে।

বাখৰে হাত বঢ়াই লাইটটো নুমাই দিলে। অনুপমাক মৰমেৰে সাৱটি ধৰি তাইৰ শকত বাহুখনত হাত বুলাবলৈ ধৰিলে। তাই কান্দোন চৰি গ'ল। চেনেহ উপচি পৰা বহল বুকুখনত তাই চকুলোৰ নৈ বোৱাই দিলে। তাই কিয় ইমান প্ৰেমতো সন্তুষ্ট হব পৰা নাই? বাখৰৰ প্ৰেম ভৰা হাতৰ পৰশে প্ৰতি তাই কঁপি উঠে। কত জনমৰ তপস্যাৰ ফল এনে স্বামী, যি অন্তৰ উজাৰি ভালপাব পাৰে।

বাখৰে ক'লে, "কুকি, সোণ, ছিঃ নেকান্দিবা। মই হয়তো তোমাক সুসুধিলোঁহেঁতেন। কিন্তু তোমাৰ দুশ্চিন্তা দেখিলে মই সহ্য কৰিব কৰিব নোৱাৰো। মোৰ জীৱনলৈ আহি তুমি দুখ পাবা সেইটো মই সহিব নোৱাৰো। মোৰ লগত থাকি বা এইখন ঘৰত থাকি তুমি যদি কষ্ট পোৱা তেন্তে তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰা মোৰ প্ৰধান কৰ্ত্তব্য।"

কিন্তু তাইৰ দুখৰ কথা মৰিলেও জনাব নোৱাৰে। অথচ বাখৰক কিবা এটা উত্তৰ নিদিলেও নহয়। তাইৰ মনোকষ্ট আৰু লুকাই

—৮

থকা বস্তু নহয়। উচুপি উচুপি তাই কোনো মতে ক'লে, "কেনেকৈ বুজাওঁ মোৰ কি হৈছে!"

"কি হৈছে তাকে ক'লেই হব। মইতো একো নুবুজা নহওঁ।"

তাই আকৌ ভালেমান পৰ কান্দি থাকি শেষত ক'লে, "মই, —মই মা হম।"

বাখৰ পুলকিত হৈ উঠিল। মা, কুকি সন্তান সম্ভৱা! তেন্তে দুখৰ অন্য একো কাৰণ নাই? সি আৰু মৰমেৰে কুকিক সাৱটি ক'লে, "কুকি, ক্ষমা কৰিবা, মই এই কথা আগতে লক্ষ্য কৰা উচিত আছিল। কিন্তু সেই বুলিয়েই তুমি এনেকৈ মন মাৰি থকাৰ এনে কি কাৰণ থাকিব পাৰে বাৰু? হুঁ? মোক ক'লেই হ'ল! তুমি বৰ কিবা!"

তাই বেছিকৈ কান্দে। জীৱনত এনেদৰে প্ৰৱঞ্চনা কৰিব লাগিব বুলি তাই ভবা নাছিল। মাতৃ তাই হব ঠিক, কিন্তু তাই সেই কাৰণে দুখ কেতিয়াও কৰা নাই। তথাপি তাকেই আজি অজুহাত দেখুৱাব লগাত পৰিল।

৫

পিচদিনাৰ পৰা বাখৰ ব্যস্ত হৈ পৰিল। ভীমৰ হতুৱাই দেউতাকক কথাটো কোৱালে আৰু ৰান্ধনি এটা যোগাৰ কৰিবলৈ ক'লে। শইকীয়াও সতৰ্ক হৈ উঠিল। ঠিকেইতো—অনুপমা অহা আজি ছমাহ হৈ গ'ল। কথাটো আগতেই চকুত পৰিব লাগিছিল। অভিজ্ঞ বৃদ্ধৰ এনে প্ৰকাণ্ড ভুল হৈ যোৱাৰ বাবে তেখেতে নিজকে ক্ষমা কৰিব নোৱাৰিলে। তেখেতে বাখৰক ৰান্ধনি এটা অতি সোনকালে বিচাৰিবলৈ ক'লে।

বাখৰে ফুৰা-চকা কৰা বন্ধ কৰি দিলে। অনুপমাক ওচৰত বহুৱাই লৈ নানান ধৰণৰ কথা কৈ স্ফূৰ্ত্তিত ৰাখিবলৈ যত্ন কৰে। গৰ্ভত সন্তান থাকিলে মাকে কেনেদৰে থাকিব লাগিব আৰু মাকৰ

মনৰ অৱস্থাৰ পৰা কেনে সন্তান জন্ম হ'ব সি সেই সম্পৰ্কীয় কিতাপ পঢ়ে। তাই মনৰ অশান্তি পাহৰি যাবলৈ যত্ন কৰে। বাখৰ ওচৰত থাকিলে তাই পৃথিৱীখন পাহৰিব পাৰে। কিন্তু সি কামলৈ যাওঁতে তাই অকলে অকলে বহি আকৌ মনৰ অশান্তিত দিন কটায়। তাইৰ ভয় হয় পেটৰ সন্তান তেন্তে তাইৰ দৰে অসুখী হব নেকি? সেয়ে হলে বাখৰৰ প্ৰতি ঘোৰ অন্যায় কৰা হব। বাখৰে এনে কোনো অন্যায় কৰা নাই যাৰ বাবে তাই তাক মুজুৰা সন্তান উপহাৰ দিব।

ৰান্ধনি এটা আহিল। অনুপমাই এতিয়া একো কৰিব নেলাগে। তাইৰ মনৰ অস্থিৰতা বাঢ়েহে। আগতে তেও কামবনতে ব্যস্ত থাকি নিজকে পাহৰিব পাৰিছিল। এতিয়া বাখৰ স্কুলৰ পৰা নহা-লৈকে তাই উদাস হৈ চিন্তাত ছটফটাই থাকে। ভীমটো ভাল হৈ থকা হলেও তাই তাৰ লগতে কথা পাতি থাকিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু তাক মহাযুদ্ধৰ কালে পালে।

চৈধ্য

১

বাখৰে দেখিলে দুৰ্য্যোধনো ভীমৰ ওচৰলৈ আহে। সিও হেৰাই যোৱা নাই। অনুপমাই ঠিকেই কৈছে, গিৰীনৰ ভাল ফাল এটা আছে।

দুৰ্য্যোধনে বন্ধু ভীমক সান্ত্বনা দিবলৈ বাখৰহঁতৰ ঘৰলৈ মাজে সময়ে আহে। ভীমক সি ভাল পায়। তদুপৰি গৌৰীৰ বিয়াৰ বাবে সিও ভালেমান দূৰ দায়ী। সিহঁত দুটাক মিলাই দিবলৈ সি কম 'ষড়যন্ত্ৰ' কৰা নাছিল। ভীম ঠগত পৰিছে, কিন্তু অলপ ঠগত সিও পৰিছে। কাৰণ গৌৰীজনী এনে হব বুলি তাৰ ধাৰণা নাছিল। ভীমৰ বাবে তাৰ বেয়া লাগে। সেইদেখি মাজে-সময়ে আহি ভীমক সান্ত্বনা দিবলৈ চেষ্টা কৰে।

কিন্তু আগৰ ভীমটো ঘূৰি নাহে। সি যেন হেৰাই গ'ল। সি দুৰ্য্যোধনক ভাল নোপোৱা নহয়। কিন্তু হাঁহি মাতি সি থাকিব নোৱাৰে। এটা পৱিত্ৰ আদৰ্শ লৈ সি জীৱনৰ বাটত খোজ দিছিল; গৌৰীয়ে সেই বাটত হেঙাৰ পুতি গুচি গ'ল। তথাপি সি নিজৰ বাট নেৰিলে। সেই কাৰণে আগৰ আনন্দ সি আৰু ফিৰাই নেপালে।

আৰু দুৰ্য্যোধনো অলপ ফালৰি কাটি গৈছে। গোৰা চিপাহীৰ বিপক্ষে লাইন ৰক্ষা কৰিবলৈ সিহঁত দুয়োটাই একেলগে পহৰা দিছিল। তেতিয়া সিহঁতে চিপাহীক দেখিবই নোৱাৰে। চিপাহী তেতিয়া দুৰ্য্যোধনৰ ঘোৰ শত্ৰু। কিন্তু এতিয়া সি চিপাহীৰ চাকৰি কৰিছে। হাজিৰা বহুত পায়। বকচিচো মাজে-সময়ে পায়। চাৰি পাঁচ টকা ঘোচ দিলেও গাত নেলাগে, হাজিৰা কেইদিনমানলৈ

লিখাই লবলৈ। চিপাহীৰ আদব-কায়দা সি ভাল পাই পেলাইছে। ৰাতিপুৱাতে মিলিটাৰী ট্ৰাকত কামলৈ যোৱা, চকুটিপ মৰা অঘাইটং চিপাহীৰ পৰা চুইং গাম আৰু চিগাৰেট খুজি লোৱা, তুপৰীয়া মেছ-হলত খানা, আকৌ গধূলি ট্ৰাকত উঠি একেবাৰে ঘৰলৈ অহা। বেছ ফূৰ্ত্তিৰে দিনবোৰ যায়। অৱশ্যে ভীমলৈ তাৰ মনত পৰে। ভীমে মিলিটাৰীৰ কাম নকৰে। সি চিপাহীক ভাল নেপায়। চিপাহী আৰু সিহঁতৰ কামে মানুহক নষ্ট কৰিব, তাত ভীমৰ দৃঢ় বিশ্বাস। ঠিক বুজিব নোৱাৰিলেও তুৰ্য্যোধনেও এসময়ত তাকেই মানি চলিছিল। কিন্তু এতিয়া সেইবোৰ সিমান নেভাবি সি চিপাহীৰ কামত সোমাইছে। সি নষ্ট হৈছে নে নাই তাকেই মাজে-সময়ে ভাবে। কিন্তু একো সিদ্ধান্ত কৰিব নোৱাৰে।

টকাৰ লোভতে সি কামত সোমাইছে। গতিকে সি ভীমক অলপ ভক্তি কৰে। ভীম এতিয়াও লোভত পৰা নাই; কিজানি নপৰিবও।

বাখৰকতো তাৰ ভয়েই লাগে। ভীমৰ গৰাকী, এক ৰকম বাপেক আৰু। গিৰীনৰ দৰে মানুহ এটা থুলন্তৰ ঠিকাদাৰ হৈ গজগজীয়া হৈ বহিল, কিন্তু বাখৰ বাবু সেই বাখৰ বাবু হৈয়েই থাকিল। ভীমে বেছি হাজিৰা নলয়, কিন্তু বাখৰ বাবুৱে দেখোন বাকচে বাকচে টকা গোটাব পাৰিলেহেঁতেন। আৰু বোলে স্কুলখন অকলে হলেও চলাব! বাপৰে বাপ!

কিন্তু তুৰ্য্যোধনে অনুভৱ কৰে, ভয় কৰিলেও সি বাখৰক যথেষ্ট ভক্তি কৰে, বৰ কেৰাণীতকৈও ওখ আসনত থয়। কাৰণ তাক দেখিলেই সি মিচিকৈকৈ হাঁহি মাৰি সোধে, "কি অ' যোধন? ভালে আছ? আমাৰ ফালে নহাই হলি দেখোন?" সি যে বাখৰক অমান্য কৰি চিপাহীৰ কামত সোমাইছে, সেই কথা বাখৰে পাহৰি গ'ল নেকি? আৰু বাখৰে যদি তেতিয়া চাহ খাইছিল তেন্তে নবউক

ক'ব, "দিয়া কুকি, একাপ বীৰ দুৰ্য্যোধনকো দিয়া।" এনে মজাৰ মানুহ দুটা নোলাব খেৰজান বাগিচাত।

বাখৰে কেতিয়াবা সোধে, "যোধন, ফিল্ডত কাম কৰি কেনে লাগিছে?"

সি কি ক'ব? ভাল অৱশ্যে লাগিছে। কিন্তু বাখৰ বাবুক ভাল লাগিছে বুলি কলে বেয়া নাপাবনে? দোধাৰমোৰত পৰি সি উত্তৰ দিয়ে, "কি ৰকম আৰ লাগিব বাবু? কাম কামেই, চব একে।"

"নহয় নহয়, কাম একে জানিছো। পিচে হাজিৰা বহুত বহুত পোৱা, লৰীত অহা-যোৱা কৰা, মিলিটাৰী খানা খোৱা—মানে চাহেবৰ খানা খোৱা—এইচব কেনেকুৱা লাগিছে?"

সি মূৰ খজুৱাই খজুৱাই উত্তৰ দিয়ে, "চবে হাল্লা-তাল্লা কৰি কাম কৰোঁ, চবৰে ভাল লাগে আৰু।"

"অঁ তাকে ক। গোৰাবোৰক কি ৰকম লাগে?"

"ঠিকেই লাগে। চাহেব চবৰ নিচিনা নহয়। চবে আমাৰ লগত কাম কৰে।"

"নিগ্ৰোবোৰক একা?"

"নিগ্ৰো চব বৰ ফাত্তবাজ। একে জাগাত এক জাৰা থাকিব নোৱাৰে। কিজানি সেই বাবেই সিহঁত ইমান মস্ত মস্ত পালোৱান।"

বাখৰে মন্তব্য কৰে, "তেন্তে সিহঁতৰ দৰে থাকিলে তয়ো পালোৱান হৈ যাবি।" দুৰ্যোধনে হাঁহে।

২

গৌৰাও আজি-কালি আন আন ছোৱালীৰ লগত ফিল্ডত শিল ভাঙিবলৈ যায়। ডেকা জুমৰ লৰীত উঠি যায়। মুখত এমুখ তামোল, মূৰত কপালৰ ফালৰ গাঁথি দিয়া ডাঙৰ কমাল, ককালত ৰঙা হাঁচতি। ছোৱালী মখাই কেতিয়াবা সোনকালে কাম শেষ কৰি খোজ কাঢ়িয়েই ঘৰলৈ গুচি আহে, পাঁচ বজালৈকে আৰু

লৰী হলেও বৈ নেথাকে। মিলিটাৰীলৈ দিনে-পোহৰে সিহঁতে সিমান ভয় নকৰে। অৱশ্যে সকলো চিপাহী বদমাচ নহয়। কিছু-মান যে আছে, চকুত চকু পৰিলেই চকু টিপিয়াই দিয়ে। কিন্তু কিছুমান আছে ইমান ভদ্ৰ, এটা নিগ্ৰো ছাৰ্জেণ্ট আছে, ইমান মোলায়েম কথা কয়, ফটো তোলে, ঘৰত কেইজনী ভনীয়েক আছে কয়, গৌৰীহঁতৰ ঘৰৰ কথা সোধে, সপ্তাহত কিমান টকা আৰ্জে সোধে, ফটো তুলিলে পইচা দি গুচি যায়। ইমান ভাল মানুহ থাকিলে চিপাহীক আৰু ভয় কৰিবৰ মন নেযায়, হক লাগিলে চিপাহী যিমানেই অঘাইটং।

আৰু এটা কথা, সৰহভাগ চিপাহীয়েই গৌৰীক বেছি মৰম কৰে, প্ৰায়েই মোলায়েম মোলায়েম, ভদ্ৰ ভদ্ৰ কথা কয়, চিগাৰেট যাচে, বকচিচ দিয়ে। তাই জানে সিহঁতে তাইৰ মন পাবলৈ যত্ন কৰে, চায় যাতে তাইৰ খং নুঠে। গতিকে তাই কেইদিন মানৰ ভিতৰতে আগৰে পৰা লাগি থকা ভয়টো ভাঙি পেলায়।

সোনকালে ছুটী হলে তাই খোজ কাঢ়ি আহোঁতে কেতিয়াবা বাখৰক বজাৰত দেখে। কিন্তু তাই তলমূৰ কৰি পাৰ হৈ যায়। বাখৰে তাইৰ ফালে চায়, তাইৰ অনুমান হয় যেন সি তাইৰ লগত কথা পাতিব খোজে। কিন্তু সঙ্কোচ হয়, গতিকে বাখৰৰ ফালে নোচোৱাকৈ আঁতৰি যায়গৈ।

গিৰীনক তাই সদায় লগ পায়, সি এবাৰ নহয় এবাৰ তাইৰ ওচৰলৈ যাবই। ফিল্ডৰ মাজত তাক দেখিলে তাইৰ ভাল লাগে। চিপাহী মখাৰ মাজত এটা সহায় পোৱাদি পায়। গিৰীন তাইৰ প্ৰেমিক, সি তাইক ভাল পায়। তাইয়ো তাক ভাল পায়, তাই ভাবে। গিৰীনৰ বাবেইতো তাই ইমান মুকলি মূৰীয়াকৈ ছুনিয়া থনত ফুৰিব পাৰিছে। নহলে লাইনৰ মাজত আঁকৰী মিনিজনীৰ দৰে তায়ো এদিন মিলিটাৰীৰ ভয়ত পেপুৱা লাগিছিল আৰু দুৰ্যো-

ধন আৰু ভীমৰ ছত্ৰছায়াত নিজক ৰক্ষা কৰি আছিল। ভীমৰ কথা তাই পাহৰি যোৱা নাই। কেনেকৈ পাহৰিব? হাজাৰ হওক তাইৰ মাজৰ গাভৰুজনীক সিয়েই তো প্ৰথমে জগাই তুলিলে। তাক এদিন তাই ভালো পাইছিল। কিন্তু এতিয়া ভীমক তাই ঘৃণা কৰে। দুনিয়াৰ আৰামবোৰ নেওচা দিয়া ভীমটোক তাই কোনো মতেই ভাল পাব নোৱাৰে। মাহে তিনি-চাৰি কুৰি তাই নিজে উপাৰ্জন কৰে, বাপেকে সেই কাৰণে তাইক বেছ সন্মান কৰি চলে। ভীমৰ লগত থকা হলে জানো ইমান হ'লহেঁতেন? এই সকলোবোৰৰ বাবে তাই মনে মনে গিৰীনক কৃতজ্ঞতা জনাই থাকে। ভীমে তাইক বিচাৰি উলিয়ালে, মাত্ৰ গিৰীনৰ মাজেদি আৰামৰ ৰাজ্যলৈ লৈ যাবলৈ; গিৰীনে তাইক এতিয়াও তাৰ কলীয়াপানীৰ ঘৰলৈ মাতি থাকে। অৱশ্যে তাই নেযায়। দিনত যোৱা অসম্ভৱ। ৰাতি লাইনৰ বাহিৰত কেনেকৈ থাকিব? অৱশ্যে গিৰীনৰ কাৰণে তাইৰ মনটো বেয়া লাগে। গিৰীনক মৰম কৰিবৰ তাইৰ মন যায়। কিন্তু সুবিধাযে নাই।

অৱশ্যে এবাতি ভালেমান সময় তাই গিৰীনৰ ঘৰত আছিলহি। ডুমডুমাত চিনেমা চাবলৈ তাই জাক ছোৱালীৰ লগত আহিছিল। গিৰীনে দেখি একৰকম জোৰ কৰিয়েই লৈ গ'ল। কিন্তু সদায় তেনে সুযোগ ভাগ্যত নঘটে। তাই তাইৰ অৱস্থাটো গিৰীনক বুজাই দিয়ে। সিও ধৈৰ্য ধৰে আৰু সুযোগলৈ বাট চায়।

বাখৰে গিৰীনক লৰীত গৌৰীহঁতক তুলি লাইনত থৈ অহা কেইবাদিনো দেখিছে। সি গিৰীনক লগ পালেও কথা-বতৰা পাতিবলৈ ইচ্ছা নকৰে। গিৰীনৰ প্ৰতি সি মুঠেই শ্ৰদ্ধা ভাৱ ৰাখিব নোৱাৰে। গিৰীনেও বাখৰ নথকা সময়ত হে সিহঁতৰ ঘৰলৈ যায়; অৱশ্যে বাটে-পথে দেখা-দেখি হলে সিয়েই আগধৰি মাত লগায়।

গোন্ধৰ

১

এদিন আবেলি স্কুলৰপৰা আহি ঘৰ সোমাওঁতে বাখৰে গিৰীনক ওলাই যোৱা দেখিলে। গিৰীনে মাত্ৰ "এইয়া 'কাইদেউ অলপ কামত আহিছিলো" বুলি কৈ ৰৈ থকা লৰীখনত উঠিছিল। লৰীত বদৰুদ্দিনে অপেক্ষা কৰি আছিল।

সি গম পালে, গিৰীনে শইকীয়াৰ পৰা টকা নিবলৈ আহিছিল। পাঁচ হেজাৰ টকা নিছে। দুই-এদিনতে সাত হেজাৰমান ঘূৰাই দিব। গিৰীনে এই কাৰবাৰ অনবৰত চলায়েই আছে। তাৰ বনুৱাক সপ্তাহৰ দৰমহা দিবলৈ কেতিয়াবা টকাৰ নাটনি পৰে, গতিকে শইকীয়াৰ ওচৰ চাপিব লগীয়া হয়। শইকীয়াই পৰাপক্ষত বাখৰক নজনোৱাকৈ ব্যৱসায়ত লাভ কৰি থাকে। দুখ লাগিলেও বাখৰে একো নকয়। সংসাৰ যি পথে চলে সেই পথে দেউতাক যোৱাটোত সি আচৰিত নহয়, মাত্ৰ তাৰ দুখ সেই পথে সি যাব নোৱাৰে, সেই পথ সি ভাল পাব নোৱাৰে।

সি কৈছিল, "কুকি, দেউতায়ো দেখিছো এই বুঢ়া বয়সত টকাৰ খক এৰিব পৰা নাই। ক'ত 'ৰাখা ৰাখা ৰাখা হৰি মায়া বাঘে খায়' গাব নে টকাৰ লোভত পৰি 'মুক্তিতো নিস্পৃহ' হৈ পৰিছে।"

গিৰীনে আহি অনুপমাৰ মনটো বেয়া কৰি থৈ গৈছিল। গিৰীনক দেখিলে তাইৰ অন্তৰৰ অভাববোৰে হাঁহাকাৰ কৰি উঠে। তাই উত্তৰ দিছিল, "আপোনাৰহে চিন্তা নাই, পৰ্টিকোৰ বেঞ্চখন ভাগিল, আপোনাৰ জানো খবৰ আছে?"

সি প্ৰথমে হাঁহিব বুলিয়ে ভাবিছিল, কাৰণ অনুপমাই ঠাট্টা কৰি তেনেকৈ ক'ব পাৰে আৰু সিও কৌতুকৰ সুৰতে দেউতাকৰ

কথা কৈছিল। কিন্তু অনুপমাৰ মাতটোত কৌতুকতাৰ লেশ মাত্ৰ নাছিল। স্বাভাৱিক গহীন সুৰ। যি তেন্তে তাইৰ মনৰ কথা? তাৰ বেয়া লাগে। একো নেমাতি নীৰৱে চাহ খায়। হয়তো অনুপমাৰ মনত দুখ। তাৰ টকা-পইচা নাই, তাই সুখত উঠা ছোৱালী, কলেজত বিলাস কৰা গাভৰু। যৌৱনৰ উছাহতে কিজানি তাক কেনেবাকৈ ভাল পাই পেলাইছিল, এতিয়া বাঢ়ি অহা জীৱনৰ আলমবোৰ নেপাই অনুতাপ কৰিছে।

২

কিন্তু সি মনৰ খুকুৰি মাৰিবলৈ অনুপমাক একো সুধিব নোৱাৰে। তাই মা হব। এই সময়ত মনত দুখ দিয়া ঠিক নহব। তেনে আলোচনাই তাইৰ পেটৰ সন্তানৰ অনাগত জীৱনলৈ আহুকাল আনিব পাৰে। কিন্তু যদি ইতিমধ্যেই তাই অশান্তি ভোগ কৰিছে, তেন্তে? তাৰ ভয় লাগে। মনলৈ আহে অশান্তি। দেউতাকে তাৰ নামত থোৱা বেঙ্কৰ টকাৰ পৰা সি সৰহকৈ টকা উলিয়াই অনুপমাৰ বাবে ব্লাউজপিচ, পুষ্টিকৰ আহাৰ, নতুন ছেণ্ডেল ইত্যাদি আনে।

তাই তাৰ মনৰ অৱস্থা বুজে। তাৰ সামৰ্থ্যৰ বাহিৰত খৰচ কৰি তাইক সুখী কৰিবলৈ লোৱা বাবে তাই নিজকে ধিক্কাৰ দিয়ে। মনে মনে কান্দে। বাখৰৰ ওচৰত বহুত দেৰি বহি থাকে, সি যি কৰিবলৈ কয় তাকে কৰে। তাৰ যুৱটো আলফুলকৈ ফনীয়াই দিয়ে। সি কিতাপ-পঢ়া শুনি থাকে।

তাৰ ভয় হয় মহাসমৰৰ কোবাল সোঁতত তাৰ কুকিও উটি যাব নেকি? গৌৰী গ'ল, গিৰীন গ'ল, দেউতাক গৈছে। অনুপমা আছিল, তায়ো যাবগৈ? সি কাৰ লগত থাকিব? মুজুৰা ভীমৰ লগততো সি জায়াই থাকিবই নোৱাৰিব। বিয়াৰ আগৰ ভাল

ভীমটোৰেও তাৰ ভালদৰে নচলিছিল। গৌৰী আহিহে কিছু ৰস সঞ্চাৰ কৰিছিল। সেই ভীম মৰিছে। এতিয়া যদি অনুপমাও যায়গৈ, সি কেনেকৈ জীয়াই থাকিব ?

বৰ্ত্তমানৰ বোৰ্ঁভী স্মৃঁতিত মানুহবোৰ উটি গৈ আছে। ক'লৈ গৈছে নেজানে। হয়তো কোনোবা অশান্ত মহাসাগৰত পৰিবগৈ। কিন্তু সেই কথা কোনেও নেজানে। বোধনে এদিন তাক দেখিও নেমাতিলে। এদিন গাতে গা ঘহঁাই গুচি গ'ল। এদিন তাৰ চকুলৈ চাই চায়েই চিগাৰেট খাই গুচি গ'ল। সি নিগ্ৰো আৰু মাৰ্কিণ চিপাহীবোৰৰ লগত জীপত উঠি তিনিচুকীয়া, ডিব্ৰুগড় কৰি থাকে। হলহলীয়াকৈ মাৰ্কিণ ইংৰাজী কয়।

অথচ বোধন এদিন আছিল স্কুলখনতে তাৰ আচল 'একান্ত বাধ্য ছাত্ৰ, নম্ৰ, চোকা, মনোযোগী, উৎসাহী। সিও হেৰাল।

তাৰ অশান্তি বাঢ়ি আহে। সি অকলে শুভোতাপাকে গৈছে। অৱশিষ্ট পৃথিৱীখনেই এফালে গৈছে। গতিকে সি প্ৰায় সদায় নিজামৰ ওচৰলৈ যায়। নিজামৰ ওচৰলৈ গলে সি এজন লগৰীয়া পায়। কিন্তু নিজাম ব্যস্ত। দোকান চলাব লাগে। সিহঁতৰ একে-ফালৰ বাটটোত ফল-মূল গোটাবলৈ সি প্ৰায়ে ব্যস্ত থাকিব লাগে। ভীমো আহে তাৰ পাচে পাচে, কিন্তু ভীমো নিষ্প্ৰাণ অনুগামী, বেদনাৰ বোকা খচকি ভালপোৱা মানুহ, ধূসৰ গধূলি সিপাৰৰ চনাইলৈ চাই চকুলো টুকি টুকি নাও বোৱা নাৱৰীয়া, 'আছে যদি কপালত, ৰহিমগৈ চোতালত, হাতত ঘটি চেপেনা লৈ' গোৱা প্ৰেমিক ব'ৰাগী।

৩

বাখৰৰ অনুমান যিদিনা প্ৰমাণিত হ'ল, সেইদিনা সি বুজিলে, সি অনুপমা সম্বন্ধে অকল অনুমানেই কৰা নাছিল, অনুভৱো কৰিছিল।

গিৰিয়ে সিহঁতক তাইৰ জন্মদিন উপলক্ষে নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। নিজে আহি জোৰ কৰিলেহি, যাবই লাগিব, তাই গাড়ী পঠাই

দিব। উপায় নেপাই বাখৰে কথা দিলে। নহলে গিৰিৰ ভেমবোৰ সি মুঠেই ভাল নেপায়।

অনুপমাই কোনো মতেই যাব খোজা নাছিল। কিন্তু বাখৰে বুজাই-বৰাই কোনোমতে মান্তি কৰালে। গাড়ী আহি ৰৈ আছে। কিন্তু গা ভাল লগা নাই বুলি তাই নেযাওঁ বুলি ক'লে। বাখৰে বৰকৈ ধৰাত হে যাবলৈ ওলাল।

ফুল আৰু গছ পাতেৰে নতুন ঘৰটো সজাই থৈছে। দেখৰ মানুহ আহিছে। নৰকান্ত বৰুৱাৰ ডাঙৰ জীয়েকৰ জন্মদিন। গিৰিবালা জীৱনৰ ওঠৰটা বছৰ পাৰ হৈ আহিল, আজি প্ৰথম জন্মদিন পালন কৰিছে। কাৰণ, বোধ হয়, এই বাৰেই তাইৰ পৃথিৱীত জন্ম হৈছে, যিখন পৃথিৱীলৈ তাই সোমাইছে। নৰকান্ত বৰুৱাই কস্মিন কালেও জন্মদিন পতা নাই। বৰুৱানীয়ে এই প্ৰথম শুনিলে, এনে এটা দিন থাকে বুলি। ৰেণুৰ জন্মদিন পতা হবনে নহয় কব নোৱাৰি।

কেবাজনো ওখ খাপৰ মিলিটাৰী অফিচাৰ আহিছে, জয়ন্ত হঠাৎ কৰবাৰ পৰা ওলাইছেহি—গিৰিৰ ভাবী স্বামী জয়ন্ত। ভাৰতীয় সৈন্য বাহিনীৰ পোছাক পিন্ধা স্বাস্থ্যবান মানুহটো, হটঙা মাৰ্কিণ অফিচাৰসকলৰ লগত কথা পাতি পাতি বহি আছে। ডেভিদো আহিছে। সি বাখৰক দেখিয়েই বহাৰ পৰা উঠি সাৰট মাৰি ধৰিলে। নৰকান্ত বৰুৱাৰ 'হব খোজা জোৱাঁয়েক'ৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিলে। গিৰীন আৰু বদৰুদ্দিনো আহিছে; সিহঁতে এখন চোফাত বহি অবিৰাম চিগাৰেট হুপি আছে। মানুহ মৰা চিপাহী, ভেটী দি বিল পাছ কৰোৱা ঠিকাদাৰ, কেলেঙ্কাৰী কৰা ডেকা লৰা, ভেমত গঙ্গাটোপ ন-ধনী—এইবোৰৰ মাজত সোমাই বাখৰে হাঁহি পেলালে। ইমান বেলেগ বেলেগ প্ৰকৃতিৰ মানুহ একেলগে, বহি হাঁহি-মাতি থাকিব পাৰে, আচৰিত, এৰা মানুহ সামাজিক জন্তুৱেই, জন্তুও— সামাজিকো।

পৰিপাটিকৈ কাপোৰ পিন্ধি গিৰিয়ে সকলোকে মাতি মাতি

বহুৱাইছে। তাইৰ ভৰিত জোতা ছেণ্ডেল একো নাই; ব্লাউজৰ কাপোৰটো জয়ন্তই বৰ কষ্ট কৰি বিলাতৰ পৰা আনি দিছে; ৰেণুৰ ফ্ৰকটোও বিলাতৰ পৰা অনা কাপোৰৰ। গিৰিৰ বিলাতী ভয়েলৰ চাদৰখন ব্লেক মাৰ্কেটত গজে দহ টকা দি কিনা।

চাহ খাবলৈ বহি অনুপমাৰ মনত পৰিল কাঁটা চামুচ ধৰাৰ শিক্ষালৈ। তাইৰ বুকুখন চিৰিংকৈ উঠিল। নৱকান্ত বৰুৱাৰ ঘৰৰ বিলাসৰ সামগ্ৰীবোৰে তাইৰ মাজৰ অশান্ত মানুহজনীক বৰ বেয়াকৈ আলোড়িত কৰি তুলিলে। তাইৰ গাত আছিল আশী নম্বৰী পকোৱা মিহি সূতাৰ ঘৰত্ত বোৱা চাদৰ। গিৰি আৰু আৰু ৰেণুৰ গাত খাচ বিলাতৰ পৰা অনা কাপোৰৰ চোলা দেখি তাই অসংযত ভাবে কোঁচ খাই যায়। তাই জোৰ কৰিও হাঁহিব নোৱাৰে।

হাতৰ পৰা পিচলি গিৰিৰ চাহৰ কাপটো প্লেটখনৰ ওপৰত পৰি যায়। তাইৰ ব্লেক মাৰ্কেটৰ দহটকীয়া গজৰ বিলাতী ভয়েলৰ চাদৰখনত চাহ পৰে। তাই বহাৰ পৰা উঠি 'ইচ্, ইচ্' কৈ নাকটো কোচাই পেলাই ভিতৰলৈ যায় আৰু পাঁচ মিনিটৰ ভিতৰতে অবিকল তেনেকুৱা চাদৰ এখন গাত লৈ ঘূৰি আহে। চাহৰ টেবুলত বহি তাই চাদৰখন ঠিককৈ লবলৈ যত্ন কৰে। তাই অনুপমাৰ ঘৰত বোৱা চেলেংখনৰ ফালে এনেয়ে এবাৰ চায়। কয়, "চাহৰ ডাগটো কিজানি নুগুচিব।" অনুপমাৰ খং উঠে। কিয় তাইৰ ফালে চাব?

ৰেণুৱে সোধে, "নবউৰ চাদৰখন ঘৰত বোৱা নহয়?" অনুপমাৰ গাটো কিচকিচাই যায়। মুখত স্পষ্ট বিৰক্তিৰ চিন ফুটি উঠে। গিৰিয়ে বোধহয় অনুমান কৰিব পাৰে। তাই হাঁহি কয়, "এৰা, নিজে বৈ কাপোৰ পিন্ধাটোত গৌৰৱ আছে। লাজ লাগে—তাঁত বব নেজানিলো, থুপৰী হৈ থাকিলো।"

অনুপমাৰ ভাব হ'ল যেন গিৰিৰ কথাবোৰ তাইৰ প্ৰতি কৰা ইতিকিং হে, আন একো নহয়। তাই মৰি যোৱা যেন লাজ পায়,

কেতিয়া ঘৰলৈ আহিব পাৰিব তালৈহে তাই অপেক্ষা কৰে। তাই মৰিবলৈ কিয় আহিছিল ?

চাহ-জলপান খোৱাৰ পিচত, উপহাৰ দি আৰু ধন্যবাদ লৈ শেষ হোৱাৰ পিচত, জাক আলহীৰ সমুখত অৰ্গেনত বহি গিৰিয়ে গান এটা গায়। মাজুত বহি থকা জয়ন্তলৈ চাই তাই লাজকুৰীয়া ভাবে হাঁহে, জয়ন্তই মূৰ দুপিয়ায়, ৰেণুৱে নাচে। আৰু মনৰ অশান্তি লৈ অনুপমা বহি থাকে। গিৰিৰ জন্মদিনৰ এই উৎসৱ যেন তাইক অৱমাননা কৰিবলৈকে, তাইক হেয় প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈকে পতা হৈছে। উৎকৃষ্ট কাৰ্পেটৰ ওপৰত পৰা চোফা, চকী, মেজ বেৰত বিয়াগোম তৈলচিত্ৰ, দুৱাৰ হেন খিৰিকিত পাতল পৰ্দ্দা, টিপয়বোৰত আজি ছিঙা জীয়া ফুল। সকলোৱে যেন তাইক বিদ্ৰূপ কৰিছে। বাখৰে তাইৰ ফালে খং ভাৱত চায়। তাৰ যেন ভাৱ, সমাজত মানুহ ভদ্ৰ হব লাগে, সংযত হবলৈ জানিব লাগে। আবেগত অভিভূত হব নেলাগে। তাই মূৰ দাঙি একান্ত মনে ৰেণুৰ নাচ চাবলৈ যত্ন কৰে।

কিন্তু স্বাস্থ্যহীন শ্ৰমৰ-দ-ছাপ পৰা বাখৰৰ কঠোৰ আদৰ্শবাদী চেহেৰাটো মলিন হৈ যায়।

৪

বাটত তাই এবাৰো বাখৰৰ লগত কথা নেপাতিলে। ৰাতি শইকীয়াৰ টোপনি অহাৰ পিচত তাই শুবলৈ দুৱাৰ মাৰি দুৱাৰত আউজি ৰুদ্ধ বেদনাক উন্মুক্ত কৰি দিলে। তাই কান্দি পেলালে।

অশান্ত বাখৰ ওচৰ চাপি গ'ল, “কুকি।”

“মোক থৈ আহক গৈ না, বহুত দিন ঘৰলৈ যোৱা নাই, ঘৰকৈ যাবলৈ মন গৈছে।”

সি অবাক হৈ গ'ল। ঘৰলৈ যাবলৈ হ'লে কান্দিব লাগেনে ? বিয়াৰ পিচৰ পৰাই ঘৰলৈ নোযোৱাটো অৱশ্যে অন্যায় হৈছে।

কিন্তু তাইকতো সি কোনোদিনেই বন্দী কৰি থোৱা নাই । চাৰি বেৰৰ মাজত ৰখা দূৰৰ কথা মনেৰেও বন্ধা নাই। অনুপমাক মনৰ স্বাধীনতা সি দিয়েই আহিছে। ভালদৰে কোৱা হলে জানো সি বাধা দিলেহেঁতেন ? কিয় তাই ইমান উত্তেজিত হৈ পৰিছে ? কিয় ?

সি ক'লে, "কুকি, ঘৰলৈ যাবলৈ মন গলে তুমি কন্দাৰ কাৰণ মই একো বুজা নাই। মোৰ নিশ্চয় অন্যায় হৈছে, তোমাক বিয়াৰ পৰা ঘৰলৈ এবাৰো যাবলৈ নোকোৱাত। কিন্তু তুমি কিয় ভাবিছা যে ঘৰলৈ যাবলৈ হ'লে মই তোমাক বাধা দিম ?" তাই আঁচলটো চকুলৈ নিয়ে।

সি কয়, "তুমি আজি গিৰিহঁতৰ ঘৰলৈ গৈ বৰ মন মাৰি আহিছা। মই লক্ষ্য কৰিছিলো তুমি ভাত বৰ উত্তেজিত হৈ বহি আছিলা।"

তাই কয়, "মই তাত অপমান পাই আহিছো। আজিয়ে অকল নহয়, আৰু এদিন। ৰেণুহঁতে মোক হীন জ্ঞান কৰে। সিহঁতৰ ভেমে মোক দেই পুৰি মাৰিছে। সিহঁতৰ টকা আছে, গৰ্ব্বও আছে। মোৰ নাই, কিন্তু মোক কিয় হেয় কৰিব ? সিহঁতৰ বিলাতৰ অনা কাপোৰ মোৰ ঘৰত বোৱা কাপোৰৰ লগত ৰিজাই মোক হীন জ্ঞান কৰিছে । আপুনি মোক জুই একুৰাৰ মাজলৈ লৈ গৈছিল ।"

বাখৰ নিৰৱে আঁতৰি যায়। তাই উচুপে। ভালেমান পৰৰ মূৰত সি অনুপমাক দুহাতেৰে ধৰি আৰামী চকী এখনত বহুৱাই দি কয়, "বহা কুকি। শান্ত হোৱা। মোৰ মুখলৈ চাই শান্ত হোৱা।"

সি গৈ আন্ধাৰ পটি কোখনত অকলে বহেগৈ। নিলগৰ পৰা ডাঙৰ তৰা এটালৈ উদাস দৃষ্টিৰে সি চাই থাকে। তাৰ চকুয়েদি পানী ওলাই আহে। গ'ল, কুকিও গ'ল। চেনেহৰ চেঁচনি ঢলা বতাহ জাকিও কেনিবা হেৰাই গ'ল।

কিমানপৰ সেইদৰে বহি আছিল সি কব নোৱাৰে ; ভেজাদি থোৱা দুৱাৰখন মেলাৰ শব্দতহে উভতি চালে। অনুপমা।

তাই তৰা আৰু জোনাকীৰ ক্ষীণ পোহৰত ক্ষন্তেক বাখৰৰ ফালে চাই থাকে। পিচত লাহে লাহে আহি তাৰ সন্মুখত আঠু কাঢ়ি বহি তাৰ কোলাত মূৰ গুজি হুক-হুকাই কান্দিবলৈ ধৰে। কান্দোনৰ আতিশয্যত তাই কিবা কব খুজিও একো কব নোৱাৰিলে।

বাখৰে তাইৰ মূৰত হাত বুলাবলৈ ধৰে। উঠা-নমা কৰা পিঠিখনত হাত এখন থয়।

"কুকি, ছিঃ নেপায়।"

তাই তাৰ বাওঁ ভৰিটো সাৱটি ধৰি সেঁ গালখন তাৰ আঠুত লগায়।

ষোল

১

অনুপমাক ঘৰত থৈ বাখৰ আৰু ভীম খেৰজানলৈ উভতি আহিল। দুয়ো ৰিক্তহস্ত। শইকীয়াই কলে, "কেইমাহমান মাকৰ ঘৰতে থাকক।" তেখেতো অকলশৰীয়া হৈ পৰিল। ডাঙৰ ঘৰটোত তিনিও আকৌ আগৰ দৰে থাকিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু ভীমে আৰু ভাত নেৰান্ধে, ৰান্ধনিটো আছে। সিয়েই সিহঁতক সোঁৱৰাই দিয়ে সিহঁতে আগৰ দৰে থকা নাই, মাজৰ গিৰীন, গৌৰা আৰু অনুপমাই সিহঁতক বেজাৰ দি গ'ল।

ভীমে লাইন পহৰা দিবলৈ আৰু নেযায়। ৰক্ষা কৰিব লগীয়া কোনো মানুহ আৰু লাইনত নাই। সকলোৱে চিপাহীৰ কাম কৰে, সকলো নিৰ্ভীক। কীৰ্তন ঘৰত চাকি নজ্বলে। ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক সিহঁতে পাহৰি পেলালে। এতিয়া লক্ষ্মীৰ ৰাজত্ব, নাৰায়ণ পলাল। সিপাৰৰ হেঁপাহ এতিয়া নাই, ইপাৰৰ আনন্দত সিহঁত মতলীয়া। সৰগলৈ সিহঁত যাব আৰু নোখোজে, মৰতলৈতে কাৰেং সাজিব খোজে।

সকলোকে হেৰুৱায়ো বাখৰে অনুভৱ কৰে, তাৰ ভুল হোৱা নাই। নহলে ভীম আৰু নিজামৰ মৰম কেতিয়াও নেপালেহেঁতেন। জীৱন দাদালৈ তাৰ মনত পৰে। জীৱন দাদাও জয়ন্তৰ দৰে মিলিটাৰী অফিচাৰ হৈ আফ্ৰিকা, ইউৰোপ ঘূৰিব পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু তেওঁ অসমৰ পৰ্ব্বতে-কন্দৰে সোমাই ফুৰিছে, বঙ্গৰ জোক-জেলুক ভৰা পথাৰে পথাৰে ঘূৰি ফুৰিছে, ৰাজপুতনাৰ শুকান মৰুভূমিৰ ওপৰত জয়যাত্ৰা কৰিছে। এই চাৰিটা মানুহৰ একেলগে ভুল হয় যদি হওক, একেলগে তেওঁ ফলভোগ কৰিব পাৰিব। আৰু যদিহে ফুল পায়, আন সকলোকে সিহঁতে তাৰ ভাগ দিব পাৰিব।

২

অনুপমাই আহিবৰ সময়ত তাক চিঠি লিখিবলৈ নকলে। সিহে উপযাচি কলে, "মই গৈয়েই চিঠি লিখিমগৈ কুকি। তুমি নিয়ম মতে খবৰ দি থাকিবা। আৰু যেন ঠিক সময়ত মোলৈ খবৰ যায়, মই ওচৰত থাকিম।"

দুখ কৰি নেথাকিবলৈ উৎসাহ দি সি চিঠি লিখে। কিন্তু তাৰ চিঠি গতানুগতিক হৈ পৰে, উছাহ উজাৰি নোলায়। তাইৰ চিঠিও নিষ্প্ৰাণ, ভাল-বেয়াৰ খবৰ, প্ৰিয়তম নিলিখে, লিখে শ্ৰীচৰণেষু।

বাখৰে ভাবে কি উপায়েৰে টকা অৰ্জা যায়। সম্ভৱ টকীয়া স্কুলমাষ্টৰীৰে আদৰ্শবাদী পুৰুষ হৈ থাকিলে নিশ্চয় নচলে। শহুৰৰ কীয়াৰ ছত্ৰছায়াত থকাৰ কাপুৰুষালি তাৰ নাই। অনুপমাক প্ৰায় হেৰুৱালে। অৱশ্যে তাইক ঘূৰাই আনিব লাগিব। কিন্তু কেনেকৈ?

নৱকান্ত বৰুৱাই উপদেশ দিয়ে। "বাখৰ, কিবা এটা কৰা, এনেকৈ থাকিল নচলিব, তুমি স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব। যুদ্ধৰ ঠিকা কৰাৰ দিন প্ৰায় শেষ হৈ আহিছে যদিও এতিয়াও সময় আছে। গিৰীনক দেখিছাই—কেনেকৈ উন্নতি কৰিছে। লাগিলে মই সহায় কৰিম। পাৰ্ছিভাৰেন্স লাগে, অধ্যৱসায়, গিৰীন আৰু বদৰুদ্দিন তাৰ প্ৰমাণ, ময়ো প্ৰমাণ। মই কবলৈ লাজ নকৰোঁ, এসময়ত মই সামান্য চাউল-দালিৰ দোকান দিছিলোঁ।"

কিন্তু বাখৰে শুনিছিল, তেখেতে কান্ধত চাউলৰ ভাৰ কঢ়িয়াই বাগিচাই বাগিচাই বেচি ফুৰিছিল। নৱকান্ত বৰুৱাই সেইবোৰ কবলৈ লাজ কৰে।

কিবা দোকান এখন পতাৰ কথা সি ভাবে। কিন্তু তালৈ লাগে মূলধন। তদুপৰি দোকান পতা মানে চিপাহীক বস্তু যোগোৱা। নাই, নোৱাৰে সি সেইবোৰ কৰিব। কিন্তু মূলধন নোহোৱা ব্যৱসায় কি আছে?

কিতাপ লিখাৰ কথা যি ভাবে। স্কুল-কলেজত সি প্ৰবন্ধ-পাতি লিখি ছপাইছিল। কিন্তু উপন্যাস লিখাৰ শক্তি তাৰ নাই। গধুৰ কিতাপ লিখাৰ সামৰ্থ্যও তাৰ নাই।

অনুবাদ? এৰা অনুবাদ কৰিব পৰা যায়। কিন্তু সাধাৰণ মানুহে কিনি তাক ছপইচা দিব পৰা হ'ব লাগিব, তেনে বিদেশী কিতাপহে সি অনুবাদ কৰিব। ডিটেকটিভ উপন্যাসৰ কথা দ-কৈ ভাবি চায়। ডেভিদৰ পৰা সি এজাপ ডিটেক্‌টিভ নভেল খুজি আনে। এদিন ডিব্ৰুগড়লৈ গৈ কেইখনমান কথা-সাহিত্য সম্বন্ধে আলোচনা কৰা কিতাপ বিচাৰি আনে। পোন্ধৰ দিনৰ মূৰত শ্বাৰ্লক হোমছ আৰু আগাথা ক্ৰিষ্টিৰ দুখন কিতাপ বাচি লয়। আগাথা ক্ৰিষ্টিৰ 'ইজি টু কিল'খন তাৰ ভাল লাগে। কিন্তু আৰ্থাৰ কোনান ডয়েল সকলোৰে পৰিচিত। সেইবাবে শ্বাৰ্লক হোমছৰে কুৰিপাতমান ভাঙনি কৰি সি ডিব্ৰুগড়ৰ প্ৰকাশক এজনৰ ওচৰলৈ গ'ল। বাখৰৰ কিবা সম্বন্ধ লাগে, গুৱাহাটীত ডাঙৰ কিতাপৰ দোকান আছে। কিন্তু তেখেতে ডিব্ৰুগড়ৰ পৰাই কিছুমান কিতাপ প্ৰকাশ কৰিছে। বাখৰক প্ৰকাশকে উৎসাহ দিলে। বাখৰে কলে, "আপুনি মূল প্ৰকাশকৰ পৰা অনুমতি আনক ইজি টু কিল'খনৰ বাবে। ইতিমধ্যে মই অনুবাদ কৰি শেষ কৰিম, টকা পইচাৰ কথা পিচত আলোচনা কৰিম।" প্ৰকাশকে গাত লয়।

৩

আনন্দ মনেৰে বাখৰে অনুবাদ কৰাত লাগি যায়। স্কুলৰ পৰা আহি সি লিখাতে লাগি থাকে। ইমান গভীৰ ভাবে যি লিখাত মনোযোগ দিছিল যে তাৰ মনৰ দুখ-কষ্টৰ কথাও সি পাহৰি গৈছিল। নিৰব সাধনাত তাৰ অন্তৰ শুদ্ধ হৈ যোৱা যেন লাগিল, মনলৈ শান্তি ঘূৰি আহিল। অনুপমাক ওচৰলৈ আনিবলৈ তাৰ

অন্তৰ ব্যাকুল হৈ উঠিল। সি টকা ঘটিব, মূলধন নোহোৱা, মন অপৱিত্ৰ নকৰা ব্যৱসায় কৰিব। কুকিক সুখী কৰিব, কুকিয়ে তাক আকৌ ভাল পাব। সি সুখী হব।

সি কুকিলৈ লিখিলে, "পৃথিৱীত চকুত লগাকৈ একো কৰিব নোৱাৰিলো। কিন্তু তোমাক সুখী কৰিবলৈ মই দৃঢ় সঙ্কল্প কৰিছো। তোমাক মই এৰিব নোৱাৰো। তোমাৰ অশান্তিৰ কাৰণ মই বুজিছো। মোৰ দুৰ্ব্বল (?) পঙ্গু (?) আদৰ্শৰেই মই গৈ থাকিম। কিন্তু উপাৰ্জ্জনৰ পথলৈ ওলাই আহিছো। মই মই হৈ থাকিয়েই উপাৰ্জ্জন কৰিম।"

তাইৰ উত্তৰ আহে, "মোৰ অশান্তিৰ কাৰণ যদি বুজিছে তেন্তে আপুনি সুখী হব নোৱাৰিব। কব নোৱাৰো কিয় এনে হলো। মই আশা ৰাখিব পৰা নাই। মোৰ সুপ্ত চেতনাৰ মানুহজনীক আগতে দেখা হলে আপোনাক কেতিয়াও আমনি নকৰিলোহেঁতেন। এতিয়া ফিৰিবৰ উপায় নাই। অন্যায় মই কৰিব নোৱাৰো। চিৰদিনৰ কাৰণে আপোনাক অন্তৰত ৰখাই মোৰ ডাঙৰ ন্যায়। কিন্তু খেৰজানত, কিয় কব নোৱাৰো, মোৰ অশান্তি বাঢ়ে।"

নিৰুৎসাহ নহবলৈ সি প্ৰতিজ্ঞা কৰি এনেহতে অনুবাদ শেষ কৰি প্ৰকাশকৰ হাতত দিয়ে আৰু আগাথা ক্ৰিষ্টিৰ 'ইজি টু কিল'খন অনুবাদ কৰিবলৈ এনে উছাহতে লাগি যায়। প্ৰকাশকে চিঠি লিখে, কিতাপ প্ৰেছলৈ পঠোৱা হল আৰু ছপা শেষ হলেই প্ৰথম ছপাৰ কাৰণে তাক পাঁচশ টকা দিব।

৪

'ইজি টু কিল'ৰ আধা-আধি অনুবাদ হওঁতেই এদিন টেলিগ্ৰাম পালে, "কুকিৰ কন্যা সন্তান হৈছে। সোনকালে আঁহা।" কাকত-পত্ৰ সামৰি সি যোৰহাটলৈ বুলি গাড়ীত উঠেগৈ। কুকিয়ে নিশ্চয় তাক ওচৰত বিচাৰিছে। তাৰ কন্যা সন্তান হৈছে। সি যিহকে ইচ্ছা কৰাছিল তাকে পাইছে। অনুপমাই অন্যায় কৰা নাই।

তৰাজানত অনুপমাহঁতৰ ডাঙৰ ধুনীয়া ঘৰটোৰ সমুখত তুখন মটৰ বৈ আছিল, এখন ডাক্তৰৰ আৰু আনখন অনুপমাহঁতৰ। নাৰ্চ আৰু তিৰুতা মানুহৰ প্ৰতাপত সি অনুপমাৰ ওচৰলৈ গধূলিলৈকে যাবলৈ অনুমতি নেপায়। মাইকী মানুহবোৰে কন্যা সন্তান হোৱাত তিমান সুখী হব পৰা নাই, কিন্তু তাৰ শহুৰেকে হ'লে বৰ আনন্দ পাইছে।

আন্ধাৰ হোৱাৰ পিচত অনুপমাই তাক মাতি পঠায়। কেচুৱাক দোলা বিছনা এখনত শুৱাই থৈছে, অবিকল কুকিৰ দৰে দেখি, মুখখন বাখৰৰ গঢ়ৰ হৈছে। সি বৰ তৃপ্তিৰে জীয়েকৰ ফালে চায়। উৎসুক অনুপমাৰ ওচৰত বহা মাত্ৰকে তাই থাপ মাৰি তাৰ হাত এখন ধৰি কন্দনামুৱা হৈ কয়, "ক'ত আছিল ইমান পৰে? মোৰ ইমান কষ্ট গ'ল, আপুনি ওচৰত নাই। আহিছে, বাহিৰত বহি আছে।"

তাৰ হিয়া নাচি উঠে। "কুকি, ইমানবোৰ তিৰোতা মানুহ আহি আছে যে মই তোমাৰ ওচৰলৈ আহিবই পৰা নাই, খং নকৰিবা।"

তাই বিছনাত বহি আউজি আছিল, গাল-মুখত স্পষ্ট ক্লান্তিৰ চিন, চুলি কোচা মেলা। সি তাইৰ মূৰে-গালে হাত ফুৰাই মৰম কৰে আৰু নানান কথা সোধে। সি তাইক বুকুৰ মাজলৈ টানি লয়। তাইৰ মুখখন তাৰ বুকুত গুজি কয়, "মই এতিয়াও আপোনাৰ প্ৰতি অন্যায় কৰা নাই। আপোনাক ছোৱালী দিম বুলিছিলো, ঈশ্বৰে মোক সহায় কৰিছে। আপুনি সুখী হবই লাগিব।"

তাই তাক বহুত পৰলৈকে ওচৰত বহুৱাই থয়। সিহঁতৰ ওচৰলৈ কোনো নাহে।

পিচদিনা ৰাতিপুৱা প্ৰসূতি বহুত সুস্থ হৈ উঠে, বাখৰৰ প্ৰভাৱত —সকলোৱে আচৰিত মানে, তাৰ গৰ্ব্বও হয় লাজো লাগে। তাই

গা ধুই মূৰ আচুৰি ওলোৱা-সোমোৱা কৰে, শেঁতা পৰা গাল দুখনলৈ ৰঙচুৱা বোল এটা আহে।

তাৰ উপাৰ্জ্জনৰ কথা সি তাইৰ আগত কয়, তাই ভাল পাব নোৱাৰে। কিতাপ লিখি কোনো মানুহ সুখী হব নোৱাৰে। ধনী গ্ৰন্থকাৰ পৃথিৱীত খুব কমেই আছে। তাইৰ আগ্ৰহ যে মুঠেই নহল সি অনুভৱ কৰিব পাৰে।

অনুপমাহঁতৰ প্ৰকাণ্ড ঘৰ, ধুনীয়া মটৰখন, বিলাসৰ সামগ্ৰীবোৰ —সকলো বাখৰে নিৰীক্ষণ কৰে। শহুৰেকে মাৰোৱাৰী মহাজনৰ লগ লাগি কাপোৰৰ কল এটা কলিকতাত কিনিব খুজিছে। অনুপমাক ঘুৰাই নিয়া সহজ নহব, আৰু ইয়াত বেছি দিন থাকিলে নিজৰ ওপৰতো তাৰ বিশ্বাস হেৰাই যাব। ইয়াত কাকো সি মনৰ কথা খুলি ক'ব নোৱাৰে, শহুৰেকে দিয়া উপদেশ, মনেৰে নেমানিলেও, না কৰিব নোৱাৰিব।

সি উভতি আহে। আহিবৰ সময়ত অনুপমাক কৈ আহে, "যাওঁ কুকি, তুমি খেনজানলৈ যাব নেলাগে। ইয়াতে ভাল পাইছা থাকা, সি মন যায় তাকে কৰিবা। যিদিনা মন যাব সেইদিনা খবৰ দিবা মই লৈ যামহি। আৰু কেচুৱাকণৰ ওপৰত মোৰ অধিকাৰ আছে। তাইক অনাদৰ নকৰিবা, সকলো খৰচ মই পঠিয়াই দিম।"

তাই কৈছিল, "বিয়া দিয়া জীয়েক মাক-বাপেকৰ ঘৰত থাকেহিয়েই। আপুনি খৰচ পঠাই আমাক লাজ দিব নেলাগে।"

৫

সি আহি আকৌ অনুবাদত লাগি হায়। শ্বাৰ্লক হোমছ প্ৰকাশ হৈ ওলায়। তাক প্ৰকাশকে পাঁচ শ টকা দি পঠায়। সি অনুপমালৈ লিখে, "মোৰ যাত্ৰাত বিশিষ্ট মাইলৰ খুটি এটা পাইছোঁপে।

মই পিচ হুহকা নেমাৰো, চৰৈৱতি চৰৈৱতি মোৰ মূলমন্ত্ৰ। তোমালোকৰ বাবে টকা পঠাব খোজাত মই অপমান কৰিব খোজা নাছিলো। মোৰ স্ত্ৰী-কন্যাক খুৱাব পিন্ধাব পৰা সামৰ্থ্য যে মোৰ আছে তাকেহে প্ৰমাণ কৰিব খুজিছিলোঁ।"

উত্তৰ আহে, "আপোনাৰ সামৰ্থ্য নাই বুলি মই কাহানিও সন্দেহ কৰা নাই। কিতাপ অনুবাদ কৰি যে অসমত তথা ভাৰতত স্ত্ৰী-কন্যাক খুৱাব পিন্ধাব নোৱাৰে সেইটো আপুনি অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। মই দিনে দিনে নিৰাশ হৈ গৈছো। খেৰজানলৈ আৰু উভতি যাব পাৰিম নে নোৱাৰিম কব পৰা নাই। বোধহয় নোৱাৰিম। আপোনাৰ সন্তান নিনি বাঢ়ি আহিছে। তাইৰ প্ৰতি অনাদৰ মুঠেই হোৱা নাই। মই অন্যায় নকৰোঁ।"

সোতৰ

১

ভীমক দেখা কৰিবলৈ আহি এদিন দুৰ্য্যোধনে বাখৰক কলে, "বাখৰ বাবু বৰ লেতেৰা কথা হ'ল। গৌৰীজনী লাইনৰ পৰা গুচি গ'ল।"

বাখৰে টান ইংৰাজী বাক্য এটাৰ খাপখোৱা অসমীয়া ভাঙনি এটা চিন্তা কৰি আছিল। দুৰ্য্যোধনৰ কথা শুনি আচৰিত হৈ ক'লে, "কিয়, কলৈ গ'ল?"

"এ নকবি আৰু," সি টেবুলৰ পৰা কিতাপ এটা তুলি লৈ ক'লে, "তাই ডুমডুমাত সেই মোমায়েক নে কি এটা আছে তাৰ ঘৰৰ পৰা কাম কৰিব হেনো। কলীয়াপানীত সেই হাবিৰ পিনে ঘৰ। মাক-বাপেকে ইমান কলে, তাই নুশুনিলে। কালি ৰাতিপুৱা কামলৈ যাওঁতে কাপোৰ-কানি লৈ গ'ল।"

বাখৰে কিতাপ-কাগজ সামৰি থলে। চিগাৰেট এটা জ্বলাই ফাউনটেন পেনডাল মাৰি থলে।

গিৰীন কলীয়াপানীত থাকে।

দুৰ্য্যোধনে সুধিলে, "আচ্ছা, গিৰীন বাবু জানো তাতে নেথাকে, কলীয়াপানীত?"

"থাকে।"

"ফিল বাবুৰে কাম কিজানি এইবোৰ বাবু। ছিঃ বৰ লেতেৰা মানুহ।"

বাখৰে সুধিলে, "তোৰ বেয়া লাগিছে নেকি?"

"এইচব বেয়া কথা বাবু। মান-ইজ্জৎতো আছে। আমি মা-বহীনৰ কাৰণে লাইন পহৰা দিওঁ, আৰু ইহঁতে কৰিছে এইবোৰ।" বীৰ দুৰ্য্যোধনৰ ক্ষোভ হয়। সি কিতাপখন মেলি এনেয়ে নিচিনা

আখৰবোৰ চাই যায়। তাৰ হালধীয়া চকু দুটাৰ চুকবোৰ বিৰক্তিত কোঁচ খাই যায়। বাখৰে তাক নিৰীক্ষণ কৰে।

"ভীমক কথাটো কৈছ নেকি?" বাখৰে সুধিলে।

"সি বৰ দুখ পাইছে। গৌৰীক সি বৰ বেছি প্ৰেম দিছিল। তাক নকৰি, সি আৰু দুখ পাব।"

দুৱাৰত শব্দ হয়। ভীম সোমাই আহে। সি কাৰো ফালে নোচোৱাকৈ টেবুলৰ ওচৰলৈ আহে, আৰু পুৰণি নিব এসোপাৰ ভিতৰৰ পৰা ভাল চাই নিব এটা বিচাৰিবলৈ ধৰে। তাৰ চকু দুটা ৰঙা, তাত হিংস্ৰ পশুৰ খং। সি বাহিৰৰ পৰা সকলো শুনি আছিল। বাখৰ আৰু দুৰ্য্যোধনে তাৰ ফালে ভয়ে ভয়ে চায়; সি নিব দুটা হাতত লৈ আকৌ বাহিৰলৈ ওলাই যায়, আৰু একেবাৰে নিজৰ ঘৰত সোমায়গৈ।

বাখৰে ক'লে, "সি বাহিৰৰ পৰা সকলো শুনিলে।"

দুৰ্য্যোধনে কিতাপটো লাহেকৈ টেবুলত থৈ বাখৰৰ ফালে চায়। তাৰ চকুৰ বিৰক্তি করুণালৈ পৰিণত হয়। বন্ধুৰ প্ৰতি সহানুভূতিত তাৰ চকু দুটা সেমেকি আহে।

দুৰ্য্যোধন যায়গৈ।

বাখৰে চিঞৰে, "ভীম, একাপ চাহ দিবলৈ কচোন।"

২

বান্ধনিটো কেনিবা ওলাই গৈছিল। ভীমে জুই ধৰি চাহ একাপ কৰি আনি দিয়েহি। বাখৰে সোধে, "কালিৰ কথাখিনি লিখিলিনে নাই?"

"লিখিলোঁ"—তাৰ মাতটো গম্ভীৰ।

"নবউৰলৈ চিঠি লিখিবলৈ কৈছিলোঁ, লিখিলিনে?"

"লিখিলোঁ।"

"আৰু যুদ্ধৰ ৰচনা খন ?"

"লিখিলোঁ।"

"চাওঁ লৈ আহ।"

ভীমে তাৰ ঘৰৰ পৰা বহী এখন আনি সি লিখা যুদ্ধৰ ৰচনা খন মেলি দিয়েহি। বাখৰে পঢ়েঃ "যুদ্ধ বেয়া বস্তু, কাৰণ যুদ্ধই মানুহক বেয়া কৰে। যুদ্ধই মানুহৰ মন ভাঙে। যুদ্ধই মানুহৰ সংসাৰ ভাঙে। যুদ্ধৰ কামলৈ যি মানুহ যায় সেই মানুহ লোভত পৰে। তেতিয়া যি নষ্ট হয়। মানুহ পশু হোৱাতকৈ মৰি যোৱাই ভাল।"

বাখৰে মন্তব্য কৰে, "ভাল হৈছে। তই অতি অলপ দিনৰ ভিতৰতে বহুত শিকি পেলাইছে। চেষ্টা চলাই থাক, সাধনাই আচল বস্তু। সাধনাই জীৱন।"

সি বহীখন হাত পাতি লয়। বাখৰে বক্তৃতা দি যায়, "যুদ্ধৰ আগতে মানুহে টকা কম পাইছিল। কিন্তু সুখত আছিল, কাৰণ বেছি নিবিচাৰিছিল। এতিয়া টকা বহুত; বহুত হলেও মানুহক এতিয়া নোজোৰা হৈছে। টকাই কেতিয়াও নোজোৰে। মাহে একুৰি পালেও নোজোৰে, এক হেজাৰ পালেও নোজোৰে। কিন্তু একুৰিত দৰকাৰী বস্তু খিনিৰে মানুহে সুখত থাকে। এক হেজাৰ পালে বহুত ভাল বস্তু লাগে, মটৰ চলাব লাগে, বহুত চাকৰ-বাকৰ লাগে, বঙলা ঘৰ লাগে, বহুত কিবা-কিবি লাগে। সেই কাৰণেই আমাৰ দেশৰ সাধু-সন্ন্যাসীসকলে মাটিৰ দুনিয়াৰ বস্তুবোৰত মোহ নকৰিবলৈ কৈছিল। কিন্তু মানুহে সেইবোৰ শিক্ষা পাহৰি গৈছে, সেই বাবেই মানুহৰ মনত শান্তি নোহোৱা হৈছে। আমি যদি মোহ নকৰাকৈ থাকো তেন্তে বহুত দুখী মানুহতকৈ আনন্দত থাকিব পাৰিম।"

নিৰৱে বক্তৃতা শুনি সি নিৰৱে ওলাই যায়।

বাখৰে দেখিলে কাম একো নহ'ল। ভীমৰ মনত সেইবোৰ কথা নোসোমাল। সি লিখিবলৈ এৰি ফুৰিবলৈ ওলাই গ'ল। তাৰ

অনুভৱ হ'ল, ভীম বৰ ভাৱপ্ৰৱন আৰু এই বাবেই সি তাৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখি আছে। সি জানে, দুৰ্য্যোধনে তাক বহুত দিন ধৰি ফিল্ডত কাম কৰিবলৈ লগ ধৰি আছিল, কিন্তু কৃতকাৰ্য্য নহ'ল।

৩

কেইদিন মানৰ পিচত বাখৰে দেখিলে, ভীমে আঁঠ ইঞ্চি মান দীঘল খুকুৰী এখন ধৰাইছে, শিলৰ ওপৰত ঘহেঁাতে ঘহেঁাতে খুকুৰীখন চিকচিকীয়া হৈ উঠিছে। সি অলপ আচৰিত হয়। খুকুৰীখন কলঘৰত তৈয়াৰ কৰা, মটৰৰ স্প্ৰিঙৰ পৰা কোনোবা মিস্ত্ৰি এটাই কৰি দিছে।

গিৰীন আহে। শইকীয়াৰ লগত টকা-পইচাৰ বিষয়ে কথা পাতে। নিজৰ ঘৰৰ দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ ভীমে হিংস্ৰ দৃষ্টিৰে গিৰীনৰ ফালে চায়। শইকীয়াই টকা থবলৈ ভিতৰলৈ যাওঁতে সি ভিতৰ সোমাই যায়। বাখৰে বাহিৰলৈ আহি গ'ল-হেকাৰি মাৰি গিৰীনৰ লগত আনিচ্ছা সত্ত্বেও কথা পাতে। ভীম ওলাই নাহে। হয়তো ভিতৰতে খুকুৰীখন লাৰি-চাৰি থাকে। যাবৰ সময়ত ভয়ে ভয়ে গিৰীনে উভতি উভতি চাই যায়। নতুন লেছন দিবলৈ মাতি আনি বাখৰে বক্তৃতা জাৰে, "মানুহক সংযম লাগে, ধৈৰ্য্য লাগে। পৃথিৱীত বেয়াৰ ভাগেই সৰহ; শত্ৰু বেছি, বন্ধু কম। গতিকে শত্ৰু নাশ কৰিব লাগিলে শৰীৰত বেছি শক্তি গোট খুৱাব লাগিব, নভবা নিচিন্তাকৈ কাম কৰি পেলালে বিপদ হব পাৰে। বেয়া পৃথিৱীখন ভাঙ্গ কৰি লব লাগিব, তাক পুৰি ছাই কৰি দিলে নহব। কাৰণ ইয়াতে আমি থাকিব লাগিব। ঘৰটো লেতেৰা হলে ধুই মুচি লব লাগিব, ভাঙি জ্বলাই দিলে নহব।"

শইকীয়ায়ো শেষত আৱিষ্কাৰ কৰে—ভীমটো দিনে দিনে কিবা হৈ গৈছে। কাম-বন কৰে, কিন্তু হাঁহি-মাতি নুফুৰে। তেখেতে এদিন কলে, "তোৰ কি হৈছে অ' ভীম? মন মাৰি ফুৰিছ দেখোন?"

বুঢ়াৰ ওচৰৰও ধৰা পৰিব নেলাগিব। ভীমে কাঠ হাঁহি এটা মাৰি কয়, "একো হোৱা নাই দেওতা, ক'তনো মন মাৰি ফুৰিছো?"

"ওহ," শইকীয়া সন্তুষ্ট হব নোৱাৰে। "দেখিছো আৰু' আগৰ দৰে হাঁহি-তামাচা নকৰ, আকৌ বোলে মন মাৰি ফুৰা নাই।"

ভীমে ব্যাখ্যা কৰে, "ভাত-তাত আজি-কালি ৰান্ধিব নেলাগে নহয়, একদম চুষ্টি হৈ গৈছোঁ।"

"নে ফিল্ডত কাম কৰিবলৈ তোৰো মন গৈছে?"

"নাই।" সি আঁতৰি যায়।

ৰাতি তাৰ ঘৰৰ কাষেদি বাখৰ বাহিৰলৈ যাওঁতে সি থমক খাই ৰৈ যায়; ভীমে ফেকুৰি ফেকুৰি কান্দিছে। বেৰৰ জলঙাইদি জুমি চাই দেখে লেমটোৰ সমুখত টেবুলত মূৰ গুজি ভীমে কান্দি আছে।

পিচদিনা ভীমৰ বহীটো চাওঁতে তাৰ চকুত পৰে শেষৰ পিনে এটা পাতত লিখা আছে: "মই আজি কান্দিছোঁ। পৰম পূজনীয় দেউতাই মোক ফিল্ডত কাম কৰিব বুলি ক'লে। ইমান দুখ মই আৰু পোৱা নাই। ফিলে মোৰ ঘৰ ভাঙিলে, ফিলে মোন মন ভাঙিলে। ফিলে মোৰ সকলো ভ্ৰষ্ট কৰিলে। মই হেনো ফিলতহে কাম কৰিব মন কৰিছোঁ। হে ভাগবান মোক ৰক্ষা কৰা।"

৪

বাখৰ আৰু থিৰে থাকিব নোৱাৰিলে। সি এদিন গধূলি গিৰীনৰ ঘৰৰ সমুখত থিয় হ'লগৈ। পাতল হাবিয়নি আৰু বাঁহ এজোপাৰ দাঁতিত সৰু ঘৰটো।

ভিতৰত চাকি জ্বলি আছে। বন্ধ দুৱাৰৰ ওচৰলৈ সি আগবাঢ়ি যায়। ভিতৰত মানুহৰ চেপা কথা-বতৰা চলিছিল। পুৰুষ আৰু স্ত্ৰী দুয়োৰে। এজন পুৰুষ, এজনী স্ত্ৰী।

সি দুৱাৰত টুকিয়াই মাতে, "গিৰীন, গিৰীন, দুৱাৰ খোলা।"

"কোন ?" গিৰীনে দুৱাৰ খুলি খুলি সোধে।

বাখৰ সোমাই যায়, সাউৎ কৰে বাওঁহাতৰ কোঠাটোলৈ সোমাই যোৱা শাৰী এখন আৰু ভৰি দুটা সি দেখে।

গিৰীন অবাক হৈ যায়। সি আতঙ্কৰ দৃষ্টিৰে বাখৰৰ পিনে চায়। তাৰ শৰীৰত বাখৰতকৈ বহুত বেছি মঙহ আৰু বহুত বেছি বল আছে। কিন্তু বাখৰৰ চকু দুটাৰ ফালে চাই সি নিজক দুৰ্ব্বল দুৰ্ব্বল অনুভব কৰে। সেই চকুত মৰণৰ কোনো ভয় নাই। তাত কেৱল সাহ আছে।

বাখৰে দুৱাৰখন বন্ধ কৰি কয়, "মোক বোধহয় বহিবলৈ কোৱাত আপত্তি নাই, তোমাক আমি—" "বহক বাখৰ ককাইদেউ," অপ-ৰাধীৰ দৰে গিৰীনে চকী এখন আগবঢ়াই দি কয়, "মোৰ ভুল হৈছে। বহক "

বাখৰ বহে। চকী মেজেৰে সুসজ্জিত কোঠাটোত নিকা কাপোৰ পৰা এখন বিছনা। মেজত এটা দামী টেবুল লেম্প, এখন টিপয়ত ফুল ভৰা ফুলদানী।

বাখৰে সুধিলে, "সিটো কোঠাৰ পৰা বাহিৰলৈ যাবলৈ দুৱাৰ আছেনে নাই ? মোৰ পৰা ভয় কৰিব লগীয়া একো নাই। মোৰ পৰা কাৰো অপকাৰ নহয়। মই ভদ্ৰ ভাৱতেই আহিছোঁ।"

গিৰীনে লাহেকৈ কয়, "নাই।"

বাখৰে মাতে, "গৌৰী!" কোনো উত্তৰ নাই। "গৌৰী, এই-ফালে আহ। মোৰ আগলৈ ওলাই আহ। তোৰ লগত মোৰ কথা আছে। তই ইয়াত থাক, জানো। সকলোৱে জানে। তোক মাৰধৰ কৰিবলৈ মই অহা নাই।"

গৌৰী ওলাই আহে। তাইৰ মুখখন ভয়ত বিবণ। গাত ছিল্কৰ ব্লাউজ আৰু দামী শাৰী। তাই মূৰ তুলি বাখৰৰ ফালে চাব নোৱাৰে।

"গৰী," বাখৰৰ মাতটো আগতকৈ বহুত কোমল হৈ পৰে,

"মই তোক গালি পাৰিবলৈ অহা নাই। তই লাইন এৰি আহি ভাল কৰিছনে বেয়া কৰিছ, সেই কথাও ক'বলৈ অহা নাই। তোৰ যি খুচী তই কৰিছ ; মোৰ তাত মাত মাতিবৰ হক নাই। মই আহিছোঁ ভীমৰ কাৰণে।"

গিৰীন সিটো কোঠালৈ যাব খোজে। বাখৰে কয়, "তুমি ইয়াতে থাকিব পাৰা গিৰীন, মোৰ কোনো আপত্তি নাই।"

গিৰীনে মুৰ খজুৱাই কয়, "নহয় 'কাইদেউ, মই অলপ চাহৰ খবৰ কৰোঁ বুলিছিলোঁ।"

"মই এতিয়াই যামগৈ। তুমি ব্যস্ত হব নেলাগে।"

গিৰীনে তললমুৱ কৰে। বাখৰে বুজে গিৰীনে ভাবিছে, ঘৃণা কৰি সি চাহ খাব খোজা নাই। সি কয়, "এগিলাচ চেঁচা পানী পাৰা যদি আনা।"

গিৰীন ওলাই যায়।

বাখৰে কয়, "গৰী, ভীমক চবচে ভাল মানুহ বুলি মই নকওঁ কিন্তু তাৰ দৰে মৰম-দৰদ কৰিব পৰা মানুহ আৰু মই দেখা নাই। সি ইমান প্ৰেম দিব পাৰে মই চমক খাই গৈছোঁ। তই গুচি অহাৰ পিচৰ পৰা সি একেবাৰে মন-মৰা হৈ গ'ল। কাম কৰে, কিন্তু কোনো ফুৰ্ত্তি নাই। মুখত আমাক ফাকি কৰি হাঁহি দেখু-ৱায়, কিন্তু ৰাতি বিছনাত পৰি পৰি কান্দে। মই তাক ভাল পাওঁ, নিজৰ ভাইৰ দৰে ভাল পাওঁ। তাৰ দুখ দেখি মোৰ আৰু সহ্য নোহোৱা হৈছে।"

তাই একো নেমাতে। পৰ্দ্দাৰ বেকগ্ৰাউণ্ড লৈ বজাৰত তোলা ফটো এখনৰ দৰে থিয় হৈ থাকে।

বাখৰে কয়, "ভীমৰ দৰে দৰদ মই, মই নবউৰক দিব পাৰি-ছিলোঁ নে নাই কব নোৱাৰো। সেই কাৰণে মই তোৰ ওচৰলৈ আহিছোঁ।"

গিৰীনে পানী এগিলাচ লৈ আহি তাৰ ফালে আগ বঢ়াই দিয়ে। পানী খাই সি কয়, "গৰী, তই ব'ল, ঘূৰি ব'ল, ভীমৰ ওচৰলৈ ব'ল। তাৰ জান বচা। সি নহলে কাহানিবা পাগল হৈ যাব "

গৌৰী নিমাত।

বাখৰে মাতিলে, "গৌৰী !"

তাই নিমাত।

সি বহাৰ পৰা উঠি তাইৰ সমুখত থিয় হয়গৈ, তাইৰ দুবাহুত ধৰি মানুজনী জোঁকাৰি জোঁকাৰি মাতে, "গৌৰী !"

তাই "বাবু" বুলি তাৰ ভৰিত পৰি হুকহুককৈ কান্দি পেলায়। তাই তাৰ ভৰি এখনত ধৰি থাকে। একো কথা নকয় !

গিৰীনে চকী এখনত বহি দুহাতেৰে চকু মুখ ঢাকি ধৰে। এই দৃশ্যৰ ৰহস্য তাৰ মগজুৰ বহুত বাহিৰত।

গৌৰীৰ মূৰত হাত দি বাখৰে কয়, "গৰী, ভীম মোৰ যেনে ভাই, তয়ো তেনে বহিন। তই ভাবিছ মই তোক দেখিব নোৱাৰো। বহিনৰ ওপৰত কেতিয়াবা খং হলেও জানো দাদা-বহিন, দাদা-বহিন হৈ নেথাকে ?"

গৌৰীৰ অন্তৰখনে হাঁহাকাৰ কৰি উঠে। তাইৰ অনুভৱ হয় তাই পাপৰ বোকাত লুতুৰি-পুতুৰি হৈ পৰিছে। তাইৰ গোটেইটো ধুনীয়া গা একেবাৰে লেতেৰা হৈ গৈছে। শুকান পাৰত থিয় হৈ দেৱতাৰ দৰে মানুহ বাখৰ বাবুৱে তাইক বোকাৰ পৰা তুলি নিব খুজিছে। অলপ দূৰত করুণ চাৱনিৰে চাই থিয় হৈ আছে ভীম, সিও দেৱতাৰ দৰে মানুহ।

বাখৰে কয়, "গৰী, তই মোৰ দুখ নুবুজিবি। মই কান্দিছোঁ, কিমান কান্দিছোঁ তই দেখা নাই। তই এই অলপ কান্দিছ। মই বহুত দিন কান্দিছোঁ। আৰু ভীমে মোতকৈ বহুত বেছি কান্দিছে।"

তাই তাৰ ভৰিটো জোৰে সাৱটি ধৰি কান্দি কান্দি কয়, "মই যাম বাবু।"

বাখৰে তাইক ধৰি চকী এখনত বহুৱাই দি নেকান্দিবলৈ ভালে-মান পৰ সান্ত্বনা দিয়ে। অলপ সুস্থ হোৱাৰ পিচত সি দুৱাৰ খুলি ওলাই যায় অলপ পিচত গৌৰীও উঠি আন্ধাৰে মুন্ধাৰে মোমায়েকৰ ঘৰৰ পিনে যায়গৈ। গিৰীনে চকু মুখ ঢাকি বহি থকা অৱস্থাতে বহুত পৰলৈ বহি থাকে।

৫

পিচদিনা স্কুললৈ যাবৰ সময়ত বাখৰে ভীমক সুখবৰটো দিলে। ভীমে খুকুৰীখন উলিয়াই ধৰাই আছিল। ইটো সিটো কথাৰ ছলেৰে বাখৰে আচল কথাটো শেষত ক'লে।

ভীমে থিয় হৈ নালডালত শকতকৈ খুকুৰীখন মুঠি মাৰি ধৰি ক'লে, "মোক কচবী মাইকী নেলাগে।"

বাখৰ ভিতৰত বহি পৰেগৈ। কচবী মানে পতিতা।

অৱশ্যে গৌৰী ঘূৰি অহাৰো কোনো লক্ষণ দেখা নগ'ল। তাই হয়তো ক্ষন্তেকৰ বাবে নিজৰ ভুল দেখা পাইছিল। কিন্তু ৰাতি পুওৱা মাত্ৰকে ৰাতিৰ সকলো কথা পাহৰি পেলালে। হয়তো গিৰীনে আকৌ তাইক ফুচুলালে।

বাখৰ ভাগৰি পৰে। ভীমক নিজৰ পথতে এৰি দি সি কাগজ কিতাপ লৈ স্কুলতে অনুবাদ কৰিবলৈ লয়, স্কুল ছুটী হলে দোকানত চাহ খাই আহি গধূলিলৈকে লিখি থাকে। ফুৰি-চাকি আকৌ ৰাতি ঘৰ সোমায়গৈ। ৰাতি আকৌ লিখে। প্ৰকাশকে তাগাদা দিছে। ভাঙনিৰ অনুমতি আহিছে, সোনকালে অনুবাদ কৰি প্ৰেছত দিব লাগে, এইখনৰ প্ৰথম ছপাত বাখৰে সাতশ টকা পাব।

অনুপমাৰ চিঠি গতানুগতিক হৈ গৈ চাৰি-পাঁচ শাৰীত ৰৈছেগৈ: ভালে আছে, নিনি বগাব ধৰিছে, তাই খেৰজানলৈ নেযায়, ইত্যাদি।

মনত দুখ লাগিব বুলি আৰু দুখ লাগিলে আগুৱাব নোৱাৰিব বুলি সি অনুপমাৰ পৰিবৰ্ত্তনৰ কথা নেভাবিবলৈ চেষ্টা কৰে। সেই কাৰণে দিনে-ৰাতিয়ে লিখে। ৰেণুৱে কেতিয়াবা কয়, বাইদেৱে মাতি পঠাইছে। সি উত্তৰ দিয়ে, "মোৰ সময় নাই।"

এদিন গিৰি আহি স্কুলতে ওলালহি। তেতিয়া স্কুল ছুটী হৈছে। বাখৰে চকীদাৰটোক চাহ আনিবলৈ পঠিয়াই কিতাপ-কাগজবোৰ মেলি লৈছে।

"বাখৰদা," তাই অফিচলৈ সোমাই আহে।

সি বিৰক্তি বোধ কৰে, গতিকে একো নেমাতি তাইৰ ফালে চায়। তাই চকী এখনত বহেহি।

"কি হ'ল গিৰি?" সি পাতল হবলৈ যত্ন কৰে।

"আপোনাৰনো কিহত সময় নোহোৱা হৈছে চাবলৈ আহিলোঁ।"

পাতল কৰিব খোজা বাখৰৰ মনটো তাই অজানিতে গধুৰ কৰি তোলে। "মোৰ কিমান পঢ়া বুজিবলৈ বাকী আছে। আপুনি কিয় নেযায়, বাখৰদা?"

বাখৰে সংযত হবলৈ চেষ্টা কৰি কয়, "মই কিতাপ এখন অনুবাদ কৰিছোঁ গিৰি। মোৰ মুঠেই সময় নাই।"

"অ' আপুনি এইবোৰত ধৰিছে সিখন কিতাপ দেখিছিলোঁ পঢ়া নাই। কিয় এইবোৰ কৰিছে?"

"টকা।"

"কিমান টকা পায় এখনত?"

"কোনো ঠিক নাই। প্ৰকাশকৰ লগত বন্দবস্ত কৰিব লাগে। চাৰি শ, পাঁচ শ, ছ শ।"

"আপুনি তেনে মোক পঢ়াবলৈ নেযায়?"

"দেখিছাই মই ব্যস্ত।"

"আমাৰ তাতো লিখিব পাৰিব। এই লেণ্ডেৰা অফিচ ডালত বহি বহি কিনো ভাল পাইছে?"

"আমাৰ ফেদেলা ঘৰটো বা এই লেতেৰা অফিচটো নহলে মই লিখিবই নোৱাৰো গিৰি।"

চকীদাৰটোৱে এগিলাচ চাহ আৰু দুটা বৰফি আ'ন টেবুলত দিয়েহি। তাই কোনোমতে নাকটো নোকোচোঁৱাকৈ কয়ঃ

"আবেলি আমাৰ ঘৰতে চাহটুপি অনুগ্ৰহকৈ খাই আহিবগৈ পাৰে দেখোন।"

"এই গুৱৰ চাহটুপি নেখালে মোৰ মনৰ পৰা ভাবেই যে নোলায়," সি চাহ গিলাচ দাঙি লয়।

তাই অলপ পিচত কয়, "আপোনাৰ হঠাতে টকাৰ ইমান দৰকাৰ কিয় হ'ল বাখৰদা?"

"কি কৰিবা গিৰি। সদায় দেউতাৰ উপাৰ্জ্জন খাই থাকিলেতো নচলে। মই বিয়া কৰালো, সন্তান হ'ল, সিহঁতক পোহ-পাল দিব লাগিব। মই শিক্ষিত ডেকা লৰা, মোৰ সামৰ্থ্যৰ প্ৰমাণ দিব লাগিবতো।"

"আপুনি মোক পঢ়াবলৈ যাবই লাগিব বাখৰদা। লাগিলে এখন কিতাপৰ দাম ময়েই দিম।"

"মুঠেই এখন কিতাপৰ দাম? দুটকা কি আঢ়ৈ টকা এখনৰ দাম। তাৰে কিটো হব?"

"নহয়, এখন লিখিলে যিমান পায় সিমান।"

"এ ৰাম, ৰাম, ৰাম! গিৰি, ছিঃ! দেউতাৰাই সেইদিনা যে কৈছিল, বঙালী কেৰাণীক 'ঘোছ' দি মিছাকৈ সৰহ টকাৰ বিল পাছ কৰোৱাৰ কথা, মনত আছেনে নাই? আছে? দেউতাৰাৰ সেইটো কি? লোভ নহয় নে?" বাখৰে লেনিয়াই লেনিয়াই ঠাট্টাৰ সুৰত কৈ যায়, "কিতাপত পঢ়িছা নহয় লোভেই পাপ পাপেই মৃত্যু? মোকনো পাপৰ পইচা লবলৈ তুমি ক'ব পোৱানে? তুমি মোৰ ছাত্ৰী, মই তোমাৰ গুৰু, সাক্ষাৎ ঈশ্বৰ স্বৰূপ। তুমিনো এনে পাপ কথা গুৰুৰ আগত কব পোৱানে?"

তাই লাজত ৰঙা পৰে। কোনোমতে কয়, "ই থক। আপুনি বৰ ক্বিবা। মই এইবোৰ নবউলে লিখি পঠাম ৰ'ব, মজা দিব তেতিয়া।"

বাখৰে চায়, গিৰিৰ গাত জয়ন্তই অনা বিলাতী কাপোৰৰ ব্লাউজ, ব্লেক মাৰ্কেটত কিনা দহটকীয়া গজৰ বিলাতী ভয়েলৰ চাদৰ। তাৰ কুকিক তাৰ পৰা আঁতৰাই নিয়াত সহায় কৰা এইবোৰ কাপোৰ। সি একো নেমাতে, চকীদাৰক পইচা দিয়ে, দোকানত গিলাচ থৈ চিগাৰেট লৈ আহিবলৈ।

তাই কয়, "তেন্তে মোৰ মেট্ৰিক দিয়া নহব বাখৰদা?"

তাৰ খং উঠি আহিছিল। তাইৰ মুখত অনুপমাৰ নাম শুনি সি নিজক আৰু সংযত কৰি ৰাখিব পৰা নাছিল। সি সুধিলে, "তোমাৰ মেট্ৰিক দিয়াৰ চখটো ইমানকৈ কিয় হ'ল গিৰি? কিয় মেট্ৰিক পাছ নকৰিলে জয়ন্তই বিয়া নকৰাওঁ বুলিছে নেকি?"

"যক, নেলাগে আপুনি পঢ়াব।" তাই ভোৰভোৰাই ওলাই ঘৰলৈ যায়গৈ।

তাৰ আৰু লিখা নহয়। কিতাপ-কাগজ সামৰি সি অফিচৰ পৰা ওলায়। বহুত দেৰিলৈকে থাকিব লাগিব বুলি বিৰক্ত হোৱা চকীদাৰটো তাক ওলাই যোৱা দেখি আচৰিত হৈ যায়।

৬

ৰান্ধনিটো এৰাতি পলাই গ'ল।

দুৰ্য্যোধনে এদিন খবৰ দিলেহি, সি ৰান্ধনিটোক ফিল্ডত কাম কৰা দেখিছে।

গতিকে ভীমে আকৌ ভাত ৰন্ধা কামটো নিজৰ হাতলৈ তুলি লয়। কিন্তু তাৰ ভুলত বাখৰ আৰু শইকীয়াই হুমুনিয়াহ পেলাবলৈ ধৰিলে। আঞ্জাত লোণ কেতিয়াবা বেছি হয়, কেতিয়াবা একে-

বাবেই দিয়া নহয়। শইকীয়াই দোকমোকালিতে উঠি সময়মতে চাহ এটোপা নেপায়, কাহানিবা কাহানিবা ভীম ঘৰত নেথাকেই, ৰাতিয়েই মনে মনে লাইনলৈ যায়গৈ, ৰাতিপুৱা বহুত বেলিলৈকে নাহে। বাধ্যৰে ৰাতি খপা টোপনিৰ পৰা অনিচ্ছা সত্ত্বেও উঠি আহি চাহ কৰি দিব লগাত পৰে।

সেইবাবে সি অনুপমাক আনিবলৈ গৈছিল, কিন্তু তাই নাহিল। নিনিয়ে 'মা' কৰিব পৰা হৈছে, কান্দোনক অস্ত্র ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হৈছে। কেইমিনিট মানৰ ভিতৰতে দেউতাকৰ লগত বন্ধুত্ব পাতি পেলাইছিল। থিয় দণ্ডা দিছে, খোজ কাঢ়িবলৈ আৰু বেছি দিন নাই।

অনুপমাৰ স্বাস্থ্যৰ বহুত উন্নতি হৈছে। হাঁহি-মাতি ফুৰে, লগৰ ছোৱালীবোৰৰ লগত ক্যেৰম খেলে—চকুত ফুটি উঠিছে জীৱন্ত হৈ মৰা অতীতটো। তাক ফুৰিবলৈ লগ ধৰিছিল, কিন্তু সি নেযাওঁ বোলাত নিনিক লৈ তাই মটৰত উঠি অকলেই ফুৰিবলৈ গৈছিল।

৭

"কুকি," সি কৈছিল, "তেন্তে তুমি নোযোৱা ?"

"মোৰ এতিয়া মন যোৱা নাই। তদুপৰি গাও একেবাৰে ভাল হোৱা নাই।"

"থক বাৰু, নেলাগে এতিয়া যাব।"

"আপুনি মোক নিম বুলিয়েই আহিছিল নেকি ?"

"এৰা আমাৰ বৰ কষ্ট হৈছে। ৰান্ধনিটো পলাই গ'লগৈ। ভীমটো কিবা হৈ গ'ল—খোৱা-লোৱাত বৰ কষ্ট হৈছে। দেউতাই ৰাতিপুৱা চাহ নোখোৱাকৈ কেতিয়াবা অফিচলৈ যায়গৈ।"

তাই এজনী সম্পূৰ্ণ বেলেগ মানুহৰ দৰে কয়, "অ', মোক তেনে ৰান্ধনিটোৰ সলনিহে বিচাৰি আহিছে ?"

এনেতে অনুপমাইঁতৰ ৰান্ধনি বাপুৱে বাখৰক চাহ দি যায়হি। সঙ্কোচত বাখৰৰ মুখৰ পৰা ভৰিলৈকে সিৰসিৰাই যায়।

"কুকি, তোমাৰ কথাটো একেবাৰে মিছা নহয়। কিন্তু সেই ধাৰণা লৈ মই অহা নাছিলোঁ। হয়তো মই দুখীয়া মানুহ, সেই কথা তুমি বিয়াৰ আগতে জানিছিলা। আমাৰ বিয়া দেউতাইঁতেই পাতিছিল যদিও আমি দুয়ো দুয়োকো জানিবলৈ সুযোগ পাইছিলোঁ। এতিয়া আমাৰ দুয়োৰে জীৱনৰ সুখদুখবোৰ সমানে ভগাই লব লাগিব। মই এই ভাবিহে আহিছিলোঁ।"

তাই একো নেমাতি আঁতৰি গৈছিল।

ৰাতি ভাত খোৱাৰ পিচত তাই ক'লে, "আপোনাৰ বিছনা-পাতি ঠিককৈ থৈছো দেই।"

তাৰ নিৰ্দ্দিষ্ট বিছনাখনত সি দীঘল দি পৰেগৈ। কোমল তুলি-খনত যেন কাঁইটহে আছিল। নিনিক বিচাৰি আনি সি তাইক চুমাৰে ওপচাই দিয়ে। তাই ন-কৈ শিকা 'দে-তা' 'দে-তা' মাত-বোৰেৰে তাক ব্যতিব্যস্ত কৰি তোলে। তাইক ভালদৰে শুৱাই দি সিও বাগৰ দিয়ে। কপাহৰ দৰে কোমল ওপত গাটো সাৱটি সি সকলো পাহৰি যায়।

অনুপমাই পানী এগিলাচ দিবলৈ আহে। সি বিছনাত উঠি বহে। তাই নিনিক লৈ যাব খোজে। সি বাধা দি কয়, "থক কুকি, তাই আজি মোৰ লগতে শোৱক।"

"ৰাতি মোক বিচাৰি কান্দিব।"

"মই নিচুকাবলৈ চেষ্টা কৰিম।"

"মই ওচৰত নেথাকিলে তাই কাকো নেমানে।"

"চাওঁ মই আজি চেষ্টা কৰি। নহলে তোমাক মাতিম।"

সি তাইক গাৰ ওচৰলৈ টানি লব খোজে। অনুপমাই স্পষ্ট বিৰক্তি দেখুৱাই "চাওঁ গুচক" বুলি তাৰ বান্ধিব খোজা বাহু দুখন আঁতৰাই দিয়ে। ৰাতি শুই শুই সি ভাবে, উপচি পৰা নদাৰ

এঠাইত ফাট মেলিলে সি ডাঙৰ হৈহে গৈ থাকে আৰু পানীও অবিৰাম গৈহে থাকে সেই ফালে। তাৰ কপালত ঘামৰ টোপাল বোৰ ডাঙৰ হৈ পৰে।

৮

গতিকে সি নিৰাশ হৈ উলটি আহে।

মাংৰা আৰু বিকল আহি থাকে, সিহঁতক প্ৰতি মাহে ফিল্ডত কাম লাগেই। গৌৰীৰ কাৰণে বিকলে কোনো চিন্তা কৰা নাই। সি শইকীয়াক কৈছিল, "ঠিক আছে বাবু। তাই মোমায়েকৰ ঘৰত থাকি টকা কমাইছে, ভালেই হৈছে। ইয়াৰ পৰা অহা-যোৱা কৰা মস্কিল, কাহানিবা কাহানিবা লৰী নাহেই। মই গৈ থাকো মাজে মাজে। তাই চব পইচা মোৰ হাতত দিয়ে।"

শইকীয়াই পোন্ধৰ দিনৰ ছুটী লৈ গাৱঁলৈ যায়। তেখেতে চৰকাৰী আলিৰ দাঁতিত মাটি লৈ নতুনকৈ ঘৰ সাজিব খুজিছে। তেখেতৰ বন্ধু এজন গাৱঁৰে মৌজাদাৰ; মৌজাদাৰকে আগৰে পৰা কাঠ কটাবলৈ আৰু ঠিকাদাৰ বন্দবস্ত কৰিবলৈ লিখালিখি কৰি আছিল। এই পোন্ধৰ দিনতে তেখেতে কাম আৰম্ভ কৰাই আহিব; শেষ কৰিব মৌজাদাৰে, তেখেতে সকলো ভাৰ লবলৈ মান্তি হৈছে।

বাখৰে 'ইজি টু কিল'খন শেষ কৰাত একান্ত মনে লাগি যায়।

ডেভিদ আহিছিল। তেওঁ বোলে অলপতে গয়ালৈ বদলি হৈ যাবগৈ। বাখৰৰ মানসিক দ্বন্দ্বৰ কথা তেওঁ বুজিব পাৰে। তেওঁ অনুপমাৰ কথা সোধে।

বাখৰে কয়, "তেওঁ মাকৰ ঘৰত আছে ডেভি। স্বাস্থ্য বৰ ভাল নহয়, সেইবাবে মই আহিবলৈ হাক দিছোঁ। ইয়াত কষ্টহে মিছামিছি।"

"বেবীৰ খবৰ কি?"

"নিনি? তাই ডাঙৰ হৈছে ডেভি। তাই বৰ ধুনীয়া হৈ উঠিছে।

মাত ফুটিছে।"

"নিনিৰ ফটো আছে বাখৰ?"

"নাই।"

"তুমি মোক কথা দিয়া বাখৰ, একপী ফটো মোৰ গয়াৰ ঠিকনালৈ পঠাই দিবা। মই কিছুমানি অতি অলপ দিনৰ ভিতৰতে আমেৰিকালৈ যামগৈ। মোৰ বৰ দুখ হৈ গ'ল, নিনিক দেখি নগলোঁ। আৰু মিছেছ শইকীয়াকো মাত দি যাব নোৱাৰিলোঁ।"

ডেভিদ গয়ালৈ যাবগৈ। তেওঁৰ সঙ্গসুখকণ বাখৰে উপভোগ কৰিছিল। তাৰ অন্তৰৰ জুইকুৰা ডেভিদে দেখা নাই; কিন্তু তেওঁৰ সৰল মৰমখিনি বাখৰে আকলুৱাৰ দৰে বুকুত সুমুৱাই থৈছিল।

শেষ বিদায় লোৱাৰ আগতে ডেভিদে মনৰ সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিলে, ক'লে, "বাখৰ, যোৱাৰ আগতে মোৰ মনৰ খুকুৰি এটা মাৰি থৈ যাব খোজো। তোমাক এটা কথা খোলাখুলিকৈ সুধিব খোজো।"

বাখৰে তেওঁৰ চকুলৈ চালে।

"বাখৰ, ভাৰতবৰ্ষত তোমাকেই মই শ্ৰেষ্ঠ বন্ধু হিচাপে পাইছোঁ। সেইবাবে তোমাৰ মনত কিবা এটা হলে মই তোমাৰ চকুলৈ চায়েই বুজিব পাৰো। কিন্তু অকল চকুৰে কিয়, তুমি তোমাৰ কাম-কাজ, কথা-বতৰা সকলোতে তোমাৰ মনত কিবা এটাই তোলপাৰ লগাই থকাটো প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছা। তুমি হয়তো নিতান্ত ভাল মানুহ কাৰণে আমাৰ আগত ক'বলৈ বেয়া পাইছো।"

বাখৰে ডক্মূৰকৈ মনে মনে বহি থাকে।

ডেভিদে ক'লে, "সিবাৰো এইবোৰ কথা উলিয়াওঁতে— কুকি তেতিয়া ইয়াতে আছিল— তুমি যুদ্ধখনৰ কথা উলিয়াই মোৰ দুখত আৰু মোৰ দৰে অনেক দুৰ্ভগীয়াৰ দুখত দুখ প্ৰকাশ কৰিলা। তেতিয়া আৰু এতিয়াৰ মাজত কিবা সম্পৰ্ক আছে নেকি?"

ভালেমান পৰ মনে মনে থাকি বাখৰে ক'লে, "ডেভি তুমি সৈনিক, তোমাৰ আগত যুদ্ধৰ বিৰুদ্ধে কোৱা ঠিক নহয়। কিন্তু মই ভাবো তুমি মোৰ কাৰণে সৈনিকতকৈ বেছি ; তুমি মানুহ, তুমি মোৰ বন্ধু। নেভাবিবা যে মই যুদ্ধখন বেয়া পাইছোঁ। কিন্তু যুদ্ধক মই দৰকাৰী কুগ্ৰহ বুলি বিবেচনা কৰো। তোমালোকৰ প্ৰেছিডেণ্ট আব্ৰাহাম লিঙ্কনে জাতিৰ ঐক্য ৰক্ষাৰ কাৰণে আৰু মানুহৰ মুক্তিৰ কাৰণে, স্বজাতিৰ বিৰুদ্ধে চৰকাৰী সৈন্য পঠাই দিছিল ; সেইখিনিলৈকে যুদ্ধ লিঙ্কনৰ বাবে দৰকাৰী আছিল ; কিন্তু যুদ্ধত প্ৰাণ হেৰুৱা প্ৰত্যেকটো আমেৰিকান সৈন্যৰ বাবে তেওঁ ৰাতি চকুলো টুকিছিল ; সেই খিনিতে যুদ্ধ তেওঁৰ বাবে আছিল কুগ্ৰহ।"

ডেভিদে আকৌ একেথৰে বাখৰৰ চকুলৈ চাই থাকিল।

বাখৰে কৈ গ'ল, "ডেভি, জাৰ্ম্মানী আৰু জাপানৰ বিৰুদ্ধে মোৰো অভিযোগ আছে, তেওঁলোকৰ শক্তি খৰ্ব হোৱাটো ময়ো কামনা কৰোঁ। কিন্তু মোৰ চকুৰ আগতে কিমান যে সুখৰ সংসাৰ ভাগি গৈছে, তাৰ সীমা সংখ্যা নাই। সেইবোৰ দেখি মই কেৱলেই কান্দিছোঁ। তুমিও নিশ্চয় সেইবোৰ মন কৰিছা। তুমি হয়তো ক'বা মই মই বৰ দুৰ্বল। কিন্তু কি কৰিবা—দুৰ্বল মানুহোতো পৃথিবীত থাকে।"

ডেভিদে ক'লে, "আব্ৰাহাম লিঙ্কন দুৰ্বল নাছিল বাখৰ।"

"মই প্ৰেছিডেণ্ট নহওঁ ডেভি। মই এজন শিক্ষকহে।"

"লিঙ্কনৰ মাজৰ প্ৰেছিডেণ্টজনে যুদ্ধ কৰা নাছিল, যুদ্ধ কৰিছিল আৰু ৰাতি কান্দিছিল তেওঁৰ মাজৰ মানুহজনেহে। তোমাৰ কথা মই অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰো বাখৰ। তুমি যি ভাবিছা সি সকলোৰে কাৰণে সত্য। মা আৰু এমাই চিঠি লিখিলে সদায় মোৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰে। তেওঁলোকৰ কি ভয় কি বেদনা মই বুজো। মোৰো কেতিয়াবা বৰ মন যায় তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ গুচি যাবলৈ। আমি হয়তো বিপদৰ মাজত পৰি অভিজ্ঞতা লাভ

কৰিছো, কিন্তু তুমি দাৰ্শনিকৰ দৰে দেখি দেখিয়েই সেই অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছা।"

ডেভিদৰ অনভিজ্ঞগতাত বাখৰে আকৌ হাঁহে। ডেভিদ গয়ালৈ যায়গৈ।

৯

দুৰ্যোধনে এদিন কলেহি "বাখৰ বাবু, গৰী একদম ডুবি গ'ল। তাই ইমান পাপী বুলি মই জনাই নাছিলোঁ। তাই আজিকালি মিলিটাৰী গাড়ীত উঠি ঘূৰি ফুৰে।"

বাখৰে তাক গালি পাৰে, "তইঁতে মোক বলিয়া কৰিবি। গৰীৰ কথা মোক কেলৈ? ফিল্ডত কাম কৰিবলৈ পঠাওঁতে সেইটো মনত নপৰিল, এতিয়া মোৰ আগত কবলৈ আহিছ? মৰক না গৌৰী, মোৰ কি লোকচান?"

দুৰ্যোধনে তলমূৰকৈ লাইনলৈ যায়গৈ। হঠাতে খং উঠা দেখি বাখৰৰ নিজৰে মনটো তিতা লাগে। অনুপমা নাহিল। তাৰ দুখন চিঠিৰ উত্তৰ এখন পায়। তাতো প্ৰাণ নাই। গিৰীন এতিয়াও আহে, দেউতাকক টকা দি যায়, আকৌ লৈ যায়, আকৌ ঘূৰাই দিয়েহি। কোনোমতে অনুবাদ শেষ কৰি সি প্ৰকাশকৰ হাতত দিয়েগৈ। প্ৰকাশকে দুখ কৰি কয়, "বাখৰ তোমাক দিম বোলা সাত শ বোধহয় দিব নোৱাৰিম, পাঁচশহে পাৰিম। কাৰণ শ্বাৰ্লক হোমছত আমাৰ অলপ লোকচান পৰিছে।"

সি প্ৰকাশকৰ ফালে চায়, প্ৰকাশকে তলমূৰ কৰে। সি গুচি আহে। সি বুজিলে, প্ৰকাশকেও বাণিজ্যত যেন তেন প্ৰকাৰেণ লক্ষ্মীক বসতি কৰাবলৈ যত্ন কৰিছে। সি অৱশ হৈ ঘৰত বহি পৰেহি। তাৰ সকলো শক্তি নাইকিয়া হৈ যোৱা যেন লাগে। তাৰ অনুভৱ হয় সি যেন আৰু কোনোকালেই লিখিব নোৱাৰিব। শিশু সাহিত্যৰ উপযোগাকৈ সত্য ঘটনা কিছুমান গোটাই কিতাপৰ

আকাৰত ছপাবলৈ সি এনচাইক্লোপিডীয়া, বুক অৱ নলেজ আৰু বহুতো কিতাপ গোটাই থৈছিল; সেইফালে সি মনটোকে নিব নোৱাৰা হ'ল।

বুক অৱ নলেজ এখন মেলি সি জোৰ কৰি পঢ়িবলৈ যত্ন কৰে। নোৱাৰি কিতাপখন দলিয়াই পেলাই মনতে কৈ উঠে, "কুকি! তুমি পাষাণী!"

ওঠৰ

১

এনেতে এদিন হঠাৎ গধূলি জীৱনদাদা ওলায়হি। জীৱন দাদাই এসপ্তাহমান নুখুৱোৱা ডাঢ়িবোৰ ৰাতি লেমৰ পোহৰত খুৱাবলৈ লাগি যায়। লেতেৰা কাপোৰ-কানি সোপা নিজে ধোৱে; পিচৰ দিনটো থাকিব, ৰাতি যাবগৈ। কাপোৰ থুকুচি থুকুচি জীৱন-দাদাই সোধে, "শইকীয়া, মই কাপোৰ ধুয়েই পোৱা নাই। চাবোন বোৰ দেখোন গৈ শেষেই নহয়। কি কৰা যায়?"

বাধৰে হাঁহে, কয়, "ধুই থাকক। আপুনি নিজে যঁহা চাবো-নহে, যাবগৈ।"

জীৱন দাদাই কয়, "এৰা নিজে কৰা পাপবোৰো ধুই পেলাব পাৰিম তেন্তে।"

"কিনো পাপ কৰিলে?"

"জীৱনবোৰ কিছুমান পাপৰে সমষ্টি দেখোন শইকীয়া। নহ-লেনো মোৰ এই অৱস্থা হয়নে? নে আপোনাৰে এনে অৱস্থা হয়?"

"মোৰ চোন পাপ কৰা মনতে নপৰে?"

"আপোনাৰ দেউতাক আছেনে নাই?"

"কওক নুশুনে।"

"তেখেতে পাপ কৰিছে নহয়। আৰু তেখেতৰ দেউতাকে কৰি থৈ গৈছে। আৰু তেখেতৰো দেউতাকে কৰিছিল। তাৰ ফল আপুনি ভুগিব।"

"তেনেকুৱা হলে আমাক অন্যায় কৰা হয়।"

"হলেও উপায় নাই। অন্যায় বুলিনো কেনেকৈ কওঁ? আমাৰ দেউতাই বহুত মোন কানি বেচিলে। তাৰে মই এই দেহা

গঢ়িলোঁ, তাৰেই জ্ঞান আহৰণ কৰিলোঁ। নজনাকৈ হলেও পাপ কৰিলোঁ। গতিকে প্ৰায়শ্চিত্ত নকৰি উপায় নাই।"

বাখৰে একো নেমাত।

ভাত-পানী খাই দুয়ো পটি'কোত বহি আকৌ কথা পাতে। অনুপমাৰ কথা ওলায়। ডেভিদক কোৱাৰ দৰেই জীৱনদাদাকো বাখৰে ক'বলৈ চেষ্টা কৰে। কিন্তু জীৱনদাদাৰ যুদ্ধৰ অভিজ্ঞতা ডেভিদতকৈ বহুত বেছি। তেওঁ খুচৰি খুচৰি সকলো কথা উলিয়াই পেলালে। বাখৰে সকলো কথা শেষত স্বীকাৰ কৰি পেলালে।

"শইকীয়া", জীৱনদাদাই ক'লে, "পুৰণি উপমা এটা মনত পৰিছে। সংসাৰখন সঁচাই এখন থিয়েটাৰ। কিছুমানে ভাও দিয়ে, কিছুমানে চায়। ভাৱৰীয়াৰো আনন্দ আৰু দৰ্শকৰো আনন্দ। দুয়োবিধৰ সংমিশ্ৰনতহে থিয়েটাৰ সম্পুৰ্ণ হয়। কিন্তু দৰ্শকৰ ভিতৰত দুভাগ আছে। এভাগে ভাৱৰীয়াৰ লগত কান্দি, হাঁহি, পগলা হৈ তৃপ্তি পায় আৰু আনভাগে চৰিত্ৰৰ উচিত অনুচিত বিচাৰ কৰে। এইভাগে তৰ্ক কৰে এনে হোৱা উচিত, এনে হোৱা অনুচিত। তেওঁলোকৰ সংখ্যা তাকৰ। তেওঁলোকক কনেছ্ছাৰ বোলে। তেওঁলোকে অলপ আনন্দ পাব পাৰে, তৃপ্তি নেপায়।"

বাখৰে একো নকয়।

জীৱনদাদাই কৈ যায়, "আপুনি কনেছ্ছাৰ। আপুনি ভাও নিদিয়ে, আপুনি সমালোচক দৰ্শক। ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰা আপোনাৰ কাম, আপুনি ভাওনা দোষমুক্ত কৰিবলৈ সমালোচনা কৰে। কিন্তু কাহানিও তৃপ্তি নেপায়। কুকি দৰ্শক, খাটি দৰ্শক, ভাৱৰীয়াৰ লগত তাই কান্দি হাঁহি ভাল পায়, এক্ট্ৰেছৰ অনুকৰনত তাই সঁচাসঁচিকৈ 'ৰোমান্স' নামৰ অৰ্থহীন পদাৰ্থ বিচাৰে। আপুনি নাওৰ গতি নিৰ্ণয় কৰাত আত্মনিয়োগ কৰে। তাই পাৰত ভাল দৃশ্য দেখিলে নামি পৰিব খোজে। ভাৱৰীয়াৰ গৌৰৱ, দৰ্শ'কৰ আনন্দ আপুনি একো নেপায়। পায় ক্ৰিটিকৰ অসন্তুষ্টি।"

গঢ়িলোঁ, তাৰেই জ্ঞান আহৰণ কৰিলোঁ। নজনাকৈ হলেও পাপ কৰিলোঁ। গতিকে প্ৰায়শ্চিত্ত নকৰি উপায় নাই।"

বাখৰে একো নেমাত।

ভাত-পানী খাই দুয়ো পটি'কোত বহি আকৌ কথা পাতে। অনুপমাৰ কথা ওলায়। ডেভিদক কোৱাৰ দৰেই জীৱনদাদাকো বাখৰে ফবলৈ চেষ্টা কৰে। কিন্তু জীৱনদাদাৰ যুদ্ধৰ অভিজ্ঞতা ডেভিদতকৈ বহুত বেছি। তেওঁ খুচৰি খুচৰি সকলো কথা উলিয়াই পেলালে। বাখৰে সকলো কথা শেষত স্বীকাৰ কৰি পেলালে।

"শইকীয়া", জীৱনদাদাই ক'লে, "পুৰণি উপমা এটা মনত পৰিছে। সংসাৰখন সঁচাই এখন থিয়েটাৰ। কিছুমানে ভাও দিয়ে, কিছুমানে চায়। ভাৱৰীয়াৰো আনন্দ আৰু দৰ্শকৰো আনন্দ। দুয়োবিধৰ সংমিশ্ৰনতহে থিয়েটাৰ সম্পুৰ্ণ হয়। কিন্তু দৰ্শকৰ ভিতৰত দুভাগ আছে। এভাগে ভাৱৰীয়াৰ লগত কান্দি, হাঁহি, পগলা হৈ তৃপ্তি পায় আৰু আনভাগে চৰিত্ৰৰ উচিত অনুচিত বিচাৰ কৰে। এইভাগে তৰ্ক কৰে এনে হোৱা উচিত, এনে হোৱা অনুচিত। তেওঁলোকৰ সংখ্যা তাকৰ। তেওঁলোকক কনেছ্ছাৰ বোলে। তেওঁলোকে অলপ আনন্দ পাব পাৰে, তৃপ্তি নেপায়।"

বাখৰে একো নকয়।

জীৱনদাদাই কৈ যায়, "আপুনি কনেছ্ছাৰ। আপুনি ভাও নিদিয়ে, আপুনি সমালোচক দৰ্শক। ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰা আপোনাৰ কাম, আপুনি ভাওনা দোষমুক্ত কৰিবলৈ সমালোচনা কৰে। কিন্তু কাহানিও তৃপ্তি নেপায়। কুকি দৰ্শক, খাটি দৰ্শক, ভাৱৰীয়াৰ লগত তাই কান্দি হাঁহি ভাল পায়, এক্টেছৰ অনুকৰনত তাই সঁচাসঁচিকৈ 'ৰোমান্স' নামৰ অৰ্থহীন পদাৰ্থ বিচাৰে। আপুনি নাওৰ গতি নিৰ্ণয় কৰাত আত্মনিয়োগ কৰে। তাই পাৰত ভাল দৃশ্য দেখিলে নামি পৰিব খোজে। ভাৱৰীয়াৰ গৌৰব, দৰ্শকৰ আনন্দ আপুনি একো নেপায়। পায় ক্ৰিটিকৰ অসন্তুষ্টি।"

পিচদিনা ৰাতিপুৱা জীৱনদাদা যায়গৈ।

বাখৰে ভাবে, সঁচাই, সি জীৱনত তৃপ্তি পাব নোৱাৰে। সি কাহানিও সন্তুষ্ট হব নোৱাৰে। গিৰীনৰ আনন্দ আছে, সি ভাওনাত নিজকে উটাই দিব পাৰিছে। জীৱনদাদাৰ আনন্দ আছে, তেওঁ দৰ্শকে চাব পৰা কিবা এটা ডাঙৰ কাম কৰিছে। অনুপমাৰ আনন্দ আছে তাই ভাওনা চাই আত্মতৃপ্তি পাব পাৰিছে। আৰু সি? সি ভাল-বেয়া, উচিত-অনুচিতৰ বিচাৰ কৰি সকলোকে হেৰুৱাই পেলাইছে। সোণালী ধাননি ৰচা শিল্পী গিৰীনক সি খেদি দিলে। তাৰ জীৱনক জীপাল কৰা কুকি জনী াৰ সমালোচনাত তিষ্ঠিব নোৱাৰি আঁতৰি গ'ল। শক্তিহীন দেউতাকে সামান্য ডুৱৰীৰ ভাও ললে। অলপ সময় ভাও দিয়ে আৰু বেছিভাগ ভিতৰৰ পৰা ভাও চাব পাৰে। জীৱনদাদা তাৰ জীৱনলৈ আহিব নোৱাৰে।

২

জীৱনদাদাই বাখৰলৈ এখন দীঘল চিঠি লিখে। শইকীয়া বিয়ৈয়েকৰ তালৈ গৈছিল; বহুত দিনৰ মূৰত জীৱনদাদাও ঘৰ ওলাইছিল গৈ। শইকীয়াৰ হাতত তেওঁ চিঠি পঠাইছে:

তেওঁ হেনো অনুপমাক এদিন পূৰা দুঘণ্টা ধৰি গালি পাৰিলে। ফল একো নহল। অনুপমা খাটি দৰ্শক। সুযোগ পালে ভাওনা কৰিবলৈ নামেহে। জীৱনদাদাৰ লগত তাই বিৰাট তৰ্ক কৰিলে। তেওঁৰ বোলে মন গৈছিল, তাইক গুলী কৰিবলৈ। বিপ্লবী মানুহৰ তেজ অলপতে গৰম হয়।

"পাম্প কৰা ব্লাডাৰ বৰ কোমল শইকীয়া, জীৱন্ত কিবা এটা যেন লাগে, পিচে কেনেবাকৈ অকণমান ফুটিলে আৰু ৰক্ষা নাই, সকলো বতাহ হৰহৰাই ওলাই যায়।

"অনুপমাক মেয়েই চিনি নোপোৱাত পৰিছোঁ। কলেজৰ ডেকা বন্ধু এজনৰ লগত আজি-কালি খুব ফুৰে। ঘৰৰ ওচৰৰ ল'ৰা।

দেউতাকৰ কৰিব খোজা কাৰবাৰৰ অংশীদাৰ আৰু এজন প্ৰধান উদ্যোক্তা। ডেকা দেউতাকৰ বৰ মৰমৰ। মটৰ চলাব জানে; আদ্দিও পিন্ধিব জানে, খাদিও পিন্ধিব জানে। তেওঁৰ নিজৰ নামত এখন বাগিচা আছে।

"জানো আপুনি দুখ পাব শইকীয়া। কিন্তু দুখকেই চিৰ-লগৰীয়া কৰি নলব। দুখৰ পৰশমণিত নিজক ঘঁহাই সোণ কৰি লওক। আপুনি কনেছ ছাৰ, আমাৰ উট'পয়াখন ওচৰ চপাই অনাত সহায় কৰক।"

বাখৰ গাৱঁলৈ যায়। দেউতাকৰ কথামতে সাজিব ধৰা ঘৰটো চাই আহেগৈ। ঘৰৰ কাম মৌজাদাৰে ভালমতেই চলাইছে। অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে হৈ উঠিব।

নিজঞ্জাল গাওঁখনত তাৰ মনটো মুকলি মুকলি লাগে। যুদ্ধৰ হাই-উৰুমি নাই। কাচিৎ এখন লৰী বা উৰাজাহাজ ওলালেও গাৱঁৰ মানুহে আগৰদৰে খেতি-বাতিতে লাগি থাকে, দুই-এটা ডেকা লৰাই চিপাহীৰ চাকৰি কৰিলেও গধূলি ঢেকীৰ শব্দ ঘৰে ঘৰে উঠি থাকে। মৌজাদাৰৰ ঘৰটো বৰ ডাঙৰ। গিৰীনে পকীঘৰ সজাইছে; বাখৰ-হঁতৰ ঘৰটো চকুত লগা হৈছে। তথাপি মানুহবোৰে নামঘৰত থাপনা পাতি গায়ঃ

"ৰাম নাম নলৈলো, হৰিত নভজিলোঁ।
কি কাম কৰিলোঁ, আমি হে ৰাম ৰাম।"

জীৱনদাদাৰ আহ্বানত সঁহাৰি দিবলৈ সি মনত বল পায়। সি আশা কৰিব পাৰে। আছে, এতিয়াও বহুত মানুহ উটি নোযোৱাকৈ আছে। এতিয়াও আজাৰ গছত কুঁহি পাত ওলালে বিহুবলিয়া মানুহৰ মন উৰা মাৰিব খোজে। এতিয়াও এবুকু ওখ শালি ধান-নিৰ মাজৰ বালিবাটে বালিবাটে ৰংদৈহঁতে পানী শুকুৱা দ পথাৰত কুৰা কুৰলৈ যায়।

যাওক, যোৱাবোৰ যাওক, লগ লব পৰা বহুত মানুহ এতিয়াও আছে। নিজামো আছে। ভীমক লগত লব পাৰিব, আৰু পৃথিৱীত কিমানবোৰ গাওঁ আছে।

সি শিশু-সাহিত্য লিখাত লাগি যায়। লিখাত তাৰ হাত আহিছে। ভাব ফুটাই তোলাত বিশেষ আহুকাল নেলাগে।

জীৱনদানাক সি প্ৰণাম জনায়। জীৱনদাদাই হে আৱিষ্কাৰ কৰিলে, সি নিৰৱ দৰ্শক। ভাওনা কৰিবলৈ তাৰ সাহ নাই। সি পঙ্গু। সি একো কৰিব নোৱাৰে। বেয়াও কৰিব নোৱাৰে, ভালো কৰিব নোৱাৰে। সি কেৱল দুখ কৰিব জানে। অঘা-ইটং ডকাইত হৈও নাম কৰিব পাৰি আৰু ৰাজনীতিৰ মাজেৰে দেশৰ কাম কৰিও নাম কৰিব পাৰি।

তেন্তে সি সমালোচনাই কৰিব। কনেছ্‌ছাৰৰ কাম কৰিব। সি লিখিব। সি মানুহৰ মন গঢ়িব। সি উট'পিয়া অনাত সহায় কৰিব। সি সম্পূৰ্ণ মানুহ হব।

চি-আই-ডি ইন্সপেক্টৰ এজন আহে, জীৱন বৰুৱা আহিছিল নেকি খবৰ কৰিবলৈ। সি কৈ পঠায়, "নাই অহা।"

ঊনৈশ

১

তিনিটা ঘটনা ওচৰাউচৰিকৈ ঘটি নিৰলে জীয়াই থাকিব খোজা বাখৰক বিচলিত কৰি তুলিলে।

পঢ়ি পঢ়ি আৰু লিখি লিখি ভাগৰ লাগিলে বেলি বুৰিবৰ সময়ত সি কেতিয়াবা খালৰ দাঁতিত থিয় হয়গৈ। খালৰ দাঁতি-লৈকে জেওৰা দি বাৰী পতা। জেওৰাতে হাত দি সি মাইল মাইল বিয়পা খালৰ মুকলি নিলগলৈ চাই থাকে। দূৰৰ আও-গৰীয়া ঠাইৰ সেউজীয়া ঘাঁহনিৰ ওপৰত বাগৰি পৰা সন্ধিয়াৰ ছাঁখিনি চাই তাৰ মনটো জুৰ পৰি যায়। অকলশৰীয়া একো-জোপা গছে তাক যেন কিবা এটা সোঁৱৰাই দিব খোজে। সি নিজক বহুত দূৰ পাহৰি থাকিব পৰা হৈছিল। মনৰ শান্তি নেপালেও অন্ততঃ দুশ্চিন্তাই তাক আমনি কৰিব পৰা নাছিল।

কিন্তু অতি সোনকালেই অশান্তি আৰম্ভ হ'ল। এদিন ৰাতি-পুৱা গৌৰীৰ মৰা-শতো কলীয়াপানীৰ নৈৰ পাৰৰ এজোপা বাঁহৰ তলত আৱিষ্কাৰ কৰা হ'ল। কোনে প্ৰথমে দেখিলে কোনেও নেজানে। কিন্তু ক্ষন্তেকতে মানুহৰ জুম বান্ধি গ'ল। বিকল আৰু তাৰ ঘৈণীয়েক আহি হুৰাওৰাৱে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মোমায়েক মায়েকেও চকুলো টুকিবলৈ ধৰিলে। পুলিচ আহিল। গিৰীন অবাক হৈ গ'ল। তাৰ বিশ্বাসেই নহ'ল যে আগৰাতি তাৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই যোৱা জীয়া মানুহ জনী এনে নিজান জয়াৰ নৈৰ পাৰত বাঁহৰ তলত এইদৰে মৰিব।

দুই এটা চিপাহীয়েও এই দৃশ্য চাই মুখ বিকটালে।

গৌৰী কাটি হৈ পৰি আছে, চকুত আতঙ্কৰ চাৱনি। বুকুৰ কাপোৰ আৰু চোলা খোলা; এটা স্তন আৰু গাল এখনত দাঁতৰ

চিন আৰু ক্ষতৰ একো চিন নাই। ওঁঠ দুটা ক'লা পৰি আছে।

ধুনীয়া শৰীৰটো নিৰস কাঠ এডোখৰৰ দৰে পৰি আছে।

চিপাহী কেইটাৰ ফালে মানুহবোৰে ঘৃণাৰ চকুৰে চায়। সিহঁত আঁতৰি যায়। সিহঁতে জানে, সিহঁতৰ লগৰে কোনোবাই এই কাম কৰিলে; সিহঁতে নিজে একো অপৰাধ কৰা নাই। কিন্তু 'জাতি ভাই'ৰ অপৰাধৰ কালিমা সিহঁতৰ গাতো পৰে।

গোটেই ডুমডুমা অঞ্চলতে আতঙ্কৰ ছাঁ এটা পৰি যায়। এনে ভীষণ অপকৰ্ম আৰু এনে ভয়ঙ্কৰ অপমৃত্যু মানুহে আগতে দেখা মনত পেল্যাব নোৱাৰিলে।

চিপাহীয়ে ঘৰে-বাহিৰে অত্যাচাৰ কৰাটোও অৱশ্যে নতুন কথা। সিও আতঙ্ক। কিন্তু গৌৰীৰ মৃত্যু অভাবনীয় কাণ্ড। চিপাহীৰ মাজত পশু থাকিলেও ইমান আওপশু ওলাব বুলি কোনেও কল্পনা কৰিব পৰা নাছিল। নিজামে বাখৰক কলে, "বাখৰ, বহুত ভয়-লগা বস্তু কিজানি আমি দেখাই নাই।"

২

মাংৰা আৰু বিকল আহি গ'ল শইকীয়া আৰু বাখৰৰ ওচৰলৈ। লগত দুৰ্য্যোধনো আহিছিল। বিকলে বহুত পৰ কান্দি থাকিল। কাৰো বুজনিয়ে তাক সান্ত্বনা দিব নোৱাৰিলে। অভিজ্ঞ শইকীয়াই কলে, "বিকল, কান্দিলে কি হব? লড়াইখনে আমাৰ কাৰণে খালি দুখহে আনিছে। চব ফালে কান্দিব লাগিব। কিমান কান্দিবি? কিমান দুখ কৰিবি?"

বাখৰে দেউতাৰে ফালে অবাক হৈ চায়।

কিমান কান্দিবি? কিমান দুখ কৰিবি?

যাবৰ সময়ত উচুপি উচুপিয়েই বিকলে কৈ গ'ল, "মই বদলা লম, জঙ্কল বদলা লম। মই হিংসা কৰিম। বাতি লাইন পহৰা

দিম। আহক চিপাহী, মই খুন খাম। বেইমান! জোনোৱাৰ!"

ভীমে টেবুলত মূৰ গুজি উচুপি উচুপি আৰু মাজে মাজে হুক-হুকাই কান্দে। ওচৰত থিয় হৈ শইকীয়া, বাখৰ আৰু দুৰ্য্যোধনে সান্ত্বনা দিবলৈ চেষ্টা কৰে। দুৰ্য্যোধনে বন্ধুৰ গাত ধৰি থাকে।

"ভীম," শইকীয়াই কয়, "কি কৰিবি? মানুহৰ নছিবত যি লিখা থাকে সেইটো হবই। নছিবত বেয়াটো থাকিলে বেয়া হবই। সেইদেখি, তাৰ কাৰণে কান্দি একো লাভ নাই। নিজে ধৰ্মত থাকিব লাগে। আনক ভাল কৰা ধৰ্মৰ কাম। সেই কাম কৰিবলৈ আমাক বহুত শক্তি লাগে। কান্দিলে আমি সেইবোৰ কৰিব নোৱাৰিম।"

শইকীয়া আঁতৰি গ'লত বাখৰে কলে, "ভীম, দেউতাৰ কথা-বোৰলৈ অলপ কাণ কৰ। মনত বল বান্ধি। আজিকালিৰ পৃথিৱীত জীয়াই থাকিবলৈ বহুত শক্তি লাগে। মোৰ দুখ জানো তই দেখিছ? মই নিজে জোৰ নকৰা হলে কিজানি ইমান দিনে মৰিয়ে গলোহেঁতেন।"

৩

ভীমে দুৰ্য্যোধনৰ সৈতে মৰিশালিলৈ যায়। গৌৰীৰ শটো মাটি দিয়াত আনবোৰৰ লগত সিও সহায় কৰে, নিৰৱে গম্ভীৰভাৱে আৰু তলমূৰকৈ। তাৰ শাহুৱেকে তাক সাৱটি ধৰি গালে-মূৰে হাত বুলাই বুলাই বিনায়, "বেটা, তইহে মোৰ আচল বেটা। মোৰ বেটী বদমাচ আছিল। তোক চিনিব নোৱাৰিলে। তাই ছালীয়ে—থাক, এতিয়া তাই ভূত হৈ গ'ল।"

তিনি-চাৰি দিনৰ ভিতৰতে ভীমৰ কাম-কাযত শৃঙ্খলা লাগি আহিল। সি আগৰ মানুহটোৰ দৰে বাখৰহঁতৰ আলপৈচান ধৰিবলৈ ললে। অৱশ্যে মুখেৰে আগৰ দৰে ৰসাল কথা নকয়, কথা সি এতিয়া খুব কমেই কয়।

তাৰ দুশ্চিন্তাৰ উহঁটো চিৰদিনৰ কাৰণে শুকাই গ'ল। সেইবাবে সি মনত বল বান্ধিব পাৰিছিল। কিন্তু সেই একেটা উহেঁই আছিল তাৰ সুখৰো উহঁ। গতিকে সি আগৰ সম্পূৰ্ণ মানুহটো হ'ব নোৱাৰিলে।

তথাপি সিমানতে বাখৰ আৰু শইকীয়াই আনন্দ পালে। অকল চাহটুপি আৰু ভাতমুঠিৰ কাৰণে শইকীয়া এতিয়া সুখী হৈছিল এনে নহয়; ভীম তেখেতৰ মানত ঘৰৰে এজনৰ দৰে আছিল। বাখৰৰ ভাল লাগে এই কাৰণে যে সি জীৱনৰ বাটত আৰু এজন বাটৰুৱাক লগ পাব।

৪

তাৰ পিছত দ্বিতীয়টো ঘটনা।

এদিন দুৰ্য্যোধন আহি বাখৰৰ ওচৰত বৰ বেজাৰ মনেৰে বহি পৰিল। সি বোলে আৰু ফিল্ডত কাম কৰিবলৈ নেযায়, মৰিলেও নেযায়।

"কিয় ?" বাখৰে অবাক হোৱা যেন দেখুৱাই সুধিলে, "ফিল্ড-খনেনো কি দায় লগালে 'যোধন ?"

এ নকবি বাবু," স্পষ্ট বিৰক্তিৰে সি কলে, "তয়ো ঠিক কৈছিলি। এই গোৰাচব বেয়া, একদম বেইমান। এই ফিলচবত কাম কৰা মহাপাপ।"

বাখৰে কয়, "এহ ভাঙিয়ে কচোন কি হ'ল।"

তেতিয়া দুৰ্য্যোধনে কথাটো ভাঙি কলে। তাক হেনো বিনা অপৰাধত আমেৰিকান ছাৰ্জেণ্ট এটাই আজি চৰিয়ালে আৰু মাটিত বগৰাই খুব ভুকুৱালে। কোৱাৰ্টাৰ-মাষ্টাৰ গুদাম এটালৈ আজি দুৰ্য্যোধনহঁতে দিনজ্ঞান ফিল্ডৰ পৰা বহুত বস্তু আনিছিলগৈ। বস্তু-বোৰ থানথিত লগাওঁতে একেলগে বান্ধি থোৱা ছিল্কৰ মোজা কেই-

যোৰমানৰ বাণ্ডিল এটা কেনেবাকৈ বিচাৰি পোৱা নগ'ল। ছাৰ্জেণ্টৰ উঠিল খং—কাৰণ সেই কেযোৰ মোজা তেওঁ নিজে মনে মনে নিবৰ কাৰণে দুৰ্য্যোধনক থবলৈ কৈছিল। অলপ পিচতে দুপৰীয়াৰ খানা হিচাপে এজন প্ৰাইভেটে সিহঁতক ব্ৰেকফাষ্ট পেকেট বিলাই দিছিল; সিহঁতে অধাআধি ভোকতে আৰু অধাআধি ধেমালিতে পেকেটবোৰ লবলৈ কঢ়া-আজোৰা লগাইছিল। শেষৰটো পেকেট দুৰ্য্যোধনে এটাৰ পৰা আজোৰ মাৰি নিওঁতেই ছাৰ্জেণ্টজন পালেহি। তেওঁকো কেইটা-মান পেকেট লাগিছিল, কেইজনীমান কাম কৰা বনুৱা গাভৰুৱে তেওঁক খুজিছিল। কিন্তু পেকেটৰ বাকচটো শুদা দেখি আৰু দুৰ্য্যোধনক জলপানৰ পেকেট কাঢ়ি নিয়া দেখি তেওঁৰ খঙে মূৰৰ চুলি পালেগৈ। কথা-বতৰা নাই, তেওঁ দুৰ্য্যোধনৰ চুলিত ধৰি দুয়োখন গালত দুটা চৰ মাৰি মাটিত বগৰাই খুব ভুকুৱাবলৈ ধৰিলে।

চাহেববিলাকক দুৰ্য্যোধনে ভয় কৰে। কিন্তু মাৰ খাব বুলি সি কাহানিও ভবা নাছিল। খেৰজান বাগিচাৰ চাহেবে বহুত বনুৱাক কোবাইছে, চাহবনুৱাই তেওঁলোকক ভূত দেখা দিয়ে। কিন্তু খামি-ভাঠ থুলন্তৰ ডেকা দুৰ্য্যোধনে কোনো দিনেই চাহেবৰ মাৰ খোৱাৰ আশঙ্কা কৰা নাছিল। চাহেবেও তাৰ কামত খুত উলিয়াব পৰা নাছিল; সি বৰ 'চিধা' মানুহ।

কিন্তু ছাৰ্জেণ্টটোৱে চৰিয়াওঁতে সি বাধা দিব নোৱাৰিলে। ইমানবোৰ গোৰা পল্টনে কি কৰে কোনে জানে? আৰু সিহঁত ৰজাৰ জাত; গাত হাত দিলে কিজানি পুলিচতে দিয়ে!

বাখৰে হাঁহি কলে, "সেই বুলিয়েই তই ফিল্ডৰ কাম এৰিবিনে? চাহেবে মাৰিছে মাৰক দে, একো বেয়া মানুহে মৰা নাই!"

অবাক হৈ দুৰ্য্যোধনে কয়, "কিন্তু বাবু! তয়ে চোন কৈছিলি, আমেৰিকান চৰ আমাৰ নিচিনাই মানুহ? চাহেববোৰে মোক কিয় মাৰিব?"

ওচৰত থিয় হৈ থকা ভীমে মিচিক মিচিক হাঁহি আছিল। সি কলে, "তেনে তই কিয় ঘূৰাই নেমাৰিলি?"

বিমোৰ হৈ দুৰ্য্যোধনে কলে, "আৰে ইমানচব গোৰা ফিল্ডত আছে, মই অকলে, মোক তবে মাৰিয়েই পেলালেহেঁতেন " অলপ ৰৈ সি নিজকে কোৱাৰ দৰে কৈ গ'ল, "বাখৰ বাবুৱে কৈছিল আমেৰিকাত থকা চব গোৰা আদমি আমাৰ ৰকম মানুহ। সেই-চব দেশতো আমাৰ ৰকম কুলী আছে। মিছা, মিছা। সিহঁত আমি সমান নহওঁ। সিহঁত বগা, আমি কালা। ফিলত দেখিছো নহয়, নিগ্ৰোচবক আমেৰিকান চবে ঘিণ কৰে। বাগানৰ বাবুচবক চাহেবে অলপ ঘিণ কৰেই।"

বাখৰৰো দুখ লাগে। গভীৰ মৰমেৰে সি অপমানিত দুৰ্য্যো-ধনৰ পিনে চায়। সি লিখা-পঢ়া নেজানে। কিন্তু বৰ ডাঙৰ সত্য এটা ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰে সি আজি সংগ্ৰহ কৰি ললে ঃ সিহঁত বগা, আমি ক'লা।

বাখৰে দুয়োটাকে বহুৱাই লৈ কালা আদমিৰ গল্প কৈ যায়। আব্ৰাহাম লিংকন, আঙ্কল টম্‌ছ কেবিন, কু-ক্লাক্‌ছ-ক্লেন, দক্ষিণ মনে শুনি যায়। বাখৰে সিহঁতক ঘৰৰ ওচৰৰ কথা সোঁৱৰই দিয়ে ঃ কোনোবা পলাই যোৱা বনুৱাক চকীদাৰৰ হতুৱাই ধৰাই আনি আকৌ চকীদাৰৰ হতুৱায়েই দুয়ো ফালে দুহাতত ধৰাই থাকি বীৰ বৰচাহাবে পলৰীয়াক ডেডাউৰীয়াই অজ্ঞান হৈ যোৱাকৈ ৰাইদাং বেতেৰে কোবোৱাৰ কথা।

করুণাত কন্দনামুৱা হৈ থোকা বাখৰৰ মুখখনলৈ দুৰ্য্যোধনে একেথৰে চাই থাকে। দেৱতা, দেৱতাৰ দৰে মানুহ বাখৰ বাবু। মৰিলেও ফিল্ডত কাম নকৰোঁ বুলি দ্বিতীয়বাৰ শপত খাই সি লাইনলৈ গধুৰ মনে যায়গৈ।

পৰাত ৫৫

আৰু তৃতীয়টো ঘটনা।

বাখৰে কল্পনাই কৰিব পৰা নাছিল এনে অঘটন ঘটিব পাৰে বুলি। অমানুষিক কাণ্ডবোৰ দেখি দেখি মানুহবোৰ লাহে লাহে কম আচৰিত হবলৈ ধৰিছিল। বহুতৰে মুখত বাখৰে সংযত ভাবে বৰ্ণনা কৰা ভয়াবহ কাহিনীটো শুনিলে: বাখৰৰ বাধ্য ছাত্ৰ বোধন খেৰজান বাগিছা খনতে অঘাইটং ল'ৰা হৈ উঠিছিল। চিপাহী-বোৰৰ অপকৰ্মত সি সকলো ধৰণৰ সহায় কৰি টকা অৰ্জন কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত বন্ধুৱা গাভৰুবোৰক টকাৰ লোভেৰে ফুচুলাই চিপাহীৰ লগ লগাই দিয়াটো প্ৰধান।

এৰাতিৰ কথা। পুহমাহৰ কুহকুহীয়া জাৰ, পূৰ্ণিমাৰ শুভ্ৰ জোনাক থাকিলেও ডাঠ কুঁৱলীৰ বাবে সন্মুখলৈ এনেৰ আঁতৰত একো নেদেখি।

লাইনৰ পৰা ভীম আৰু দুৰ্যোধনে মনে মনে ওলাই চাহনিৰ হাতত কলঘৰত তেয়াৰ কৰা ধুমুহা [illegible] খোজ ললে। সিঁহতৰ ঘৰটোৰ পৰা অলপ আঁতৰত চাহনিত সোমাই লুকাই জোপ ললে।

আৰু দুটা মাৰ্কিন চিপাহী। ডাঙৰ আলিটোত জীপ ৰখাই সিহঁতে সেই ওজন ঘৰটোৰ পিনে খোজ ললে। সিহঁতৰ গাত গৰম ট্ৰাউজাৰ্চ, গৰম কামিজ আৰু গ্ৰেট কোট; গ্ৰেট কোটৰ জেপত ৰামৰ বটল। মূৰত ছান হেলমেট। সিহঁতে একোবাৰ চিগাৰেট হোপে আৰু জেপৰ পৰা মদ উলিয়াই মুখত বাকে। সিহঁতে অপেক্ষা কৰে, দূৰৰ মনিব পৰা-নোৱাৰা লাইনটোলৈ চায়, কথা পাতে। (বোধ হয় এইদৰে):

"জনি, বোধন নাহিব নেকি?"

"আহিব জেমি আহিব। বোধন বৰ চিধা ল'ৰা।"

লাইনৰ পৰা চোৰৰ দৰে ওলাই আহে বোধন, তাৰ গাত লংপেণ্ট, বুট জোতা আৰু খাকী কেপ। সি ছোৱালী দুজনীক বুজাই অভয় দিয়ে যে ভয় কৰিবৰ কোনো কাৰণ নাই। মাইকী মানুহবোৰে আমেৰিকান মানুহবোৰক যিমান ভয় কৰে তিমান ভয় কৰিব লগীয়া একো নাই। ছোৱালী দুজনীয়ে অৱশ্যে ভয় নেখায়। এজনীয়ে একেবাৰে তৰোৱাল লৈ ঘোৰাৰ পিঠিত উঠা বীৰাঙ্গণাৰ দৰে কৈ পেলায়, "নিগ্ৰো চিপাহীকে ভয় কৰা নাই, আমেৰিকান চিপাহী কোন কুটা?"

ভীম আৰু দুৰ্য্যোধন চঞ্চল হৈ উঠে। সিহঁতৰ হাতৰ মুঠি খুকুৰীৰ নালত টান হৈ আছে। হিংসাত সিহঁতে নিজকে পাহৰি পেলায়। বোধনহঁত পাৰ হৈ যোৱাৰ অলপ পিছত দুয়ো লুকাই থকাৰ পৰা ওলাই আহি পাচ লয়। দ্বাপৰ যুগৰ ঘোৰ শত্ৰু ভীম-দুৰ্য্যোধন, কলি যুগত যেন পৰম বন্ধু হৈ সিহঁতৰ উমৈহতীয়া শত্ৰুক নাশ কৰাৰ কাৰণে অভিযান চলাইছে।

বোধনহঁতক দেখি চিপাহী দুটাই মহা আনন্দত আগবাঢ়ি যায়। দুয়ো একো একোজনীক সাৱটি ধৰি উপকাৰী 'জন্তু' বোধনক কেইঅঁৰা মান ধন্যবাদ দি পেলায়। বোধন সম্পূৰ্ণ সন্তুষ্ট।

বোধনক পহৰাত থৈ চিপাহী দুটাই ছোৱালী দুজনীক লৈ ওজন ঘৰটোলৈ সোমাই যায়; খোলা ঘৰ, বেৰ দিবৰ আৱশ্যক নাই।

পাপ। ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিত মানুহৰ পাপ। তিনিটা পাপ একেলগে একে ঠাইতে, একে সময়তে। বোধনৰ পাপ। ভীম-দুৰ্য্যোধনৰ পাপ। চিপাহী দুটা আৰু ছোৱালী দুজনীৰ পাপ। পাপ কৰা বৰ সহজ।

দুৰ্য্যোধনৰ খুকুৰীৰ কোব মূৰত পৰাত বোধনে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠিল, "মা গো! মৰ গেলি গো!" বুকুত ভীমৰ খুকুৰীৰ খোচ পৰাত বোধনে মাত মাতিব নোৱাৰি ঠাইতে বাগৰি পৰিল।

ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনে উন্মত্ত পশুৰ দৰে লৰ দি ওজন ঘৰত সোমালগৈ। লৰ মাৰি অহা চিপাহী এটাৰ লগত খুন্দা খাই ভীম পৰি গ'ল। লৰি যোৱা চিপাহীটো তৎক্ষণাৎ উঠি ভিৰাই লৰ দিলে, সি শুনিলে তাৰ লগৰীয়াই ওজন ঘৰৰ আন্ধাৰত চিঞৰিছে, "জনি, জনি! সি কিল্ড! জীজাজ ক্ৰাইষ্ট!! ক্ৰাইষ্ট!!!"

তাৰ পিচত সকলো নিৰৱ। যীশুৰ প্ৰতিশোধ?

ছোৱালী দুজনীয়ে ওজন ঘৰৰ পৰা ওলাই লাইনৰ ফালে লৰ ধৰিলে। সিহঁতৰ খোজ থৰক-বৰক।

তেজলগা খুকুৰীখন হাতত লৈ দুৰ্য্যোধন ওলাই আহিল। ভীমৰ লগ লাগি কাণ পাতি শুনিলে, দূৰত জীপ ষ্টাৰ্ট কৰাৰ শব্দ। দুয়ো পৰি থকা বোধনৰ ওচৰলৈ আহিল।

বোধন মৰিল। তাৰ গাৰ ওচৰত এডোঙা জীয়া তেজ।

সিহঁতে ওজন ঘৰৰ ভিতৰলৈ গ'ল। চিপাহীটোও মৰিল। তাৰ গাৰ ওচৰতো এডোঙা জীয়া তেজ।

দুয়ো বাহিৰলৈ আহি গুণা-গথা কৰিবলৈ ধৰিলে, কি কৰা যায়। চিন্তা কৰাৰ লগে লগে সিহঁতৰ মাজলৈ মানুহ দুটা উভতি আহিল। দুয়োৰে ভয় লাগিল। এতিয়া কি হব? সিহঁত ক'ত পলাই সাৰিব?

ভালেমান পৰৰ মূৰত থিৰ হ'ল, শ দুটা কঢ়িয়াই নি নৈত পেলাই দিবগৈ। যলৈকে যায় উটি যক।

শ দুটা নি সিহঁতে বেতেৰে মুখামুখিকৈ বান্ধি সোঁতত উটাই দিলে। স্বৰ্গযাত্ৰা নে নৰকগমন, তাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ ৰৈ নেথাকি সিহঁতে খুকুৰীৰ তেজৰ চেকা পানীত ধুই বেগাবেগিকৈ লাইনৰ ফালে গুচি গ'ল।

তাৰ পিছৰ পৰা সিহঁত খেৰজান বাগিছাত নাই। ৰাতিয়েই ক'লৈ গ'ল কোনেও কব নোৱাৰে। কাকো একো কৈ যোৱা নাই। ঘৰৰ পৰা কোনো এটাই একো বস্তু নিয়া নাই। ওজন ঘৰৰ বাহিৰত এডোঙা তেজ গোট মাৰি পৰি থকা ৰাতিপুৱা দেখা গ'ল।

বিশ

১

এদিন গধূলি হঠাতে জীৱনদাদা ক'ৰবাৰ পৰা আহি অনুপমাৰ কোঠাত সোমালগৈ। তেওঁ চকী এখনত বহি পৰি কলে, "কুকি, যাচোন একাপ চাহ আন। বৰ ভাগৰ লাগিছে। বহুত দূৰৰ পৰা আহিলো। একেবাৰে পাছিঘাট।"

অনুপমাক অবাক হৈ যোৱা নেদেখি জীৱনদাদা নিজেই অবাক হৈ গ'ল। তেওঁৰ নিজৰ ভাগৰলৈ আওকাণ কৰি তাইক নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

তাইৰ মুখখন মলিন। কিহবাৰ বেজাৰত চকু দুটা নিস্প্ৰভ। শৰীৰত অৱসাদৰ চিন। তাই এবাৰ জীৱনদাদাৰ ফালে চাই বহাৰ পৰা উঠি "মই কৈ আহো বাৰু" বুলি দুৱাৰ মুখৰ ফালে গ'ল

জীৱনদাদাই উঠি আহি তাইক ধৰি সুধিলে, "তোৰ কি হৈছে কুকি?"

"একো হোৱা নাই।" তাই তাৰ হাতখন এৰুৱাব খোজে।

তেওঁ আহি আকৌ বহে। তেওঁ চিন্তিত হৈ পৰে। এবাৰ উঠি, এবাৰ বহি থৰক-বৰকৈ খোজ কাঢ়ি নিনি তাৰ ওচৰলৈ আহিল। কাজলসনা উজ্জ্বল চকু যুৰিৰে তাই তেওঁৰ ফালে দুৱাৰ মুখৰ পৰা চায়।

"নিনি!" তেওঁ একেজাপে নিনিৰ ওচৰ পায়হি। দাঙি লৈ চুমা খাই খাই আকৌ চকীত বহেহি। "নিনি! মামা! মামা!" অতি অলপ সময়ৰ ভিতৰতে তাই মামাক চিনি পায়। ক্ষন্তেকৰ বাবে তেওঁ অনুপমাৰ কথা পাহৰি যায়।

অনুপমাই চাহ একাপ লৈ সোমাই আহে। চাহ খাই খাই জীৱনদাদাই কয়, "কুকি, মই আহোতে কালি ৰাতি ডুমডুমাত সোমাই

আহিছোঁ। শইকীয়াৰ তাত এঘণ্টামান আছিলোঁ। তাত ভীষণ কাণ্ড। গৌৰী নে কি সেই তহঁতৰ চাকৰটোৰ ঘৈণীয়েকজনী মৰিল। বদমাইচী কৰি মিলিটাৰীৰ লগত ঘূৰি ফুৰিছিল, মিলিটাৰীয়েই এৰাতি মাৰি পেলালে। তহঁতৰ ভীমচন্দ্ৰই দুৰ্য্যোধন নে কি এটাৰ লগত লগ লাগি আমেৰিকান এটা আৰু লেবাৰ ল'ৰা এটা দাৰে কাটি মাৰিলে। সিহঁত পলাল। এতিয়াও বিচাৰি পোৱা নাই।"

তাই যেন উচাপ খাই উঠিব খুজি ৰৈ গ'ল। জীৱনদাদাই লক্ষ্য কৰিলে, তাই উদ্বিগ্ন হৈ তেওঁৰ কথা শুনি গৈছে। তেওঁৰ কথা শেষ হলত তাই সংযত সুৰত সুধিলে, "বাকীবোৰৰ ভাল 'দা?"

"ভালেই দেখিলোঁ। কিন্তু কুকি তোৰ যে মনটো মৰা মৰা যেন দেখিছোঁ?"

তাই একো নেমাতে। জীৱনদাদাই চেষ্টা কৰে কথা উলিয়াবলৈ, কিন্তু নোৱাৰে। তাই কেৱলেই অস্বীকাৰ কৰি যায়। তেওঁৰ মাজৰ বিপ্লৱীটোৱে কাম কৰিব নোৱাৰে; নাৰীৰ দুঃখিনী মূৰ্ত্তিত নিষ্ঠুৰ বিপ্লৱীও কোমল হৈ পৰে।

তেওঁ ঘৰৰ আনবোৰৰ পৰা কাৰণটো উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিলে। খুৰীয়েকে কলে, তাই বোলে দেউতাকৰ লগত কিবা কথাত কাজিয়া কৰিছে। কিবা ব্যৱসায়ৰ কথা লৈ কেইদিন মানৰ পৰা বাপেকজীয়েকৰ মাজত ভীষণ তৰ্ক চলি আছে। এজন চীনা কাঠমিস্ত্ৰী আৰু এজন চীনা অফিচাৰৰ লগত তেখেতে কিবা 'বস্তু' চীন দেশলৈ চালান দিছে; অনুপমাৰ তাতে খং। কাৰণ বস্তুটো নিষিদ্ধ।

জীৱনদাদাই অনুমান কৰি ক'লে, "কানি।"

তদুপৰি দেউতাকৰ মদ খোৱাৰ মাত্ৰা আজিকালি চৰি আহিছে। আগতেও ডাক্তৰৰ পৰামৰ্শত স্বাস্থ্যৰ কাৰণে অলপ অলপ মদ খাইছিল। এতিয়া নিয়মিত ভাবে আৰু সৰহীয়াকৈ খাবলৈ লৈছে।

তৃতীয়তে, অনুপমাই আৱিষ্কাৰ কৰিলে, তাইৰ ডেকা বন্ধুও ভীষণ মদপী ; চীনা দুজনৰ লগত কাৰবাৰ কৰাত তেওঁ আগৰণুৱা আৰু বোধহয় তেওঁ তাইক বৰ বেয়া কথা কৈছে।

১

তাৰ পিছত জীৱনদাদা দদায়েকৰ ওচৰ পালেগৈ। তেখেতে প্ৰকাণ্ড চিগাৰ এটা কামুৰি কামুৰি ইংৰাজী কাকত পঢ়ি আছিল। জীৱনক বহিবলৈ ক'লে। তেখেতৰ চকু দুটা ৰঙা।

"তাৰ পিছত বিপ্লৱী," তেখেতে হাঁহি ক'লে, "কি খবৰ কোৱাচোন।"

গতানুগতিক প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দি জীৱনদাদাই আচল কথাটো উলিয়ালে। তেখেতে ডাঙৰকৈ হাঁহি ক'লে, "অ" কুকিৰ কথা? কম্‌প্লিট অদৰকাৰী ছোৱালী। বাখৰক দেখি প্ৰেমত পৰিলে— আচলতে প্ৰেমেই নহয়। মোহ ভাগি গ'ল। এতিয়া ঘৰত পৰিছে। বাখৰো এটা অপদাৰ্থ। মই ক'লো, কুকি আকৌ বিয়াকে কৰা। তাইৰ ফ্ৰেণ্ডেও প্ৰস্তাৱ কৰিলে বিয়া কৰাওঁ বুলি। তাই অফেণ্ডেড!"

... ... উমকা মাৰি থাকি জীৱনদাদাই ক'লে, "কিবা ব্যৱসায় লৈয়ো বোলে কাজিয়া হৈছে শুনিলোঁ?"

"সেইবোৰত হাত দিবলৈ তাইৰ বাৰু কি আৱশ্যক? আমি মতা মানুহে বাহিৰত যি কাৰবাৰ কৰো, তাই সেইবোৰ ভাবি মৰিব লাগে কিয়?"

"মস্কিল হৈছে আপুনি যে কানি বেচে হব পায়।"

দদায়েকে তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে তেওঁৰ ফালে চায়। কিন্তু সংযত ভাবে হাঁহি কয়, "বাৰু কানিয়েই বেচিলো। বা কাপোৰৰ কল খুলিলোঁ। তাইৰ মাত মাতিবলৈ কিটো আছে?"

জীৱনদাদা যাবলৈ উঠে। দদায়েকে সোধে, "কি, একো মন্তব্য নকৰিলা দেখোন?"

"মোৰ পকেটত ৰিভলভাৰ এটা আছে। পিছে ফায়াৰ কৰিলে শব্দ হব। সেইবাবে ক্ষান্ত থাকিলোঁ।"

তেখেত অলপ থতমত খাই যায়। কিন্তু মনৰ ভয় লুকুৱাই কয়, "ইমান সহজ নহয় ইয়ংমেন। আমাৰ বহুত বল। জানা? মই ইয়াত, কলিকতাত এজন আছে, বোম্বাইত দুজন। সীমান্তত সৈন্য-সামন্ত লৈ স্বয়ং সেনাপতি নৰকান্ত বৰুৱা—চিনি পোৱা কিজানি। নৰকান্তৰ সমান হুচিয়াৰ মানুহ নেপাবা। অল কুৱায়েট অন দি ইষ্টাৰ্ণ ফ্ৰন্ট।"

জীৱনদাদা আকৌ অনুপমাৰ ওচৰলৈ আহে। অলপ আগতে পোৱা অভিজ্ঞতখিনি প্ৰকাশ কৰি তাইক নানা বুজনি দিয়ে।

তাই কয়, "দা, মই বৰ অশান্তিত দিন নিয়াইছোঁ। যাক বন্ধু বুলি বিশ্বাস কৰিছিলোঁ সি এনে জঘন্য প্ৰস্তাৱ কৰিব বুলি ভবাই নাছিলোঁ। দেউতাও ইমান তললৈ নামি যাব বুলি ভবা নাছিলোঁ। তুমি জানা বৈবাহিক জীৱনত মই সুখী নহওঁ। কিন্তু 'সুখ' বোলা পদাৰ্থটো বিচাৰি মই কি কৰিছোঁ নিজেই বুজিব পৰা নাই। আজি মই বৰ দুৰ্বল, অনুমান হৈছে যি কৰিছোঁ সকলো ভুল। কব নোৱাৰোঁ, পৃথিৱীখনত মানুহ মই দেখি নোপোৱা হৈছোঁ। ময়ো অমানুহ হৈ গলোঁ যেন বোধ হৈছে। সেই দিনাৰ পৰা নিশাৰ সাৰটি কেৱল কান্দি আছোঁ। দেউতাই মদ খাই বহুতো অপকৰ্ম কৰিছে, বহুতৰে চকুত নামি গৈছে। পুলিচৰ হাতত ধৰা পৰিলে যে কি হ'ব কব নোৱাৰো। এনে এখন নৰকৰ মাজত কেনেকৈ থাকিম ভাবিছোঁ।"

জীৱনদাদাই একো নেমাতে।

৩

এনেতে মাক আহি ফোপাই জোপাই সোমালহি। তেখেতে ক'লে, "জীৱন, থানাৰ অ'-চি আহিছে। তেখেতে আমাৰ নতুন ৰেডিঅ'টো

চাব খুজিছে। ভিতৰলৈ আহিবলৈ কিজানি বুধি লগাইছে।"

অনুপমাই লৰালৰিকৈ জীৱনদাদাক পাচ দুৱাৰেদি বাৰী চুকলৈ আন্ধাৰে-মুন্ধাৰে লৈ গ'ল। বাৰী চুকেদি ওলাই যাব পৰা সৰু বাট এটা আছিল। কেই ছেকেণ্ড মানৰ ভিতৰতে দুয়ো বাটটো পালেগৈ।

জীৱনদাদাই অনুমান কৰিছিল, অনুপমাই আকৌ খেৰজানলৈ যাবলৈ মন কৰিব পাৰে। তেওঁৰ একান্ত কামনা বাথৰৰ ওচৰলৈ তাই ঘূৰি যাওক। বাথৰৰ নিচিনা এটুকুৰা মূল্যবান 'বাথৰ' কুকিয়ে নিচিনি ভুল কৰিছে।

সেই কাৰণে অলপ আঘাত দিবৰ মনেৰে তেওঁ যোৱাৰ আগতে কৈ গ'ল, "কুকি মই দুই-এদিনতে কিজানি পুলিচৰ হাতত ধৰা দিম। পলাই পলাই আৰু ফুৰিব নোৱাৰোঁ। শাৰীৰিক, মানসিক দুয়োবিধ শক্তি হেৰুৱাই পেলাইছোঁ। আজি তিনিদিন শোৱা নাই।"

অনুপমাৰ বুকুখন কঁপি উঠিল। জীৱনদাদা গ'লগৈ।

নিনিক টোপনি নিয়াই তায়ো বিছনাত পৰে। অ'-চিয়ে ৰেডিঅ' চাবলৈ ভিতৰলৈ আহিছিল নে নাই তাই খবৰ নকৰিলে। জীৱন-দাদা সাৰি গৈছে যেতিয়া পুলিচলৈ ভয় কৰিবলগীয়া একো নাই।

মাকে আহি সুধিলে, "কুকি, তই বোলে ভাত নেখাওঁ বুলিছ? কিয় কি হৈছে?"

তাই বিৰক্ত হৈ কলে, "ঠাকুৰক দেখোন ক'লোৱেই ভোক লগা নাই।"

"ভোক নেলাগিবলৈ হৈছেনো কি?"

"ভোক লাগিবলৈ কি কৰা দেখিছনো তহঁতে?"

"ওঁহ! আমি হ'বলা দিনৰ দিনটো কামহে কৰি আছোঁ। আমাৰনো ভোক নেকে লাগে?"

তাই একো নেমাতে। মাক গুচি যায়।

তাইৰ টোপনি নাহে। ওপৰলৈ মু-কৰি আকাশ পাতাল ভাবি থাকে।

আজি আবেলিৰ পৰা ভাৱৰীয়া হৈ থকা বস্তৰটোৰ লগত তাই নিজৰ মনৰ অৱস্থাটো তুলনা কৰি চায়। তাই জীৱনটোকো যেন ভুলৰ বতাহে বলাই অনা দুখৰ ভাৱৰে আৱৰি ধৰিছে। মনৰ মাজৰ সকলো পোহৰ যেন তাইৰ পৰা পলাই গৈছে। উজ্জ্বল সূৰ্য্য-দেৱতা বাখৰ ক'ৰবালৈ আঁতৰি গৈছে। [আঁতৰি জানো গৈছে? ময়েইতো আঁতৰাই পঠাইছোঁ।] নিনি আছে, উমি ফুৰা ডাৱৰৰ মাজত ভুমুকি মাৰি আনন্দ দিয়া তৰা এটাৰ দৰেই নিনি আছে।

দ্বিতীয়বাৰ বিয়া কৰোৱাৰ প্ৰস্তাৱটোলৈ মনত পৰিলে গাটোৰ চাৰিওফালৰ পৰা কাঁইটে ফুটি অহা যেন লাগে। ইমান জঘন্য মানুহৰ মাজলৈ তাই স্বেচ্ছাই সোমাই গৈছিল। কিন্তু কিয় তাই গৈছিল ?

বাখৰৰ প্ৰতি তাই অন্যায় নকৰো বুলি কৈছিল কিন্তু আজি অনুমান হৈছে বহুত অন্যায় ইতিমধ্যেই হৈ গ'ল। এই অন্যায়ৰ প্ৰতিকাৰ কিজানি নায়েই।

প্ৰতিকাৰ কৰিব বিচাৰিলেও তাই জানো আকৌ খেৰজানলৈ উলটি যাব পাৰিব? গিৰি আৰু ৰেণুৱে তাইক আকৌ অপমান কৰিব। সেই অপমানৰ প্ৰতিশোধ তাইৰ স্বামীয়ে ল'ব নোৱাৰে। আৰু তায়েইবা কোনটো লাজেৰে অভিমান কৰি এৰি থৈ অহা ঘৰখনলৈ উভতি যাব?

এঘাৰ

১

বাখৰ আৰু শইকীয়া দুয়ো চিন্তিত আৰু দুখ মনেৰে বহি থাকে। ভীম আৰু দুৰ্যোধনৰ অভাৱনীয় হত্যাকাণ্ডটোৱে দুয়োকো মনত আঘাত দিলে।

শইকীয়াই ভীমক বৰ মৰম কৰিছিল। মৰমৰ পাত্ৰই বেয়া কাম কৰিলে মানুহৰ দুখ লাগেই, শইকীয়াই এই কথা অনুভৱ কৰে। বাখৰে ভাবিবই নোৱাৰে প্ৰতিহিংসাই ইমান বেয়াকৈ মানুহক বিপথে নিব পাৰে বুলি।

চিপাহী আৰু বোধনৰ মুখা-মুখিকৈ বন্ধ শ দুটা বহুত দূৰত জাঁজিত লাগি থকা অৱস্থাত পুলিচে আবিষ্কাৰ কৰিলে। সাৰি যোৱা চিপাহীটোক বান্ধি থোৱা হৈছে ; সি তাৰ লগৰীয়াৰ সৈতে একেলগে ঘটনাৰ দিনা চাবুৱাৰ পৰা আহিছিল। কিন্তু লগৰীয়া মৰিল, সি জীয়াই থাকিল। সি সামৰিক আদালতৰ আগত সকলো কথা স্বীকাৰ কৰিলে।

গতিকে তদন্ত চলিল।

পুলিচ কৰ্মচাৰী আৰু সামৰিক বিষয়া সকলৰ মাজত আলোচনা চলিল। হত্যাকাণ্ড সম্বন্ধে আলোচনা মানুহৰ মুখে মুখে চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছে। গতিকে দুদিনতে পুলিচ আহি খেৰজান বাগিচা পালেহি। বাগিচাৰ মেনেজাৰে পলৰীয়া ভীম আৰু দুৰ্য্যোধনৰ বাতৰি দিলে। পুলিচে ওজনঘৰত থকা আৰু বাহিৰৰ ৰ'দত কৰ্কৰীয়া মৰা তেজৰ ডাগ পৰীক্ষা কৰিলে। পলৰীয়াহঁতৰ অঙহি-বঙহিৰ জবানবন্দী লোৱা হ'ল। ছোৱালী দুজনীক ডিব্ৰুগড়লৈ চালান দিয়া হ'ল। মাংৰা, মিনি, বিকল, ছোৱালী দুজনীৰ মাক-বাপেক বহুতে চকুপানী টুকিলে।

ভীমৰ ঘৰটো পুলিচে খানাতালাচ কৰি কিছুমান কাগজ-পত্ৰ লৈ যায়। বাখৰ আৰু শইকীয়াক দুই-এটা প্ৰশ্ন কৰে। পুলিচৰ লগতে সেই আগৰ চি-আই-ডি ইন্সপেক্টৰ জনো আহিছিল।

পুলিচে বাখৰক সোধে, "ভীমে আপোনাৰ ওচৰত পঢ়া-শুনা কৰিছিল নহয়নে ?"

"হয় মই তাক নিতৌ শিকাইছিলোঁ।"

"আৰু দুৰ্য্যোধনে ?"

"নাই দুৰ্য্যোধন পঢ়িবলৈ অহা নাছিল।"

"আপুনি বাৰু তাক কি কি শিকাইছিল ?" প্ৰশ্নটো শুনি বাখৰৰ হাঁহি উঠিল। সি সি নিশ্চয় চিপাহী মাৰিবলৈ শিকোৱা নাছিল। উত্তৰ দিলে, "ক-খ, অ-আৰ পৰা আৰম্ভ কৰি অঙ্ক, ভূগোল, চিঠি লিখালৈকে। অ' আৰু ব্যাকৰণো।"

চি-আই-ডি কৰ্মচাৰীজনে সোধে, দুই-এদিনৰ আগতে জীৱন বৰুৱা আকৌ আহিছিল নেকি ? বাখৰে আসৈ মাতি উত্তৰ দিলে, নাই অহা। কৰ্মচাৰী জনে কাৰো ফালে নোচোৱাকৈ হাঁহে। বাখৰে তেওঁৰ ফালে চাব নোৱাৰা হয়।

পুলিচে মেনেজাৰৰ লগত আলোচনা কৰে। মেনেজাৰে অফিচত বৰ কেৰাণী শইকীয়াক অকলশৰে মাতি নি কয়, "শইকীয়া, পুলিচে সন্দেহ কৰিছে, বাখৰৰ উচটনিতহে ভীমহঁতে চিপাহীক কাটিলে। কাৰণ বাখৰে বহুত সময়ত ভীমহঁতক যুদ্ধৰ কথাবোৰ বেয়াকৈ বুজাই দিছিল।"

শইকীয়া চঞ্চল হৈ উঠে। অসহায় ভাবে বৰচাহাবৰ মুখৰ ফালে চাই। বৰচাহাবে শইকীয়াৰ গাত হাত দি কয়, "চিন্তা কৰিবৰ একো কাৰণ নাই শইকীয়া। বাখৰৰ একো দোষ নাই, পুলিচে একো কৰিব নোৱাৰে। যক, আপুনি কাম কৰকগৈ।"

২

কিন্তু শইকীয়াই কোনোমতেই মনক বুজাব নোৱাৰে। আনৰ হাতত দিনটোৰ কাম গটাই দি খৰখেদাকৈ ঘৰৰ পিনে খোজ লয়। তেখেতৰ প্ৰাণটোৱে হাহাকাৰ কৰি উঠে। বাখৰক পুলিচে নিব? তেখেতৰ গোটেই জীৱনৰ একমাত্ৰ সম্বল, সংসাৰ পতাৰ এক-মাত্ৰ স্মৃতি, বাখৰক পুলিচে হাত কেৰেয়া দিব?

পটি'কোত লাল পাগুৰি আৰু খাকী পোছাক পিন্ধা মানুহবোৰ দেখি তেখেত সৰগ পৰা মানুহৰ দৰে নঙলামুখত থিয় হৈ থাকে। বাখৰে এখন চকীত তলমূৰকৈ বহি আছে। ওচৰত বহি আছে অ'-চি আৰু চি-আই-ডি ইন্সপেক্তৰজন। কনষ্টেব্‌ল দুজন থিয় হৈ আছে। গিৰীন আৰু খেৰজানৰে কেজনমান কৰ্ম'চাৰীও থিয় হৈ আছে।

পুলিচ কৰ্ম'চাৰী দুজনে শইকীয়াক নমস্কাৰ জনালে, শইকীয়াই কঁপি কঁপি বাখৰৰ হাতত ধৰি ভিতৰ সোমাই গ'ল। পিচে পিচে গিৰীন আৰু আন কেজন মানুহো সোমাই যায়। পুলিচ কৰ্ম'চাৰী কেজনে তলমূৰকৈ থাকে।

শইকীয়াক চকী এনত বহুৱাই বাখৰে ক'লে, "দেউতা, আপুনি চিন্তা নকৰিব। পুলিচে মোক এৰেষ্ট কৰিছে। মই জানো মোৰ একো দোষ নাই। তথাপি সন্দেহ কৰিছে যেতিয়া সন্দেহ ভাঙি-বলৈকে মই জেললৈ যাবলৈ ওলাইছোঁ। মই আশা কৰো সোন-কালেই ঘূৰি আহিব পাৰিম।"

তেখেতে পুতেকৰ হাত এখনত ধৰি একেথৰে চকুলৈ চাই থাকে, শুকান গাল দুখনেদি ওপত লোতক বৈ আছে।

বাখৰে কয়, "আপুনি আজীৱন মোৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখি আহিছে।

আপোনাৰ মনৰ বল আছে। এতিয়া দুৰ্বলতাক প্ৰশ্ৰয় নিদিব। ময়ো আপোনাক এৰি যাবলৈ দুখ পাইছোঁ। কিন্তু মই আশা কৰিব পাৰিছোঁ. আপোনাক দুদিন মানৰ মূৰতে আকৌ আগৰ দৰে লগ পামহি।' বাখৰে দেউতাকৰ ভৰিৰ ওচৰত পৰি সেৱা কৰে। শইকীয়াই পুতেকৰ মূৰত হাত বুলাই দিয়ে।

বাখৰ ওলাই আহে। শইকীয়াই চকু দুটা ৰুমালেৰে মচি উঠিব খোজে। গিৰীনে ধৰি উঠাই দিয়ে। তেখেতে পৰ্টিকোলৈ গম্ভীৰভাবে ওলাই আহে।

তেখেতে সোধে, "এটা কথা সুধিব খুজিছিলোঁ। এৰেষ্ট কৰাৰ কাৰণটো জনাত কিবা বাধা আছেনেকি?"

অ'-চিয়ে বিনীত ভাবে উত্তৰ দিয়ে, "নাই বাধা একো নাই। আপোনাৰ ল'ৰাৰ ওপৰত আমাৰ অলপ সন্দেহহে হৈছে। আমি তেখেতক দোষী কৰা নাই। এখেতৰ লগত ভীমে পঢ়িছিল। যুদ্ধৰ বিপক্ষে এখেতে ভীমক শিকোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। ভীমে লিখি থোৱা কাগজ এখন আমি পাইছোঁ, তাতে সেইবোৰ লিখা আছে। আৰু ভীমে মিলিটাৰীক দেখিব নোৱাৰা কথাটো আটায়ে জানে।"

চি-আই-ডি ইন্সপেক্তৰজনে ক'লে, "আৰু এটা কথা। এখেতে বহুদিন চৰকাৰী মানুহক মিছা কথা কৈ আহিছে। জীৱন বৰুৱা নামেৰে এজন টেৰৰিষ্ট আপোনালোকৰ ঘৰলৈ প্ৰায় আহি থাকে, কিন্তু এখেতে আহিছে বুলি এদিনো নকয়, অথচ আহিছিল বুলি আমি গম পাওঁ পিচত। টেৰৰিষ্টক আশ্ৰয় দিয়া বৰ ডাঙৰ অপৰাধ। জীৱন বৰুৱাক কালি ডিব্ৰুগড়ত এৰেষ্ট কৰা হৈছে।"

বাখৰ হতভম্ব হৈ যায়। জীৱনদাদা ধৰা পৰিল?

ইন্সপেক্টৰে হাঁহি কলে, "জীৱন বৰুৱা শেষৰ বাৰ ইয়ালৈ আহোঁতে আমি অলপৰ কাৰণে তেখেতক ধৰা পেলাব নোৱাৰিলোঁ। কিন্তু আমাৰ মানুহে পিচে পিচে খেদি একেবাৰে তেখেতৰ ঘৰলৈকে

গৈছিল। তাৰ পৰাও পলাই আহি ডিব্ৰুগড় পাইছিলহি। কিন্তু ধৰা পৰিল।"

শইকীয়াই জীৱন বোপাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিছিল। তেখেতে তেওঁক তেনেহলে চিনিব পৰা নাছিল।

অ'-চিয়ে ক'লে, "শইকীয়া ডাঙৰীয়া, আপোনাৰ লগত এনে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ পাই বৰ দুখ পাইছোঁ। আমাৰ কৰ্ত্তব্য নকৰিলেও নহয়। আপোনাৰ ল'ৰাক খুব সোনকালে ঘূৰাই আনিব পাৰিলেই মই সুখী হ'ম।"

শইকীয়াই পুতেকৰ মূৰত হাত দি ক'লে, "যা।"

পুলিচে বাখৰক লৈ জীপত উঠিলগৈ।

৩

গিৰীনে ডুমডুমালৈ নগৈ ভাত ৰন্ধাত লাগেগৈ।

শইকীয়াই পৰ্টিকোতে বহি বাহিৰৰ ফালে একেথৰে চাই থাকে। আন্ধাৰে পৃথিৱীখনক এফালৰ পৰা ঢাকি আনে। তেখেতৰ অনুভৱ হয় যেন তেখেতৰ বুকুৰ ভিতৰখনো আন্ধাৰ হৈ আহিছে।

গধূলি যোৱা গাড়ী এখনতে বাখৰক ডিব্ৰুগড়লৈ নিয়া হব। মহৰী ডেকা শৰ্ম্মাক শইকীয়াৰ ওচৰত থৈ গিৰীনে কিবা এটা বস্তু অনাৰ ছল কৰি ডুমডুমা পালেগৈ। ষ্টেশ্যনত বাখৰক আগুৰি নৰকান্ত বৰুৱা, গিৰি, ৰেণু, সহকৰ্ম্মী শিক্ষক কেজন আৰু কেই-জনমান ছাত্ৰ ৰৈ আছে। বৰুৱাই অ'-চিৰ সৈতে তৰ্ক কৰিছে, জামিনত কিয় দিব পৰা নহব? গিৰিয়ে বাখৰৰ হাতত ধৰি কিবা কৈছে। ৰেণুৰ মুখখন কন্দনামুৱা। বাখৰে গিৰীনক ক'লে, "গিৰীন তুমি ভাই দেউতাক অলপ চাবা। মাজে মাজে তালৈ যাবা। পাৰা যদি ৰান্ধনি এটা যোগাৰ কৰি দিবা।"

গিৰীনে কলে, "আপুনি চিন্তা নকৰিব 'কাইদেউ। মই এতিয়া তাতে থাকিমগৈ। আপুনি চিঠিপত্ৰ লিখিব।"

বাখৰে গিৰিৰ কথাবোৰৰ একো উত্তৰ নিদিয়ে।

ক'ৰবাৰ পৰা নিজাম আহি ওলায়হি। বাখৰে নিজামক সাৱটি ধৰি কয়, "আৰে ভাই! যাওঁ আৰু দেই।"

নিজামে ভালেমান উৎসাহ দিয়া কথা কয়।

গাড়ী আহি বাখৰক লৈ যায়গৈ।

গিৰীনে গধুৰ মনেৰে খেৰজানলৈ উভতি আহে। বাকী থকা ৰন্ধা-বঢ়াখিনি শেষ কৰিবলৈ ধৰে। শইকীয়াই হাত-মুখ ধুই ভিতৰত মনে মনে বহি থাকে। গিৰীনে কাম কৰি কৰি ভাবে, বুঢ়া শইকীয়াৰ কি গতি হব? ধৰ্ম্মপত্নী ঢুকাল, জীয়েকক উলিয়াই দিলে, বোৱাৰীয়েক নাহে, ভীম পলাল, বাখৰক লৈ গ'ল। ক্ষুদ্ৰ সংসাৰ খনৰ পৰা ইমানবোৰ মানুহ আঁতৰি গ'লে দুৰ্বল বুঢ়া এজনে সহিব কেনেকৈ?

সি মনে মনে প্ৰতিজ্ঞা কৰে, সি অকৃতজ্ঞ নহব। অতীতৰ উপকাৰৰ সি কৃতজ্ঞতা জনাব। পেহাদেউক সি এই বিপদৰ সময়ত এৰি নেযায়। ইয়াতে থাকি সি ঠিকাৰ কাম চলাই থাকিব। সি অপকৰ্ম বহুত কৰিলে, অমানুহৰ আচৰণ বহুত কৰিলে; কিন্তু তাৰ মাজত এতিয়াও মানুহৰ অৱশিষ্ট আছেগৈ। সেইকণ সি হেৰুৱাই পেলাব নোখোজে।

৪

পিচদিনা শইকীয়া জ্বৰত পৰে। ৰাতি গিৰীনে বৰ চেষ্টা কৰিও ভাত খুৱাব নোৱাৰিলে। বোধহয় ওৰেৰাতি টোপনিও যোৱা নাছিল। ডাক্তৰ আহি দৰৱ-পাতিৰ ব্যৱস্থা দি যায়। মেনেজাৰ চাহেব আহি সান্ত্বনা দি যায়। গিৰীনে শুশ্ৰূষা কৰাত লাগি যায়। বৰচাহেবে চাকৰ এটা নিজে ঠিক কৰি দিয়ে।

নৰকান্ত বৰুৱা, গিৰি, ৰেণু, বদৰুদ্দিন আৰু নিজাম আহে।

গিৰিয়ে গিৰীনৰ ওচৰত ঔষধ আৰু পথ্যৰ খবৰ লয়। তাই ৰেণুক লৈ দিনটোত দুবাৰ আহি যায়।

অৱশ্যে সোনকালেই শইকীয়া ভাল হৈ উঠে। আকৌ নিয়ম মতে কামলৈ যায়। গিৰীনেও দুবেলা ভাত ৰান্ধি ঠিকাৰ কাম কৰি থাকে আৰু ৰান্ধনি এটা বিচাৰে।

শইকীয়াই গিৰীন আৰু গিৰিক বাখৰ সম্বন্ধে বোৱাৰীয়েক আৰু জীয়েকলৈ লিখিবলৈ হাক দিয়ে। বাখৰ সোনকালেই ঘূৰি আহিব পাৰে। মিছামিছি মনত কষ্ট দিয়া উচিত নহয়।

খেৰজানৰ বন্ধুৱাবোৰে খবৰ আনে, সিহঁতক ফিল্ডত আমেৰিকান চিপাহীবোৰে আজি-কালি দেখিব নোৱাৰা হৈছে। বিশেষকৈ খেৰ-জানৰবোৰক। খেৰজানৰ মানুহ হ'লে কথাই কথাই খেংখেঙাই উঠে। সাৰি যোৱা চিপাহীটোক বোলে তলখাপলৈ নমাই দিছে; কৰ্পৰেলৰ পৰা প্ৰাইভেটলৈ; আৰু দুমাহলৈ ফাটেক দিছে।

এটা চিপাহীয়ে বোলে ঘোচা দাঙি কৈছিল, "মাৰেগা।"

গিৰীনে ভাবে, মিলিটাৰীয়ে প্ৰতিশোধ লবনেকি?

শইকীয়াই গধূলি সদায় কীৰ্ত্তন পঢ়িবলৈ লৈছে। ৰাতি প্ৰায়েই নেখায়। গিৰীনে জোৰ কৰিলে হাঁহি কয়, "আমাৰ যাবৰে হ'লচোন আৰু বোপাই। খা তহঁত ডেকাবোৰে খা। আমাৰ নো আৰু কেইদিন?"

গিৰীন চিন্তিত হৈ পৰে। বাখৰৰ পৰাও একো চিঠি-পত্ৰ নাহে।

শইকীয়াই কয়, "গিৰীন্দ্ৰ, ডেকা কালত ধন উপাৰ্জ্জন কৰিছ, অন্যায় কৰিছ, কৰ। বাধা দিবৰ অধিকাৰ মোৰ নাই। মই বুঢ়া বয়সত পাপৰ বোকাত নামিলোঁ। তোক জ্ঞান দিবৰ শক্তি মোৰ নাই, তথাপি মোৰ মনটোৱে কয়, পাৰ্থিৱ মোহবোৰ বৰ বেয়া, বৰ বেয়া। এইবোৰ জালত সোমালে অশান্তিৰ বাহিৰে একো নেপাৱ। জীৱনটো মোৰ মোহৰ মাজতে গ'ল। আজি বৰ দেৰিকৈ এই কথা জানিব পাৰিলোঁ। উদ্ধাৰ হব পাৰোনে নোৱাৰোঁ কব নোৱাৰোঁ।

কিন্তু অজামিলে হলে হৰিনাম লৈয়েই উদ্ধাৰ পালে, অজামিল মহা-পাপী আছিল। মোকো যদি ঈশ্বৰে দয়া কৰি কাষলৈ মাতি নিলেহেঁতেন!"

তেখেতে কীৰ্ত্তন পঢ়ি যায়।

গিৰীনৰ মনটো মৰি যায়।

অৱশেষত সঁচাকৈয়ে শইকীয়া উদ্ধাৰ হয়। সিও এটা শোক-লগা কাহিনী।

৫

এসপ্তাহলৈকে বাখৰৰ পৰা চিঠি-পত্ৰ নহা কাৰণে এদিন শইকীয়াই ক'লে, "গিৰীন্দ্ৰ, তই এবাৰ ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা আহিব পাৰিবিনে? বাখৰৰ পৰাচোন একো খবৰেই নাহে।"

গতিকে গিৰীন এদিন ৰাতিপুৱাই ডিব্ৰুগড়লৈ ওলাই গ'ল; পাৰিলে গধূলিতে ঘূৰি আহিব। ভাত ৰন্ধাৰ ভাৰ ডেকা মহৰী শৰ্ম্মাক দি গ'ল। কিন্তু সেইদিনা সি কোনোমতেই ঘূৰিব নোৱাৰিলে। বাখৰৰ একো খবৰ নেপালে, জেইলত খাপ দি দিও কোনোমতে একো বাতৰি নেপালে।

তিনি বজা ৰাতি অহা গাড়ীত সি উলটি আহিছিল। ওৰে ৰাতি শোৱা নহ'ল, কামতো একো নহলেই। তাৰ বৰ বিতৃষ্ণা লাগিছিল। ইমান কষ্ট কৰিও খবৰটো লব নোৱাৰিলে। কি যে জেইলৰ মানুহবোৰ। এনেয়ে নিৰ্দ্দোষী মানুহটোক ধৰি নিছে, অথচ খবৰটোও নিদিয়ে। পেহাদেউক সি কি কবগৈ?

কুঁৱলী ফালি ৰ'দ ওলাই আহোতেই সি খেৰজান পায়হি। কিন্তু—

বাখৰহঁতৰ ঘৰটো জ্বলি ছাই হৈ গৈছে, চালৰ টিনপাতবোৰ পুৰি বেঁকা হৈ গৈছে, খিৰিকি-দুৱাৰবোৰ নিঃশেষ হৈ গৈছে। ভীমৰ

ঘৰত অকল ছাই আৰু তাৰ পৰা ওলোৱা ধোঁৱা। পকী বেৰবোৰ ক'লা হৈ থিয় দি আছে। ওচৰত কোনো নাই।

সি বলিয়াৰ দৰে "পেহাদেউ" বুলি চিঞৰি চাল নোহোৱা ঘৰটোলৈ লৰ দি সোমাই গ'ল। বাকচবোৰ লুটি খাই পৰি আছে, বোধহয় ভিতৰত ছাই। চকী-মেজৰ কোনো অস্তিত্বই নাই। বাখৰৰ কিতাপবোৰৰ দুই এখিলা পাতহে ইফালে-সিফালে পৰি আছে—বোধহয় জুই নুমাবলৈ পানী দিওঁতে কেনেবাকৈ বৈ গ'ল। আধা পোৰা কাপোৰবোৰ পৰি আছে।

সি পৰ্টিকো থকা ঠাইৰ খটখটিত বহি কান্দিবলৈ ধৰিলে। কেনেকৈ কি হৈ গ'ল সেই বাতৰি লব পৰা শক্তি তাৰ অন্তৰত নেথাকিল।

শৰ্ম্মাই সেইফালেদি যাওঁতে তাক সেই অৱস্থাত দেখি "হাজৰিকা" বুলি ওচৰ চাপি আহিল।

গিৰীন জপিয়াই উঠিল। শৰ্ম্মাৰ গাত ধৰি সুধিলে, "শৰ্ম্মা সকলো শেষ হৈ গ'ল?"

শৰ্ম্মাই তলমূৰকৈ ক'লে, "কি ক'ম হাজৰিকা? আহক হাস্পতাললৈ যাওঁ। তেখেত তাতে আছে। বাটত সকলো কৈ যাওঁ।"

দুয়ো খোজ ললে। শৰ্ম্মাই কৈ গ'ল:

শৰ্ম্মাই ভাত-পানী ৰান্ধি শইকীয়াক খুৱাই ৰাতি ন-মান বজাত নিজৰ থকা ঘৰলৈ গৈছিল। ৰাতি তাতে শুব খুজিছিল, কাৰণ চাকৰটো গধূলিতে সদায় লাইনলৈ যায়গৈ; কিন্তু শইকীয়াই নেলাগে বুলি কৈ জোৰকৈ পঠিয়াই দিলে। শৰ্ম্মা যেতিয়া ওলাই গৈছিল তেতিয়া শইকীয়াই দুটা ট্ৰাঙ্কৰ ওপৰত মাটিৰ চাকি জ্বলাই কীৰ্ত্তন পঢ়িছিল।

এঘণ্টা মানৰ পিচত মানুহৰ হৈ-চৈ শুনি শৰ্ম্মা যেতিয়া খৰক্‌-মৰক্‌কৈ ওলাই যায় তেতিয়া শইকীয়াৰ ঘৰত দমদমকৈ জুই জ্বলি

আকাশৰ বহুত ওপৰলৈ উঠিছে। বহুত মানুহ গোট খাই ইফাল-সিফাল কৰি জুই নুমাবলৈ চেষ্টা কৰিছে। গোটেই ঘৰটোতে পেট্ৰল ছটিয়াই দিয়া হৈছিল, সেইবাবে ইমান কম সময়ৰ ভিতৰতে প্ৰকাণ্ড পকী ঘৰটো জ্বলি উঠিছিল। মেনেজাৰ চাহেব আহি বলিয়াৰ দৰে ঘৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই যাব খুজিছিল, কাৰণ শইকীয়া ভিতৰত কি বিপদত পৰিছে কোনে জানে?

ষ্টীৰাপ পাম্প আৰু বালটিৰে পানী অবিৰাম ঢালি থকা হৈছিল। কিন্তু এই জুই নুমাব পৰা বিধৰ নহয়। মানুহবোৰে 'ৰাম ৰাম' কৰিবলৈ ধৰিলে।

পৰ্টিকোৰ দুৱাৰখন মেলি শইকীয়া ওলাই আহিছিল, হঠাৎ জ্বলি থকা কাঠ এডাল খহি তেখেতৰ মূৰতে পৰিল। তেখেত পৰি গ'ল, মানুহবোৰে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। বৰচাহাবে একেজাপেই জুইৰ মাজেদি গৈ শইকীয়াৰ ওচৰ পালেগৈ। আন কেবাজন মানুহো তেতিয়াই ওচৰ পালেগৈ। অজ্ঞান শইকীয়াক ধৰাধৰিকৈ উলিয়াই অনা হ'ল।

মূৰত আৰু বুকুত বৰ বেয়াকৈ আঘাত লাগিছিল। দুডাল কামিহাড় ভাগিছিল। তেতিয়াই বৰচাহেবৰ মটৰত হাস্পতাললৈ পঠিয়াই দিয়া হ'ল। পুৱতী নিশা ঘূৰি অহালৈকে শইকীয়াই জ্ঞান পোৱা নাছিল।

চকুত ৰুমাল দি শৰ্মাই কলে, "ডাক্তৰে কলে, তেখেতৰ আশা নাই, জ্ঞান নেপাবও পাৰে, পালেও কেইমিনিট মানহে সৰহ পৰ জীয়াই নেথাকে।"

মাজ বাটতে গিৰীনে হুকহুকাই কান্দি পেলালে।

"জুইৰ পোহৰত কলঘৰৰ চকীদাৰ এটাই তিনিটা মাৰ্কিন চিপাহীক জীপত উঠি পলাই যোৱা দেখিছিল," শৰ্মাই কলে।

হাস্পতালৰ বাৰাণ্ডাত খেৰজানৰ কেবাজনো কৰ্মচাৰীক গিৰীনে লগ পালে। বৰচাহেবো আছিল। তেওঁ কলে, "হাজৰিকা, মই থানালৈ ফোন কৰিছোঁ বাখৰ ক'ত আছে যেনে তেনে খবৰটো আনিবলৈ কৈছোঁ। আপুনি বাখৰৰ স্ত্ৰীলৈ টেলিগ্ৰাম কৰি দিয়ক— এইবোৰ একো কব নেলাগে, মাত্ৰ সোনকালে আহিবলৈ কওক।"

ন বজাত শইকীয়াই শেষ নিশ্বাস পেলালে।

মৃত্যুৰ সময়ত তেখেতে মাত্ৰ "বাখৰ", "আই" আৰু "গেৰেলা" এই কেইটা শব্দ উচ্চাৰণ কৰিলে। গিৰীনৰ চকুৱেদি লোতক বৈ গ'ল। গিৰিয়ে কান্দিলে। বৰচাহেবে ৰুমালেৰে চকু মচিলে। মাংৰা আৰু বিকলে ক্ষীণ শব্দ কৰি বাহিৰত কান্দিলে।

শ দাহ কৰি, যেন জীৱনৰ সকলো সম্বল হেৰুৱাই গিৰীন গধুলি ডুমডুমালৈ গ'লগৈ। থানাত বাখৰৰ খবৰ সুধিলে, কিন্তু অ'-চিয়ে একো খবৰ দিব নোৱাৰিলে। সি বদৰুদ্দিনৰ ওচৰলৈ গৈ ক'লে, "তুমি সকলো হিচাপ ঠিক কৰা। মই আৰু ঠিকা নকৰোঁ। পেহাদেউৰ কাম শেষ কৰিব পাৰিলে মই ঘৰলৈ যামগৈ।"

বাইশ

১

গুৱাহাটী জেইলৰ ভিতৰ ফালে এদিন ৰাতিপুৱা বাখৰে ৰ'দ কাচলিত বহি চেকৱৰ গল্প পঢ়ি আছিল। আজি এসপ্তাহ হ'ল তাক ইয়ালৈ আনিছে। ঘৰৰ পৰা একো চিঠি-পত্ৰ সি পোৱা নাই। সি চিঠি পঠাই আছে। কিন্তু বোধহয় ইখন জেইলৰ পৰা সিখন জেইললৈ স্থানান্তৰ কৰি থকা কাৰণে এখনৰো উত্তৰ পোৱা নাই।

অলপ আঁতৰৰ পৰা এজন বন্দীয়ে ভালেমান পৰৰ পৰা তালৈ একেথৰে চাই আছিল। মানুহজন গুখ, গাটো ক্ষীণ, চুলিবোৰ জপৰা, মুখখন মুখুৰোৱা ডাঢ়ি-গোঁফে ডোবোকাৰ। বাখৰৰ মুখখনো ভোবোকাৰ। সি আচৰিত হৈছিল, মানুহজনে কিয় ইমানকৈ চাইছিল। প্ৰথমতে সি সিমান মন দিয়া নাছিল। কিন্তু শেষত অলপ কৌতুহল হোৱাত ভালদৰে নিৰীক্ষণ কৰিলে।

মানুহজনৰ চকু দুটা?

"জীৱনদাদা!" সি চিঞৰি উঠিল।

বন্দীজনে লৰ মাৰি আহি বহাৰ পৰা জপিয়াই উঠা বাখৰক সাৱটি ধৰিলেহি। তেওঁ ক'লে, "জীৱনদাদা, শইকীয়া, জীৱনদাদা। আপুনি জেইলত মোক অবাক কৰিবহি বুলি সপোনতো ভবা নাছিলোঁ। আপুনি চোৰো নহয়, মোৰ দৰে বিপ্লৱীও নহয়, আৰু আপোনাৰ ভোবোকাৰ মুখখনে মোক বৰ অসুবিধা কৰিলে। চিনো চিনো কৰিছোঁ, ধৰিব নোৱাৰোঁ।"

দুয়ো দুটা শিলত ওচৰা-উচৰিকৈ বহিল।

বাখৰে জেইললৈ অহাৰ কথা বিবৰি কলে। জীৱনদাদাই হাঃ হাঃকৈ পাৰেমানে হাঁহিলে। বাখৰ অবাক হৈ গৈছিল, জীৱনদাদাই

কিয় হাঁহিছে ? কিন্তু পিচ মুহূৰ্ত্ততে তেওঁ উচুপি উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলে। দ্বিতীয়বাৰ বাখৰ আচৰিত হৈ তেওঁৰ গাত হাত দি মাতিলে, "বৰুৱা!"

জীৱনদাদাই লাহে লাহে কলে, "শইকীয়া, মই বহুত আগতেই অনুভৱ কৰিব পাৰিছিলোঁ। এই কান্দোন মই এদিন কান্দিবই লাগিব। মোৰ কাৰণেই আপুনি আজি জেলত। মই খেৰজানত আশ্ৰয় নোলোৱা হলে পুলিচে কেতিয়াও আপোনাক লটি-ঘটি নকৰিলেহেঁতেন। খেৰজানলৈ যাওঁতেই মই জানিছিলোঁ, পুলিচে মোৰ পিচে পিচে ঘূৰিছে ; মই জানিছিলো আপুনি বিপদত পৰিব। কিন্তু ধৰা নপৰো বুলিয়েই জানি-শুনি অন্যায় কৰি ফুৰিছিলোঁ। ধ্বংসই যাৰ ধৰ্ম, তাৰ ন্যায় অন্যায় বিচাৰ কম থাকে—উদ্দেশ্যৰ কথা বাদ দি, সৰু-সুৰা—আৰু সেয়ে ডাঙৰো—তেনে কথাত আমি চকু মুদি থাকো।"

বাখৰে ক'লে, "আপুনি ভুল কৰিছে বৰুৱা ! মোৰ বিশ্বাস আছে মই অন্যায় একো কৰা নাই। পুলিচে বিচাৰ কৰিলে মোৰ মুক্তিৰ বাহিৰে একো হব নোৱাৰে। আৰু যদি বিপ্লৱীক আশ্ৰয় দিয়াৰ বাবেই মই জেল খাটিব লাগে তেন্তে মই আনন্দহে পাম। মই আপোনাৰ দলৰ অনুগামী নহওঁ, কিন্তু আপুনি আনিব খোজা অশান্তিত মই বিশ্বাস কৰোঁ। তেতিয়া হলে মোৰ বিশ্বাসৰ কাৰণেই —মোৰ সত্যৰ কাৰণেই মই জেল খাটিম। আপোনাৰ অপৰাধত নহয় ."

জীৱনদাদাই চকুলো মচি বাখৰৰ ফাল চালে। পিচত আন-ফালে চাই ক'লে, "আপুনি মহান লোক শইকীয়া। সেইবাবেই এইদৰে কৈছে। আমি কুকুৰ-ধুলি মানুহ, নিজৰ দোষ অনুভৱ কৰিছোঁ, সেই কথা লুকাব নেপায় বুলি জানো।"

"বৰুৱা, মোক ডাঙৰ বুলি কৈ সৰু কৰি নিদিব। মই পঙ্গু, মই অথৰ্ব্ব, দেশ আৰু সমাজৰ কাৰণে মই একো কৰিব নোৱাৰিলোঁ,

দুৰ্বল মানুহৰ দৰে সুখ-দুখ অনুভৱ কৰিয়েই কটালোঁ। মই মানুহ, কিন্তু সম্পূৰ্ণ মানুহ নহওঁ।"

জীৱনদাদাই অনুপমাৰ কথা উলিয়াব খুজিছিল, কিন্তু বাখৰে তাৰ আগতে ঘৰৰ পৰা একো খা-খবৰ নোপোৱাৰ কথা ক'লে। জীৱনদাদাই অনুপমাৰ কথা এৰি ক'লে, "হয় নেকি? বাৰু মই চেষ্টা কৰি চাম কি কৰিব পাৰোঁ। স্মাগ্‌ল্ কৰিব লাগিব শই-কীয়া, আকৌ অন্যায় কৰিব লাগিব। চোৰাং কৈ খবৰ আনিব লাগিব। আপোনাক বিনা অপৰাধে বান্ধি থৈছে, গতিকে মৱো চোৰাং খবৰ আনিম। আমাৰ সেইটোৱেই নীতি। টম-পল-জনে ৰাইফল চলালে আমি কমচে-কম খজা বন্দুক দাঙি লম।"

তাৰ পিচৰ পৰা জীৱনদাদাই খবৰ অনাৰ চিন্তা কৰি গোটেই জেইলতে ঘূৰি ফুৰে। অনবৰত চিন্তা কৰে। দুদিনলৈ বাখৰৰ লগত কথা নেপাতে। বাখৰে আচৰিত হৈ তেওঁৰ ফালে চাই থাকে। এটা চিন্তাত মানুহজনে কেনেদৰে দিন-ৰাতি কটাইছে তেওঁ বুজিব নোৱাৰে।

তৃতীয় দিনা তেওঁ ক'লে, "বাওঁ দাঁতিৰ পায়খানাটোৰ সোঁ-চুকৰ কাঠৰ আঁৰত গধূলি বিচাৰি চাব। মোক কিজানি ইয়াৰ পৰা লৈ যাব। মেতৰ জমাদাৰ এটাক ভাৰ দিছোঁ। সি মান্তি হৈছে। মৱো খবৰ লৈ যাব পাৰিলে ভাল পালোহেঁতেন। কিন্তু ছিৰিয়াছ চিন্তা কৰিলেই ইহঁতে মোক অইন ঠাইলৈ লৈ যায়। মৰিয়াই মৰিয়াই ধুনীয়া দেহা নাইকীয়া কৰিলে।"

বাখৰে গধূলি কাগজ এখন নিৰ্দ্দিষ্ট ঠাইত পালে। তাৰ বুকু কঁপিছিল। সৰুকৈ ভাজ কৰি মুখত ভৰাই সি কাগজখন লৈ আহিল। শুবৰ সময়ত এসোপা ধূলিৰ তলত পুতি থলে। ৰাতি-পুৱা এজন আটক বন্দীৰ পৰা খুজি এখন আলোচনী আনি তাৰ মাজতে চিঠিখন লৈ ৰ'দ কাচলিত বহিলগৈ। তাত লিখা আছিল ঃ

বাখৰ শইকীয়াক নিয়াৰ পিচত দেউতাক বৰ ম্ৰিয়মান হৈ পৰে। চুকেৰিটিঙৰ চিপাহীবোৰে প্ৰতিশোধ লবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ভীমৰ থকা ঠাই সিহঁতে বিচাৰি পালে। তিনিটা আমেৰিকান চিপাহীয়ে এদিন মাজনিশা ঘৰটোত পেট্ৰল ছটিয়াই জুই লগাই দিলে। জুই নুমাব পৰা নগ'ল। বাহিৰলৈ ওলাবলৈ লওঁতেই দেউতাকৰ গাত কাঠ এডোখৰ খহি পৰি বেয়াকৈ জখম কৰে। পিচদিনা হস্পিটেলত তেখেতৰ মৃত্যু হয়। গিৰীনে তেখেতৰ লগ এৰা নাছিল, কিন্তু তেওঁৰ অনুপস্থিতিত এই দুৰ্ঘটনা হয়।

আৰু একো নাই।

বাখৰে কান্দে। চকুৰে সি এন্ধাৰ দেখে। দেউতাক নাই। সকলো মায়া-মমতা এৰি গ'লগৈ। শেষ সময়ত ওচৰত নেপালে। ডাঙৰ ঘৰটোত অকলে পুৰি মৰিল। সাংসাৰিক মোহবোৰ যে একেবাৰে অলাগতীয়াল তাকে আকৌ এবাৰ তেখেতে প্ৰমাণ কৰি গ'ল। স্ত্ৰী কাহানিবাই গ'ল। গঢ়ি তোলা নতুন ঘৰ পৰি থাকিল। জীয়েকে গমেই নেপালে। পুতেকে খবৰ নেপায়। বোৱাৰীয়েকে খবৰ লবলৈ নাহে।

কপালত হাত দি তলমূৰকৈ কাগজ খনলৈ চাই থকা বাখৰৰ ওচৰ চাপি আহে জীৱনদাদা; তেওঁ ওচৰতে বহি আলোচনীখন লৈ কাগজখন পঢ়ে। জ্বলাই অনা চিগাৰেটটোৰে কাগজখন গাৰ আঁৰত পুৰি পুৰি কয়, "মোৰ সেইদিনাৰ চকুলোবোৰ হঠাতে শুকাই গ'ল শইকীয়া। সেইদিনা কান্দিব জানিছিলোঁ; বৰ ভাল লাগিছিল। তেখেতৰ বাবে কেনেকৈ কান্দিব লাগিব মই আজি নজনা হৈ পৰিছোঁ। ভুল ধৰণেৰে কান্দি পেলাব পাৰো, সেইকাৰণে নকন্দাকৈ আছোঁ। প্ৰাৰ্থনা বোলা বস্তুটো আজিকালি অলপ শিকিছোঁ। মই তেখেতৰ বাবে প্ৰাৰ্থনা কৰিম। তেখেতৰ আত্মাই শান্তি লভক।"

বাখৰে পিচদিনা জেইলৰ পৰা মুক্তি পায়। গধুৰ মনেৰে সি জেইলৰ দুৱাৰ মুখৰ পিনে আগবাঢ়ে। কালি খুৰাব লগীয়া ডাঢ়িবোৰ আজি বেছিকৈ বাঢ়িছে। জীৱনদাদাই হাতত ধৰি ক'লে, "শইকীয়া, আপোনাৰ আগত আজি মিছা কথা নকওঁ। মোৰ আজি হিংসা হৈছে। আপোনাৰ দেউতাকে যি মৰম পাইছে, সেই মৰম পাবলৈ মই ব্যাকুল হৈ উঠিছোঁ। ঘৰত জীৱনক কোনেও দেখিব নোৱাৰে; মই অলাগতীয়াল। মই মৰিলে অনুগ্ৰহ কৰি এটোপা চকুপানী পেলাব। যক।"

বাখৰে করুণ চাৱনিৰে জীৱনদাদালৈ এবাৰ চাই ওলাই যায়।

তেইশ

১

অনুপমাৰ কাৰণে মাক-বাপেকৰ ঘৰ জেৰেঙাৰ পথাৰ হৈ পৰিছে। ঘৰত কোনেও ভাল মাত নিদিয়ে। দেউতাকে যেন ভদ্রতাৰ খাতিৰতে নোকোৱাকৈ আছে, 'তই মোৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই যা।' নিতৌ কাজিয়া কৰা বাবে মাকেও তাইক গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। তাই একোবাৰ ভাবে, খেৰজানলৈকে যাবগৈ। গিৰীনৰ টেলিগ্ৰাম পাওঁতেই যাবগৈ লাগিছিল। কিন্তু ইমান দিনে একো খবৰ-খাবাৰ তাই লোৱা নাই; আৰু বাখৰৰ পৰাও আজি কেইমাহমান চিঠি পোৱা নাই, কেনেকৈ যাব?

কিন্তু দেউতাকৰ কুদ্ধ অত্যাচাৰ আৰু কিমানদিন সহিব? এদিন আবেলি আকৌ দেউতাকে ক'লে, "চা কুকি, বুঢ়া মানুহৰ কথা শুন। বাখৰৰ খবৰ আজি এই কেমাহে একো নাই। তাক বাদ দে। তই সমাজ নেমান, নহলে খেৰজান এৰি নাহি-লিহেঁতেন। ময়ো সমাজ নেমানো। তোৰ দ্বিতীয়বাৰ বিবাহ দিবলৈ মই ব্ৰহ্মালৈকো ভয় নকৰোঁ।"

তাই খঙেৰে ক'লে, "মই সমাজ মানো। মই আপোনাক নেমানো। আপুনি মোক জোৰ কৰি বিয়া দিব নোৱাৰে।"

তাই উচাট মাৰি আঁতৰি আহে।

অলপ পিছতে দেউতাকে তাইক মাতে, "কুকি আহচোন, ডুম-ডুমাৰ পৰা কোনোবাই ফোন কৰিছে। কোনোবা গিৰীন। মোৰ আগত দেখোন একো নকয়। তোকহে বিচাৰে।"

ডুমডুমাৰ পৰা ফোন অহা শুনি তাই দেউতাকৰ ওচৰলৈ ঘূৰি আহি ৰিচিভাৰটো তুলি লয়।

গিৰীনে ফোন কৰিছে, "নবউ ! মই গিৰীন । মোৰ টেলি-গ্ৰাম পাইছেনে নাই ?"

"পাইছোঁ ।"

"তেও অহা নাই ? আপুনি যে কি নবউ ? ইমানবোৰ ঘটনা ঘটি গ'ল, আপুনি কি বুজিব ? বাখৰ কাইদেউ নাই, পেহাদেউ নাই ।"

গিৰীনৰ ডিঙিত কথাবোৰ খোকোজা লাগি ধৰে । অনুপমাৰ বুকুখন চিৰিংকৈ উঠে । সোধে, "কি হ'ল গিৰীন, কোৱা ।"

"কোনখন মুখেৰে কওঁ নবউ ?"

কিন্তু গিৰীনে দুই মিনিটমানতে সকলো কথা বিবৰি কলে আৰু এতিয়াই আহিবলৈ কাকুতি কৰিলে ।

তাইৰ হাতৰ পৰা ৰিচিভাৰটো পৰি গ'ল । বাখৰ জেইলত ! দেউতা ঘৰ পুৰি ঢুকাল । তাই চকু দুটা ডাঙৰ ডাঙৰকৈ মেলি চাই থাকে । তাই কেৱলেই নিজৰ মনক সোধে, মই মানুহ নে পিশাচী ?

অবাক হৈ যোৱা দেউতাকে সোধে, "কি হ'ল কুকি ?"

তাই চকুত আঁচল এটা দি কান্দি কান্দি বাউলী হৈ লৰমাৰি দেউতাকৰ ওচৰৰ পৰা গুচি আহে । নিনিক বিচাৰি আনি নিজৰ কোঠাৰ দুৱাৰ মাৰি জীয়েকক সাৱটি খুব কান্দে । নিনিয়েও কান্দে । দুৱাৰত খুন্দিয়াই খুন্দিয়াই মাক-দেউতাকে তাইক মাতে, কিন্তু তাই সেইফালে মন-কাণ নকৰি নিনিক ভাল কাপোৰ-কানি পিন্ধাই দিয়ে; জোতা-মোজা পিন্ধাই দিয়ে ; মুখত পাউদাৰ দি মূৰটো ভালকৈ ফনীয়াই দিয়ে । ছুটকেছটো খুলি কাপোৰ-কানি ভৰাবলৈ ধৰে ।

দুৱাৰত বেছিকৈ খুন্দা পৰাত তাই দুৱাৰখন খুলি দিয়ে, কিন্তু আকৌ কাপোৰ-কানি ভৰোৱাত একান্ত মনে লাগেহি । শান্ত হৈ নিনি বিছনাত বহি আছে; ক'ৰবালৈ যাব লাগিব, তাই বুজিছে ।

"কুকি," দেউতাকে সুধিলে, "তই যাব কলৈ ? ফোনত কি

খবৰ পালি ? কচোন কি হ'ল ?"

মাকে সুধিলে, "কি হ'ল কচোন।"

তাই সংযত ভাবে উত্তৰ দিলে, "মই খেৰজানলৈ যাওঁ। তাৰ ঘৰটো মিলিটাৰীয়ে জ্বলাই দিলে। দেউতা পুৰি মৰিল। আৰু তেখেতক আগতে জেইললৈ নিলে। জীৱনদাদাক আশ্ৰয় দিয়া অপৰাধত তেখেতক এৰেষ্ট কৰিছে। মোক মটৰ আৰু ড্ৰাইভাৰ লাগে।"

মাক-দেউতাক অবাক হৈ পৰে। মাকে নাতিনীয়েকক কোলাত তুলি লয়হি। দেউতাকে কয়, "ৰাম ৰাম ৰাম! এই খবৰটো মই নেপাওঁ। বাৰু ৰ। মই চব ঠিক কৰিম। মাৰে ময়ে যাম তোৰ লগত। তই শান্ত হ অলপ।"

তাই কলে, "মই যথেষ্ট শান্ত হৈছোঁ। মোৰ লগত কোনো যাব নেলাগে। মোৰ স্বামীৰ প্ৰতি যাৰ শ্ৰদ্ধা নাই, তাক মই ভক্তি কৰিব নোৱাৰো, কাৰণ তেতিয়া হলে মোৰ প্ৰতি মৰম থকাও নুবুজায়।"

মাক-দেউতাক হতভম্ব হৈ ৰৈ যায়।

অনুপমাই নিনিক লৈ মটৰত উঠেগৈ।

চলি থকা মটৰত বহি তাই বাখৰৰ মূৰ্ত্তি ধ্যান কৰে। কোলাত নিৰৱে বহি থকা নিনিৰ কথাও তাই পাহৰি যায়। 'মই কৈছিলোঁ আপোনাৰ প্ৰতি মই অন্যায় নকৰোঁ। মই জানো মই বহুত অন্যায় কৰিলোঁ—যি অন্যায়ৰ কোনো ক্ষমা থাকিব নোৱাৰে। মোৰ অন্যায়ৰ বাবেই দেউতাক হেৰুৱালোঁ, নিজে অপমান পালোঁ; আপোনাকো হেৰুৱাম নে? আপোনাৰ সহধৰ্মিনী হৈয়ো আপোনাক চিনিব নোৱাৰিলোঁ। পামনে আপোনাক, দেৱতা মোৰ? 'দেৱতা মোৰ' বোলাৰ অধিকাৰ মোৰ আছেনে।'

আকাশৰ নিলগলৈ চাই তাই বাখৰৰ কথা ভাবে। চমকা চমকে ভাৰৰবোৰ কোবাল বতাহৰ প্ৰতাপত পূব ফাললৈ উৰি গৈছে।

তাৰ মাজে মাজে আকাশী নীলাবোৰে ভুমুকি মাৰিছে। হয়তো ডাৱৰবোৰ একেবাৰে আঁতৰি যাব। যাবনে? তাইৰ চকুযুৰি সেমেকি আছে।

মাকৰ সেমেকা চকু আৰু করুণ মুখখনলৈ চাই থাকি নিনিৰো মুখখন কন্দনামুৱা হৈ আছে। অনুপমাই তাইক বুকুৰ মাজত হেঁচি ধৰে।

চৌবিশ

১

ধাখৰে ডুমডুমা ষ্টেশ্যনত নিজাম আৰু গিৰীনক লগ পালে। তাৰ চেহেৰা দেখি নিজামৰ স্বাভাৱিক হাঁহিটো বন্ধ হৈ গ'ল আৰু গিৰীনৰ প্ৰাণটো কান্দি উঠিল। কিন্তু তাৰ সংযত মাত-কথাবোৰে সিহঁতক আশ্বস্ত কৰিলে। ভেতিয়া আবেলি দুইমান বাজিছে। গিৰীন আৰু নিজামে বৰকৈ ধৰাতো বাখৰে ডুমডুমাত কিবা অলপ খাই ল'বলৈ মান্তি নহ'ল।

বাটে বাটে বাখৰে দেউতাকৰ খবৰবোৰ ললে। সি ইটো সিটো সুধি গোটেইখিনি খৰচি মাৰি জানি ললে। তাৰ ধৈৰ্য্যত ইহুঁটা মানুহেও মনত খুব বল পালে।

পোৰা ঘৰটোৰ সমুখত তিনিও থিয় হ'লগৈ। ছাই লাগি ক'লা হোৱা উকা বেৰবোৰ আছে। ওপৰত চাল নাই। ওচৰত মানুহ নাই, মাত্ৰ কিবা বিচাৰি ফুৰা মেকুৰী এজনী ওলাই মানুহ দেখি লৰ মাৰি এফালে পলাই গ'ল। ভীমৰ ঘৰটোৰ ঠাইত বাঁহ-:খৰ জ্বলা ছাইবোৰ পৰি আছে। খালৰ পিনৰ জেওৰাখন ঠিকেই আছে— মাইল মাইল জোৱা খালৰ নিলগ খিনিও আগৰ দৰেই আছে। কোৰ মাৰি থোৱা বাৰীখন একেবাৰে মুকলি! খালৰ নিলগ আৰু মুকলি বাৰীখনে বাখৰৰ মনটো উৰুঙা কৰি পেলালে। সি কেই ঘণ্টামান একেবাৰে অকলে থাকিবলৈ বৰ ইচ্ছা কৰিলে।

সেই কাৰণে, গিৰীনে অনুপমালৈ ফোন কৰাৰ কথা কোৱাত সি একৰকম জোৰ কৰিয়েই নিজাম আৰু গিৰীনক ডুমডুমালৈ পঠাই দিলে, অনুপমা আহিব পাৰে বুলি। সিহঁতে শৰ্মাৰ তাত সোমাই বাখৰৰ বাবে সকলো সুবিধাকৈ থবলৈ কৈ আনিচ্ছা সত্বেও ডুমডুমালৈ গ'লগৈ।

সি ঘৰটোৰ ফালে এবাৰ চালে। তাত একো নাই। বাৰী খনলৈ চালে। তাতো একো নাই। আৰু খালৰ নিলগতো সি একো নেদেখিলে। তথাপি এই 'একো নাই'তে সি থাকিব লাগিব। সি আগবাঢ়ি গ'ল। বাৰীৰ কোৰ মৰা চপৰা মাটিবোৰৰ ওপৰেদি জেওৰাখনৰ দাঁতিত এজোপা অমিতাৰ তলত বহিলগৈ। মাৰ যাব খোজা বেলিটোৰ ৰ'দবোৰ তাৰ পিঠিত পৰিল।

দূৰত তলেদি বৈ যোৱা সৰু নৈ খন আগৰ দৰেই আছে। নিলগৰ গৰাত অকলশৰীয়া গছ কেইজোপাও আছে; তাৰ ছাঁবোৰো আছে। নৈ পাৰৰ বগা কহুৱাবোৰ ফুলিছে। তথাপি আগৰদৰে তাৰ ভাল নেলাগে। সি ঘৰটোৰ পিনে ঘূৰি চায়। আগৰ ঠাইতে ঘৰটোৰ অৱশেষ খিনি আছে। তাতে হয়তো সেইটোৰ দৰেই আৰু এটা ঘৰ উঠিব; হয়তো তাতোকৈ ধুনীয়া ঘৰ উঠিব। কিন্তু তাত দেউতাক নেথাকে। সেই বাবে সেই ধুনীয়া ঘৰৰ মূল্যও তাৰ বাবে একো নাই। মৰম নোহোৱা সৰ্বাঙ্গসুন্দৰ তাৰ মানত সুন্দৰ যেনেই নেলাগে।

দুহাতত মূৰটো থৈ সি দেউতাকৰ কথা আৰু অতীতৰ কথা ভাবে। তাৰ চকুৱেদি লোতক বাগৰি আহে। খুদ খুদ মৰমবোৰ কিমান আৱশ্যকীয় সামগ্ৰী, তাকে অনুভৱ কৰে আৰু তাৰে অভাৱত চকুলো টোকে। সেইবোৰৰ মাজত সোমাই সি বৰ আয়মেৰে জীৱন যাত্ৰা কৰি আহিছিল; সেইবোৰ নোহোৱা হলে সি আজিৰ মানুহটো নহ'লহিহেঁতেন। কিন্তু সেইবোৰ আজি হেৰাই গ'ল।

দেউতাক গ'ল। পৃথিৱীত আন কোনেও বিশ্বাস নকৰিলেও দেউতাকে তাৰ ওপৰত বিশ্বাস হেৰ'ওৱা নাছিল। সকলো আঁতৰি গৈছিল, কিন্তু দেউতাক যোৱা নাছিল।

আনকি অনুপমাও গৈ লুকাই পৰিল। তাৰ যৌৱনৰ পূজিতা দেৱী, তাৰ জীৱনৰ এনাজৰীৰ সিমূৰৰ সঙ্গী। আন কোনো তিৰোতাৰ

কথা সি ভাবিব নোৱাৰে। কুকিয়ে এৰি গলেও, কুকি মৰি গলেও সি তাইক 'মোৰ' বোলাৰ বাহিৰত থব নোৱাৰে।

সি একো হব নোৱাৰিলে। ডুমডুমাৰ বোঁৱতী সুঁতিত সি উটি যাব নোৱাৰিলে। নিজৰ ওপৰত তাৰ বিশ্বাস আছিল ; কিন্তু কোনো মানুহে তাক স্বীকাৰ নকৰিলে। হয়তো সি ভুলকে কৰিলে। কুকিক সি সুখী কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। জীৱনদাদাক আদৰ কৰি ঘৰত সোমাব নিদিয়া হলে কিজানি আজি কুকি তাৰ ওচৰত থাকিলহেঁতেন। সি একো নকৰিলে। সি একো হব নোৱাৰিলে। ভীম, দুৰ্য্যোধন আঁতৰি গ'ল। গিৰীন, বদৰুদ্দিন আঁতৰি গ'ল। কুকি গ'ল। দেউতাক অসুখী হৈ গুচি গল। সি কি ভুল কৰিলে ? তাৰ ক'ত খুত বৈ গ'ল ?

ঘৰৰ ওচৰত এখন মটৰ ৰ'লহি। সি মূৰ দাঙি নেচালে, চাবৰ তাৰ মন নগ'ল।

অনুপমা মটৰৰ পৰা নামিল। পিচে পিচে গিৰীন আৰু নিজাম। নিজামৰ কোলাত নিনি। তিনিও বাখৰৰ ফালে চাই ৰৈ গ'ল। কাৰো মুখত মাত-বোল নাই।

অনুপমাৰ বাগৰি বাগৰি কান্দিবৰ মন গ'ল। তাইৰ অনুভৱ হ'ল অমূল্য ৰত্ন এটুকুৰা, মানুহৰ চকুৰ আঁতৰত, ধূলি-মাকতিত লুটি খাই পৰি আছে। তাই পোৰা ঘৰটোৰ পিনে এবাৰ চালে। তাইৰ প্ৰাণটোৱে হাঁহাকাৰ কৰি উঠিল। মনে মনে 'দেউতা দেউতা' বুলি তাইৰ প্ৰাণটোৱে চিঞৰি উঠিল। তাই সেইফালে চাব নোৱাৰা হ'ল।

তাই বাখৰৰ ফালে লাহে লাহে আগবাঢ়ি গ'ল।

ইমানবোৰ মানুহৰ ইচ্ছা শক্তিয়ে তাক আকৰ্ষণ কৰিলে। সি এবাৰ মূৰ তুলি উলটি চালে। অনুপমাই ৰব নোৱাৰি তাৰ ওচৰলৈ লৰ দিলে। ডাওৰ মাটি এচপৰাত উজুটি খাই তাই একেবাৰে বাখৰৰ ভৰিৰ ওচৰত আচাৰ খাই পৰি হুকহুকাই কান্দি পেলালে।

বাখৰে তাইক দাঙি ধৰিলে। তাই তাৰ কান্ধত মূৰ থৈ কেৱল কান্দি গ'ল ঃ সেই কান্দোনতে যেন তাইৰ অন্তৰৰ সকলোখিনি কৰলগীয়া কথা কৈ পেলালে। তাৰ শুকাব খোজা চকু দুটা আকৌ সেমেকি আহিল।

সি মাতিলে, "কুকি, কুকি, ছিঃ নেপায় কান্দিব।"

তাই মূৰ তুলি বাখৰৰ নুখুৰোৱা ডাঢ়িৰে ভৰা মুখখনলৈ চায়। তাই দেখিলে, তাই চাই থকা তাইৰ 'দেৱতাৰ' আন্ধাৰ মুখত প্ৰশান্ত হাঁহি। ভাৱৰ লাহে লাহে আঁতৰি যাব ধৰিছে। প্ৰাণ-সঞ্চাৰী সূৰ্য্য দেৱতাই আকৌ উজ্জ্বল কিৰণ ছটিয়াই দিব। তাই আকৌ ৰ'দ কাঁচলিত বহি জীৱনৰ জয়গান গাব পাৰিব। ভাস্কৰ থাকে মানে পৃথিৱীৰ মৰণ নাই।

"মা!" নিনিয়ে নিজামৰ কোলাৰ পৰা চিঞৰি মাতিলে। গিৰীন আৰু নিজাম আগবাঢ়ি আহিছিল।

ড্ৰাইভাৰটোৱে মটৰৰ পৰা নামি সিহঁতৰ ফালে অবাক হৈ চাই আছিল।

শেষ